

**AZERBAYCAN BÜTÇE SİSTEMİNİN
DÖNEMSEL ANALİZİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Zaur ABBASOV

Kütahya-2023

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Maliye Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**AZERBAYCAN BÜTÇE SİSTEMİNİN
DÖNEMSEL ANALİZİ**

Danışman:
Doç. Dr. Ulvi SANDALCI

Hazırlayan:
Zaur ABBASOV

Kütahya-2023

Kabul ve Onay**KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Maliye Ana bilim dalında, 202185391023 öğrenci numaralı, Zaur ABBASOV'un hazırlamış olduğu "AZERBAYCAN BÜTÇE SİSTEMİNİN DÖNEMSEL ANALİZİ" başlıklı yüksek lisans tez çalışması ile ilgili tez savunma sınavı jüri tarafından yapılmış ve adayın tezinin OY BİRLİĞİ ile kabul edilmesine karar verilmiştir.

03/10/2023

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Ret
Doç. Dr. Ulvi SANDALCI (Danışman)		
Doç. Dr. İnci SANDALCI		
Dr. Öğr. Üyesi Faruk SEZER		

Onay

Doç. Dr. Eray ACAR

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “*Azərbaycan Bütçə Sisteminin Dönməsel Analizi*” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

03/10/2023

Zaur ABBASOV

Özgeçmiş

Zaur Abbasov İlk ve ortaokulu 2015 yılında Azerbaycan'da tamamladı. 2015 yılında Azerbaycan Teknoloji Üniversitesinde İktisadi ve İdari bilimler fakültesinde eğitime başladı. 2019 yılında Azerbaycan Teknoloji Üniversitesinde İktisadi ve İdari bilimler fakültesinden mezun oldu. 2021 yılında Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde Maliye Yüksek Lisans Programı'na başladı.

ÖZET

AZERBAIJAN BÜTÇE SİSTEMİNİN DÖNEMSEL ANALİZİ

ABBASOV, Zaur

Yüksek Lisans Tezi, Maliye Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ulvi SANDALCI

Ekim, 2023 107 sayfa

Bütçe sistemi ülkelerin mali, ekonomik ve sosyal alanında büyük role sahiptir. Bütçe, devlet yapılarının ve yerel yönetimlerin kendi fonksiyon ve sorumluluklarını uygulayabilmesi için para kaynaklarının toplanması ve harcanması anlamına gelmektedir. Devlet bütçesi, uygun mali kaynaklarının bulunması, bu kaynakların verimli şekilde kullanılması ve bütçe açığının kapatılması amacıyla fonlara başvurulmasıdır. Bütçe sistemleri incelendiğinde gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerde farklı bütçe sistemleri ile karşılaşmaktadır. Fransa gibi ülkelerde bütçe sistemi iki gruba ayrılarak merkezi ve yerel yönetim bütçelerinden, ABD ve Rusya gibi devletlerde ise bütçe sistemi üç türden oluşmaktadır. Azerbaycan bütçe sistemi de üç türden oluşmaktadır. Devlet bütçesi hakkında kanunla düzenlenen Azerbaycan'ın bütçe sistemi maliye politika aracı olarak kullanılmaktadır. Bu kapsamda kamu gelirleri, kamu harcamaları ve borçlanmanın etkin bir maliye politikası aracı olarak uygulanması hedeflenmektedir. 2005-2022 dönemi itibarıyla Azerbaycan bütçe sistemi incelendiğinde kamu gelirleri ile harcamalarının bazı dönemler dalgalanmalar olsa da sürekli bir artış gösterdiği görülmektedir. Bununla birlikte bütçe açığı da dönem içerisinde artış ve azalışlar göstermekle birlikte ilk yıllara göre önemli artış kaydetmiştir. Buna göre Azerbaycan bütçe sisteminin performansında ilgili dönem itibarıyla azalışlar görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Devlet Bütçesi, Bütçe Açığı, Kamu Gelirleri, Kamu Harcamaları

ABSTRACT**PERIODICAL ANALYSIS OF AZERBAIJAN BUDGET SYSTEM****ABBASOV, Zaur****Master's Thesis, Public Finance Department****Supervisor: Assoc. Prof. Ulvi SANDALCI****October, 2023, 107 pages**

Budget system has a great role in the financial, economic and social sphere of the country. Budget means an important financial document for collecting and spending monetary resources so that state structures and local governments can implement their functions and responsibilities. The state budget was a practice that consisted of finding appropriate financial resources and mobilizing funds in order to use the available resources efficiently and close the budget deficit. When we budget systems of states are examined, we see different budget systems in developed and developing states. In countries such as France, the budget system is divided into two groups and consists of central and local government budgets. But in states such as the the USA and Russia, the budget system consists of three types. Azerbaijan's budget system, regulated by law on the state budget, is used as a financial policy tool. In this context, is aimed to implement public revenues, public expenditures and borrowing as an effective fiscal policy tool. When the budget system of Azerbaijan is examined as of the 2005-2022 period, it is seen that public revenues and expenditures Show a continuous increase, although there are fluctuations in some periods. However, although the budget deficit increased and decreased during the the period, it also increased significantly compared to the first years. Accordingly, there is a decrease in the performance of the Azerbaijan budget system as of the the relevant period.

Keywords: Azerbaijan State Budget, Budget Deficit, Public Expenditures, Public Revenues

ÖNSÖZ

Bu çalışmada bana kendi bilgi ve yeteneklerini esirgemeyen daima bilim alanında bana yol gösteren başta sayın Doç. Dr. Ulvi Sandalcı olmak üzere tüm Maliye bölümünün hocalarına sonsuz minnettarlığımı sunarım. Aldığım yüksek lisans eğitimi döneminde bana her türlü maddi ve manevi destek olan ailemde teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ EKONOMİK YAPISI

1.1. AZERBAYCAN EKONOMİK YAPISI.....	4
1.1.1. Sanayi Sektörü	7
1.1.2. Hizmet Sektörü.....	10
1.1.3. Enerji Sektörü.....	13
1.2. AZERBAYCAN EKONOMİSİ MAKROEKONOMİK YAPI.....	15

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN BÜTÇE SİSTEMİ

2.1. BÜTÇE KAVRAMI VE ÖZELLİKLERİ	18
2.2. BÜTÇE İLKELERİ	20
2.3. BÜTÇENİN FONKSİYONLARI	21
2.4. BÜTÇE TEORİLERİ	23
2.5. BÜTÇE SİSTEMLERİ	26
2.6. AZERBAYCAN'IN BÜTÇE SİSTEMİ	28
2.7. AZERBAYCAN BÜTÇE TÜRLERİ	31
2.7.1. Devlet Bütçesi	32
2.7.2. Yerel Yönetim Bütçeleri	34
2.7.3. Nahcivan Özerk Bütçe Sistemi	36
2.7.4. Azerbaycan Bütçe Uygulaması	37
2.7.5. Azerbaycan Bütçe Denetimi	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**AZERBAYCAN KAMU MALİ YAPISI**

3.1. LİTERATÜR TARAMASI	41
3.2. KAMU GELİRLERİ	44
3.2.1. Vergiler	45
3.2.2. Azerbaycan Petrol Gelirleri.....	49
3.2.3. Sosyal Sigorta, Burs ve İşsizlik Devlet Fonu.....	51
3.2.4. Diğer Gelirler	52
3.3. KAMU HARCAMALARI.....	54
3.3.1. Sağlık Harcamaları.....	54
3.3.2. Eğitim Harcamaları	56
3.3.3. Sosyal Harcamalar	60
3.3.4. Savunma Harcamaları	63
3.4. KAMU BORCU.....	65
3.4.1. İç Borç	65
3.4.2. Dış Borç	67
3.5. BÜTÇE PERFORMANSI	70
SONUÇ.....	75
KAYNAKÇA	78
DİZİN	91

TABLolar LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1.1: Sanayi Sermaye Yatırımlarının Yapısı	7
Tablo 1.2: İllerde Faaliyet Yapan Sanayi Fabrikalarının Sayısı	9
Tablo 1.3: 2021 Yılı Sanayi Sektörü Raporu	10
Tablo 1.4: Hizmet Sektöründe Çalışanların Sayısı	12
Tablo 1.5: Enerji Üretim İhracatı	14
Tablo 1.6: Ekonomik ve Sosyal Makroekonomik Göstergeler	15
Tablo 2.1: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Mali Yapısı.....	32
Tablo 2.2: Azerbaycan Devlet Bütçesinin Gelir Kaynakları (2023).....	33
Tablo 2.3: Azerbaycan'ın Bölgeleri Üzerinden Belediyelerin Yıllık Bütçe Gelirleri (2022)	35
Tablo 2.4: Belediyelerin Vergi Gelir Türleri	35
Tablo 2.5: Nahcivan Özerk Cumhuriyeti Makroekonomik Göstergeleri.....	36
Tablo 2.6: Azerbaycan Bütçe Gelirleri	37
Tablo 3.1: Azerbaycan Kamu Gelirleri (Milyon AZN)	45
Tablo 3.2: Azerbaycan Vergi Sistemi	46
Tablo 3.3: Azerbaycan'ın Vergi Sisteminde Stopaj Usulü Vergiler.....	46
Tablo 3.4: 2023 Yılı Vergi Gelirleri	47
Tablo 3.5: Vergi Gelirleri (Milyon AZN)	49
Tablo 3.6: Ham Petrol ve Doğal Gaz Hasılatı (Milyon AZN).....	51
Tablo 3.7: Gümrük İdaresi Gelirleri (Bin AZN)	52
Tablo 3.8: Dış Ekonomik Faaliyet Gelirleri.....	53
Tablo 3.9: Azerbaycan Sağlık Harcamaları	55
Tablo 3.10: Eğitim Harcamaları Oranı.....	57
Tablo 3.11: Bilimsel Harcamalar	58
Tablo 3.12: Azerbaycan Eğitim Harcamaları.....	59
Tablo 3.13: Azerbaycan Sosyal Harcamalar	61
Tablo 3.14: Sosyal Güvenlik Fonu Harcamaları.....	62
Tablo 3.15: Aylık Sosyal Yardım Alanların Sayısı ve Kişi Başına Düşen Ortalama Aylık Ücret.....	63
Tablo 3.16: Azerbaycan Savunma Harcamaları.....	64
Tablo 3.17: İç Devlet Borcuna Devlet Tarafından Harcanan Para	66

Tablo 3.18: Dış Devlet Borcunun Yabancı Para Cinsinden Payları	68
Tablo 3.19: Azerbaycan'ın Yıllar İtibariyle Dış Devlet Borcu.....	68
Tablo 3.20: Dış Borca Devlet Tarafından Harcanan Para.....	69
Tablo 3.21: Azerbaycan Bütçe Gelirleri (Milyon AZN).....	71
Tablo 3.22: Azerbaycan Bütçe Harcamaları (Milyon AZN).....	72
Tablo 3.23: Bütçe Açığı (Milyon AZN)	73

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1: Azerbaycan Cumhuriyetinin Bütçesinin Yapısı	30
Şekil 2.2: Azerbaycan Devlet Bütçesi Gelir Yapısı (2023).....	34
Şekil 2.3: Azerbaycan Yerel Yönetimlerinin Mali Yapısı.....	35
Şekil 2.4: Nahcivan Özerk Cumhuriyeti Bütçe Gelir ve Harcamaları (2023).....	36
Şekil 2.5: Azerbaycan’da Devlet Maliyesinin Organizasyon Yapısı	37
Şekil 3.1: Azerbaycan 2023 Yılı Kamu Gelirleri	44
Şekil 3.2: Azerbaycan Kamu Gelirleri Grafiği	45
Şekil 3.3: SOCAR Şirketinin 2019-2021 Yılları Göstergeleri	50
Şekil 3.4: 2019-2021 Yılları SOCAR Devlet Bütçesi Ödemeleri, Milyar AZN	50
Şekil 3.5: 2022 ve 2023 Yılı İlk Dönemi Devlet Bütçesi Petrol Gelirleri.....	50
Şekil 3.6: Devlet Sosyal Güvenlik Fonu Gelirleri	51
Şekil 3.7: Azerbaycan Devlet Sosyal Güvenlik Fonu Gelirleri Grafiği	52
Şekil 3.8: Gümrük İdaresi Gelirleri Grafiği.....	53
Şekil 3.9: Dış Ekonomik Faaliyet Gelirleri Grafiği.....	54
Şekil 3.10: 2023 Yılı Sağlık Sektörü Harcamaları	55
Şekil 3.11: Azerbaycan Sağlık Harcamaları Grafiği	56
Şekil 3.12: 2023 Yılı Eğitim Harcamaları	57
Şekil 3.13: Bilimsel Harcamalar Grafiği	58
Şekil 3.14: Eğitim Harcamaları Grafiği.....	59
Şekil 3.15: 2023 Yılı Sosyal Harcamalar Grafiği.....	60
Şekil 3.16: Sosyal Harcamalar Grafiği	61
Şekil 3.17: Sosyal Güvenlik Fonu Harcamalar Grafiği	62
Şekil 3.18: 2023 Yılı Savunma Harcamaları Grafiği	63
Şekil 3.19: Savunma Harcamaları Grafiği.....	64
Şekil 3.20: Azerbaycan Kamu Harcamaları Grafiği.....	65
Şekil 3.21: İç Devlet Borcuna Devlet Tarafından Harcanan Para Grafiği	67
Şekil 3.22: Azerbaycan Dış Devlet Borç Grafiği	67
Şekil 3.23: Dış Devlet Borcunun Vadeye Göre Geri Ödeme Süresi Grafiği.....	68
Şekil 3.24: Dış Devlet Borç Grafiği	69
Şekil 3.25: Dış Borca Devlet Tarafından Harcanan Para Grafiği.....	70
Şekil 3.26: 2023 Yılı Ocak-Mart Dönemi Bütçe Gelirleri	70

Şekil 3.27: 2023 Yılı Ocak-Mart Dönemi Bütçe Harcamaları	71
Şekil 3.28: Bütçe Gelirleri Grafiği.....	72
Şekil 3.29: Bütçe Harcamaları Grafiği	72
Şekil 3.30: Bütçe Açığı Grafiği	73

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AÇGBK	Azeri-Çıraklı-Güneşli Boru Hattı
ARDNŞ	Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi
AŞ	Avrupa Birliği
AZN	Azerbaycan Cumhuriyetinin Döviz Kuru
BTCNK	Bakü-Tiplisi-Ceyhan Boru Hattı
CQBK	Güney Kafkas Boru Hattı
İNOQEYT	Kara deniz ve Hazar denizi çevresi devletlerin ulusal enerji projesi
Manat	Azerbaycan Para Birimi
Sokar	Azerbaycan Petrol Şirketi
SSCB	Sovyetler Birliği Cumhuriyeti
TANAP	Trans-Anadolu doğal gaz boru hattı
TAP	Trans-Adriyatik Boru Hattı
TRASEKA	Avrupa-Kafkasya ve Asya taşımacılık Sektörü
ÜDM	Gayrı Safi Yurtiçi Hâsıla

TEZ METNİ

GİRİŞ

Gelişmekte olan Azerbaycan ekonomisi dünya ekonomisinin bir parçasıdır. Ülkenin zengin petrol kaynaklarının olması ve kendi üretimini dünyaya ihraç etmesi ülkenin dünya ekonomisinde büyük yere sahip olmasına neden olmuştur. Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan günümüze kadar büyük yatırım projeleri uygulamış, dünya devletleriyle ekonomik alanda büyük bağ oluşturmuştur. Ülkenin dünyanın en büyük şirketleriyle sermaye yatırımı sözleşmeleri imzalaması ve dünyanın en güçlü devletlerinin ülkeye yatırım yapasının teşvik edilmesi tüm bunlara kanıt olarak gösterilmektedir. Azerbaycana yapılan yabancı sermayeler yalnız petrol sektörüne değil aynı zamanda petrol dışı sektörler de yönelmiştir. Ülke ekonomisinde sosyal-ekonomik düzenin oluşturulması, üretken ekonomik gelişimin sağlanması ve maliye kurumlarıyla iş ortaklığı bunlara örnek gösterilmektedir. 2015 yılında TANAP projesinin inşasına başlanılmıştır. TANAP projesi Azerbaycan ve Avrupa açısından büyük önem taşıyan projedir. TANAP projesi Azerbaycan'ın dünya pazarına çıkışını sağlayacak öneme sahiptir. Azerbaycan'da 2014 yılı sanayi yılı ilan edilmiştir. 2017 yılının ilk altı ayında ülkede 14,276milyar AZN büyüklüğünde sanayi ürünü üretilmiştir. Ülkenin petrol dışı alanlarında yurtiçi hasıla 2000 yılından 2016 yılına dek 14 kat artarak 1,371 milyar AZN'den 19,648 milyar AZN'ye yükselmiştir. Ülkenin petrol dışı alanları her yıl ortalama olarak %12 yükselmektedir. Azerbaycan'da petrol dışı sektör 2008 yılında en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2016 yılında ülkenin gayri safi yurtiçi hasılası %11 artarak 60.0 milyar AZN'ye ulaşmıştır. Ülkede 2016 yılında kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılanın hacmi 6223.8 AZN olmuştur. 2016 yılında tarım alanında %2,6, ticari alanda %1,5 ve iletişim ve bilgi alanında %4,5 oranında gelişmeler kaydedilmiştir. 2016 yılında devlet yatırımlarının hacmi 4.045 milyon AZN'ye ulaşmıştır. Azerbaycan'da bütçe sistemi devletin tüm fonksiyonlarını gerçekleştirebilmesi için mali araç rolü oynamaktadır. Azerbaycan'da devlet bütçesi ülkenin makroekonomik düzeninin sağlanmasını sağlayan, vergiler, rüsumlar ve başka gelirler ile oluşan para birimidir. Azerbaycan cumhuriyetinin bütçe sistemini; devlet bütçesi, Nahcivan özerk bütçesi ve yerel bütçeler içermektedir. Azerbaycan cumhuriyetinde bütçeler arasındaki ilişkilerin sağlanması, bütçelerin düzenlenmesi, bütçelerin uygulanması ve bütçelerin kontrolü "Bütçe sistemi hakkında" kanunla düzenlenmiştir. Azerbaycan cumhuriyetinin ve Nahcivan özerk cumhuriyetinin bütçelerinin onaylanması Azerbaycan Büyük Millet Meclisi ve Nahcivan özerk cumhuriyeti Büyük Millet Meclisi tarafından, yerel

bütçelerin onaylanmasıysa yerel yönetim kurumlarının kararlarıyla olmaktadır. Devlet bütçesi devletin gelir ve harcamalarını kapsadığı için, bütçe sistemi mali sisteminin önemli yapısını oluşturmaktadır. Kamu harcamaları devlet kurumlarının faaliyetlerini sürdürebilmesine ve sosyal düzenin iyileştirilmesi amacıyla hazırlanan projelerin uygulanmasına harcanan paradır. Vergiler bütçe kalemleri içinde en önemli gelir kaynağını oluşturmaktadır. Devlet kendi egemenliğine dayanarak kanunlar ve kurallar çerçevesinde vergiler toplamaktadır. Devlet borcu, ülkenin sosyal-ekonomik harcamalarını ve bütçe açığını finanse edebilmesi için hükümetin gerçek ve tüzel kişilerden ayrıca dış devletlerden devlet garantisiyle alınan, kendi ve yabancı para birimlerinden kullanılan borç yükümlülüğüdür. Kamu gelirlerinin kamu harcamalarını karşılamaya yetmediği durumlarda iç ve dış borca başvurulmaktadır. Bütçe açığının bir fonksiyonu olarak orataya çıkan borçlanma temelde bütçe performansının da bir göstergesi olarak görülmektedir. Kamu harcamalarının etkin kullanıldığı, kamu gelirlerinin de aynı şekilde erozyona neden olmadan tam ve zamanında tahsil edildiği devletlerde bütçe performansı olumlu yönde sonuç vermektedir. Azerbaycan özelinde bütçe performansının incelendiği tezin ilk bölümünde Azerbaycan ekonomisine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde bütçe ve bütçe ile ilgili kavramsal çerçeve çizilmiştir. Son bölümde ise kamu gelirleri, kamu harcamaları, iç ve dış borç gibi göstergeler yardımıyla 2005-2022 dönemi itibarıyla bütçe performansı analiz edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
AZERBAYCAN CUMHURİYETİ EKONOMİK YAPISI

1.1. AZERBAIJAN EKONOMİK YAPISI

Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra 90'lı yılların başlangıcında bir kısım zorluluklarla karşılaşmıştır. SSCB alanında olan eski devletlerle Azerbaycan'ın ekonomik bağlarının ayrılması nedeniyle ülkenin maliye ve petrol alanındaki ekonomisi krizle karşı karşıya gelmiştir. Ülkenin en büyük petrol kuyuları olan Azeri, Çıraklı ve Güneşli yatakları işlenmez duruma gelmiştir. Azerbaycan ekonomisinin ayakta tutabilmesi için önünde 2 seçenek vardı. 15-20 yıl bekleyerek ülkenin mali imkânlarını oluşturmak ya da yabancı şirketleri kendi petrol kuyularını çalıştırmak için ülkeye davet etmek. Azerbaycan hükümeti yabancı şirketleri ülkeye davet etmeyi daha maksatta uygun bulmuştur (Celilova, 2015, s. 7-8).

Eski SSCB döneminde tüm Kafkasya devletlerinde merkezden yönetim sistemi uygulanmıştır. Merkezden yönetim sisteminde ülkelerin üretim ve tüketim birbirlerine bağlı olduklarından dolayı SSCB dağıldıktan sonra Azerbaycan'da ekonomik ve sosyal sorunlar ortaya çıkmıştır. Azerbaycan'ın önündeki en önemli hedefülke ekonomisinin hem petrol hem de petrol dışı sektörlerin geliştirilmesi, maliye ve ekonomisinin düzenlenmesi olmuştur (Şükürova, 2018, s. 12).

Bağımsızlığın kazanılması ve Hazar denizinde bulunan büyük hidrokarbon yataklarının dünyanın en ünlü petrol şirketlerinin işlenmesine verilmesi ülkenin ekonomik kalkınmasına katkı sağlamıştır. Ülkenin doğal kaynaklarının işlenmesi Azerbaycan'ın ekonomi politikası ve maliye yapısının yeniden güçlenmesine neden olmuştur. Azerbaycan ekonomisinin dayanıklılığının gelişiminde, iç pazarın yerli hammaddelere dayanan endüstriyel ürünlerle zenginleşmesinde, devletin güçlü rekabet ortamı yaratmasında ve ülke halkının sosyal durumunun iyileşmesinde petrol kaynaklarının rolü büyük paya sahiptir (Babazade, 201, s. 4-8).

Dünyada üretimi yapılan tüm elektrik enerjisinin 39,5% petrolden, 24,3% i kömürden, 22,1% i gazdan, 6,3% i sudan, 6,3 % ı ise atomdandır. Görüldüğü üzere petrol elektrik enerjisinde üstünlüğünü korumaktadır. Azerbaycan 5 milyar tona yakın petrol ve 5-6 trilyon gaz doğal servetiyle dünya enerji kaynaklarının %4'ünü kapsamaktadır. Hazar denizinin sahillerinde yerleşen Azerbaycan'ın zengin hidrokarbon yataklarının işlenmesi ve dünya enerji pazarlarına nakli ülkenin ekonomi politikasını oluşturmaktadır. Hazar denizinin Azerbaycan alanına dâhil olan petrol kuyularının

dünya enerjisinin $\frac{3}{4}$ 'ünün tüketimini yapan ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Çin gibi batı ve doğu devletlerinin ilgisini çekmektedir (Hüseynov, 2016, s.7-11).

Azerbaycan ekonomisi kısa dönem içerisinde petrol endüstrisi sayesinde dünya ekonomisiyle bütünleşmeye başlamıştır. Azerbaycan'ın dünya ekonomisiyle verimli bütünleşmesinin asıl sebebi ham petrol değil petrol mahsullerinin ihracının yapılmasıdır. Dünyada petrol ve petrol mahsullerinden yararlanmayan ülke yoktur. Bu nedenle petrolün fiyatlarının değişmesi tüm devletleri ilgilendirmekte ve onların ekonomik durumlarını doğrudan etkilemektedir. Petrol fiyatlarının değişmesi üretici ülkelerin gelirlerini ve tüketici devletlerinde harcamalarında büyük etkiye sahip olduğuna göre dünya ekonomisinin gelişim durumunda petrol fiyatlarının büyük paya sahip olduğu görülmektedir. Bu sebeptir ki Azerbaycan'ın ve dünya ekonomisindeki önemi petrol sektörüne dayanmaktadır (Novruzov, 2017, s.5).

Azerbaycan'ın yeni petrol siyasetine destek veren, aynı zamanda ülkenin Hazar denizi çevresi petrol ve gaz servetlerine ilgi gösteren ve kendi şirketleriyle Azerbaycan'la anlaşma yapan ilk devletler olarak Batı Avrupa ve ABD olmuştur. SSCB parçalandıktan sonra ABD ve Batı Avrupa devletleri Hazar denizi çevresi ülkeleri ve aynı zamanda Azerbaycan'ın hidrokarbon yataklarına ilgi göstermeye başlamıştır. Azerbaycan da bu ilgiden yararlanarak kendi ekonomik politikasını oluşturmaya ve yeni bağımsızlık kazanan ülke olarak kendi ekonomisini geliştirmeye yönelik adımlar atmıştır. Azerbaycan aynı zamanda Rusya, Türkiye, İran, Ukrayna, Gürcistan gibi devletlerle karşılıklı enerji projelerini hayata geçirmiştir (Hüseynov, 2016, s.14).

1980 yılından sonra dünya ekonomisindeki petrol fiyatlarının zayıflaması ve yönetim değişikliği sonucunda ülkede bütçe açığı oluşmuştur. Azerbaycan'ın aynı zamanda 1970 yılından sonra Batı devletlerine ve uluslararası maliye kurumlarına borcu olmaya başlamıştır. SSCB döneminde ülkenin mali yapısı 1930 ve 1932 yıllarına yapılan vergi reformlarından sonra gelişmiş ve 86 farklı vergi türü tek vergi sistemi ile uygulanmaya başlamıştır. Kamu işletmeleri ve kooperatif işletme alanlarından 60 kadar vergi türü tek vergi adı altında birleştirilmiştir (Nasibova, 2013, s.20).

Azerbaycan'ın SSCB egemenliği altında olduğu dönemlerde kendine mahsus vergi sistemi olmamıştır. SSCB döneminde Azerbaycan'da iki vergi türü uygulanmaktaydı. Bunlar dolaylı ve dolaysız vergilerdi. Ülkede uygulanan dolaysız vergiler tarım alanından alınan ve gelir, emlak vergilerinden oluşmaktaydı. Dolaylı

vetgiler ise satış ve gümrük alanında kullanılan vergilerden oluşmaktaydı. Azerbaycan'ın 1980 yılından 1991 kadar bütçe gelirlerine baktığımızda 4,2 kat arttığı görülmektedir. Azerbaycan'ın 1980-1985 yıllarında devletin vergiden topladığı paraların hacmi %80-95 olmuştur ve toplanan vergiler bütçenin en önemli gelir kalemini oluşturmuştur (Hasanov, 2009, s.50-51).

Azerbaycan ihracatında 2005-2014 yıllarında önemli yer tutan devletler Fransa, İsrail, ABD, Rusya, Türkiye, Gürcistan, Endonezya ve Hindistan olarak sıralanabilir. Azerbaycan 2005-2014 yıllarında dünyanın 170'e yakın devletiyle ticaret ilişkisine girmesiyle birlikte ülke ihracatının %90'ı 24 devlet ile yapılmıştır. Azerbaycan ihracatının %26'dan fazlasını İtalya ile yapmakta ve bunun önemli payını ham petrol oluşturmaktadır. Azerbaycan ihracatının %80-90'nını petrol ve petrol ürünleri kapsamaktadır. Azerbaycan'ın ihracatında ilk yeri Rusya, sonraysa Türkiye, Almanya, Ukrayna, Büyük Britanya, Çin, ABD, Japonya, Kazakistan, İtalya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İran, Hindistan almaktadır. Azerbaycan'ın 2005-2014 yılında isimlerin saydığımız devletlerin 11'inin ülkenin ithalindeki toplam payı %75 olarak hesaplanmıştır. Azerbaycan'ın aynı yıllardaki ithalatında Rusya'nın %14,9, Türkiye'nin ise %14,2 payı olmuştur (Qasimov, 2016, s.38).

Azerbaycan ekonomisinin 2014 yılında sermaye yatırımlarının hacmi 1990 yılıyla kıyaslandığında 20 kat ve 1992 yılıyla mukayesede 43 kat artmıştır. Azerbaycan'da sermaye yatırımlarının artışı 2007 yılına kadar yabancı sermaye yatırımcılarının sayesinde olduysa da, 2008 yılından itibaren devletin kendi yatırımlar yapması nedeniyle sermaye yatırımları yükselmiştir. Azerbaycan'ın sermaye yatırımları 2000 yılıyla mukayesede 2007 yılında 7,7 kat, sanayi alanında 6,9 kat, 2011 yılında toplam sermaye hacmi 17,7 kat ve sanayi yatırımı 10,7 kat yükselmiştir. Azerbaycan'a yabancı sermaye yatırımları 2000 yılında toplam sermaye hacminin %52,4'ü, ülkenin sanayi alanına yabancı yatırımlar %69,1'i olmuştur. 2014 yılındaysa yabancı yatırımlar azalarak toplam yatırım hacmi %27,8 ve sanayiye yatırılan yabancı yatırımlarsa %44,1 olmuştur (Elizade, 2016, s.33).

Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlık kazandıktan sonra ekonomik alanda kendi egemenlik haklarını hayata geçirmeye ve özgür politika yürütmeye başlamıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlık kazandıktan şimdiye kadarki ekonomik gelişimi üç döneme ayrılmaktadır. 1991-1995 yıllarında olan ekonomik kargaşa dönemi ilk dönemdir. İkinci dönem 1996-2005 yıllarını kapsayan makroekonomik istikrar dönemidir. Üçüncü

dönem ise 2005 yılından başlayarak günümüze kadar olan ülkenin dinamik ekonomik gelişme dönemidir (Memmedov, 2015, s.34, 68, 69).

1.1.1. Sanayi Sektörü

Azerbaycan'da ülke ekonomisinin geliştirilmesi sonucunda ülkenin sanayi yapısında reformlar yapılmış, bununla da sanayi alanları büyütülmüş ve 2012 yılında devletin sanayide katma değer hacmi 27 milyar manata ulaşmıştır. Azerbaycan'da 2012 yılında sanayi fabrikaları tarafından 33945.6 milyon manat üretim ortaya çıkartılmıştır (Qasımzade, 2016, s.31, 32, 33). Tablo'da Azerbaycan'ın Sanayi alanındaki sermaye yatırımlarının yapısı gösterilmektedir.

Tablo 1.1: Sanayi Sermaye Yatırımlarının Yapısı

	2010	2011	2012	2013	2014
Maden sanayisi	%69.0	%60.4	%63.9	%67.9	%77.9
Ham petrol ve doğal gaz üretimi, bu alanda hizmetlerin sağlanması	%68.6	%56.3	%63.3	%67.6	%77.6
İşleme endüstrisi	%11.9	%15.8	%14.3	%11.9	%8.4
Gıda ürünlerinin üretilmesi	%0.6	%0.9	%1.2	%2.1	%1.2
İçecek üretimi	%0.3	%0.8	%0.2	%0.2	%0.2
Tütün ürünleri	%0.8	%0.0	%1.2	%0.0	%0.0
Dokuma endüstrisi	%0.2	%0.0	%0.1	%0.1	%0.5
Giyim imalatı	%0.3	%0.3	%0.0	%0.0	%0.1
Ağaç işleme ve ağaçtan ürünlerin üretilmesi	%0	%1.8	%0.5	%0.3	%0.2
Kâğıt ve karton üretimi	%0	%0.3	%0.1	%0.0	%0.3
Petrol ürünlerinin üretilmesi	%0.6	%0.9	%0.5	%0.3	%0.4
Kauçuk ve plastik ürünlerin üretilmesi	%0	%0.5	%0.6	%0.7	%0.2
İnşaat ürünlerinin üretilmesi	%4.6	%2.6	%0.4	%0.6	%0.7
Metalürji endüstrisi	%0.5	%1.9	%0.9	%0.7	%0.0
Metal ürünlerinin üretimi	%3.5	%5.5	%4.3	%4.9	%2.2

Tablo 1.1: (Devam) Sanayi Sermaye Yatırımlarının Yapısı

	2010	2011	2012	2013	2014
Elektrik Ekipmanlarının üretimi	%0.4	%0	%0.3	%0.1	%0.2
Diğer ulaşım araçlarının üretimi	%0	%0	%2.9	%0.9	%1.5
Mobilya üretimi	%0	%0.3	%0.4	%0.4	%0.3
Ekipmanların tamiri	%0	%0	%0.6	%0.3	%0.3
Elektrik enerjisi, gaz ve buhar üretimi, dağıtımı ve Ekipmanı	%9.9	%14.3	%9.4	%6.5	%5.5
Elektrik enerjisinin üretimi, iletim ve dağıtımı	%9.4	%14.1	%8.6	%5.7	%5.2
Gazın üretimi, Gaza benzer yakıtın iletimi	%0	%0	%0.4	%0.3	%0
Buharlı Ekipman	%0.5	%0.3	%0.4	%0.5	%0.3
Su teçhizatı, boşa harcanacakların temizlenmesi ve işlemesi	%9.2	%9.5	%12.5	%13.7	%8.2
Suyun temizlenmesi ve dağıtımı	%7.0	%7.2	%10.4	%12.5	%7.0
Atık suların toplanması ve işlemi	%0.8	%1.0	%1.6	%1.1	%1.1
Boşa harcamaların, işlemi ve tahrip edilmesi: fabrika boşa harcamalarının yeniden yararlanması	%1.4	%1.3	%0.5	%0.1	%0.1
Sanayi	%100	%100	%100	%100	%100

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi.

Azerbaycan’da 2010 yılında gıda sanayisinin geliştirilmesi devletin önem verdiği sektörlerden olmuştur. Azerbaycan’da gıda sektöründe üretim %2.4, içki üretimi ise %11.5 artmıştır. Ülkenin 2011 yılında da gıda sektöründe üretim hacmi artarak gıda mahsulleri %6.3, içki üretimi ise %10.2 yükselmiştir. Ülkede gıda ürünleri üreten fabrikalardan başka çikolata ve bisküvi üreten fabrikalarda bulunmaktadır. Azerbaycan’da bulunan çikolata ve bisküvi fabrikalarına “Avrora” gıda üretim fabrikası, “Behre” bisküvi fabrikası, “Veysel oğlu ve Yayıncı kardeşler” MMC -ye

mahsus “Yıldız” çikolata fabrikaları örnek gösterilebilir (Memmedov, 2015, s.7-8). Tabloda Azerbaycan illerinde faaliyet yapan sanayi fabrikalarının sayısı gösterilmektedir.

Tablo 1.2: İllerde Faaliyet Yapan Sanayi Fabrikalarının Sayısı

Yıllar	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Bakü	1219	1249	1225	1170	1153	1253	1408	1671	1825	1999
Abşeron	213	218	235	253	236	234	273	328	342	381
Gence-Daşkesen	186	188	196	209	202	171	178	183	193	197
Şeki-Zaqatala	113	113	116	132	141	125	141	135	142	164
Lenkaran	75	76	77	90	95	86	96	102	107	118
Quba-Xaçmaz	79	75	79	91	95	93	96	104	110	124
Aran	138	127	125	126	127	139	145	143	145	158
Yukarı Karabağ	57	56	56	63	65	65	71	74	78	85
Dağlık Şirvan	40	40	39	44	44	45	50	52	52	57
Nahcivan	135	135	135	132	134	127	119	106	109	111

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi. Stat. Gov. Az

Ekonomik güvenliliği sağlamak ve ülkenin dış devletlerle ekonomik bağımlılığını azaltmak için 2014 yılı “Sanayi yılı” olarak kabul edilmiştir (Musayev, 2016, s. 41, 42, 44, 52, 53, 54). Sanayi alanının geliştirilmesi için ülkenin büyük şehirleri olan Bakü, Sumqayıt ve Gence’de sanayi parkları inşa edilmiştir. Sanayi parklarının inşa edilmesi ülkenin petrol sektöründen başka diğer sektörlerinde gelişmesine ve ülke ekonomisinin bilime dayanan ve yenilikçi şeklinde gelişmesine aynı zamanda rekabete dayalı sanayi üretiminin geliştirilmesine ve üretim sektörünün desteklenmesini sağlamaya yönelik temel politka hedefleridir. Bu hedefler neticesinde 2012 yılında %9,7 büyüyen gayrı safi yurtiçi hasılası 2013 yılının ilk çeyreğinde %11.4 oranında büyümüştür (Şıxelizade, 2019, s. 26, 27, 51). Tabloda Azerbaycan’ın 2021 yılındaki Sanayi sektörü raporunda yer alan veriler gösterilmektedir.

Tablo 1.3: 2021 Yılı Sanayi Sektörü Raporu

Göstergeler	Önceki yılın aynı dönemiyle mukayesede (%-le)	Miktar, milyon AZN
Gayri safi yurtiçi hâsıla	%5.6	92.857,7
Petrol-gaz sektörü	%1.8	35.071,5
Petrol dışı sektörü	%7.2	57.786,2
Sanayide katma değer	%4.1	39.497,6
Sanayinin petrol-gaz sektörü	%1.2	33.930,6
Sanayinin petrol dışı sektörü	%17.8	5.567,0
Sanayi(Genel bakış)	%5.2	54.480,5
Sanayinin petrol-gaz sektörü	%2.6	39.023,3
Sanayinin petrol dışı sektörü	%18.9	15.457,2
Endüstri sektörlerinde çalışan işçilerin ortalama sayısı (2021 yılı, ocak-kasım)		218.5 bin kişi

Kaynak: Azerbaycan Dövlət İqtisadiyyat Nazirliyi. economy. Gov. Az

Azerbaycan'ın 2022 yılı Ocak-Eylül döneminde tüm mali kaynaklardan sermaye stokuna 10.154.4 milyon AZN aktarılmıştır. Sanayide petrol sektörüne aktarılan sabit sermaye miktarı 2021 yılının ilgili dönemiyle karşılaştırıldığında %13.5 azalarak 3.603.3 milyon AZN olmuştur. Sanayide petrol dışı sektöre yönlendirilmiş sabit sermaye miktarı geçen senenin aynı dönemiyle karşılaştırıldığında %8.4 azalarak 897.7 milyon AZN olmuştur. Sanayide sermaye stokuna yöneltilmiş fonların %73.6'sı maden ve işleme endüstrisine, %7.4'ü elektrik endüstrisine, %1.8'i su teçhizatına yöneltilmiştir. Azerbaycan'da 2022 yılının Ocak-Ağustos aylarında sanayi sektöründe çalışan işçilerin ortalama sayısı 214,6 bin kişi olmuştur ki, bunlardan 32.1 bin kişisi maden sanayisinde, 123.1 bin kişisi işleme sanayisi, 26.4 bin kişisi ise elektrik enerjisi, gaz ve buhar üretimi, dağıtımı ve teçhizatı alanında çalışmışlardır. Sanayi sektöründe çalışan işçilerin 33.0 bini ise su teçhizatı alanında çalışanlardır. 2022 yılının Ocak-Eylül aylarında sanayide üretilmiş malların ve verilen hizmetlerin hacmi 64.131.8 milyon AZN olmuştur (Azerbaycan Dövlət İqtisadiyyat Nazirliyi. economy. Gov. Az).

1.1.2. Hizmet Sektörü

Azerbaycan'da özel küçük işletmelerin sosyal çalışma yapılarındaki toplam payı 2021 yılındaki istatistiğe göre %84'tür. Ülke ekonomisinin sabit kıymet değerinin %3,4 ve çalışan sayısının %14'üne sahip olan küçük işletmeler, gayri safi yurtiçi hasılanın %12'sini oluşturmakta ve milli gelirin %25'ine denk gelmektedir. Son yıllarda Azerbaycan'da ticari düzenleme kuralları serbest bırakılmış ve maksimum ithalat ücreti %15 olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda elektron vergi hesap faturalarının tatbiki, elektron hizmetlerin tatbiki ve tarım sektörünün tatbiki de dâhil olmak üzere girişimciler

için toplam vergi yükü %22'den %20'ye ve kişisel gelir vergisi %35'den %20'ye indirilmiştir. Azerbaycan'da inşaat sektöründe ve inşaat ürünleri sanayisinde çalışan insanlar ülkedeki genel istihdamın %20'sini oluşturmaktadır. Azerbaycan'da inşaat sektörünü diğer sektörler ile karşılaştırdığımızda daha çok kazançlı sektör olmuştur. Azerbaycan'da inşaat sektörü tam rekabet alanının olduğu sektörlerden biridir (Fetehov, 2021, s.21, 60, 62, 63).

Turizm sektörü ülkeye hem ekonomik alanda hem de sosyal alanda olumlu katkı sağlamaktadır. Ekonomi açısından olumlu etkisi oldukça kazançgetiren bir sektör olmasıdır. Turizm sektörünün sosyal alandaki olumlu etkisi yeni iş alanlarının ortaya çıkmasına neden olarak işsizliği azaltması, girişimciliğin gelişmesine katkı sağlaması ve halkın ihtiyaçlarına cevap vermesidir. Azerbaycan'ın Nahcivan, Quba, Abşeron, Lenkeran ve Zaqatala illerinde turizm sektörünün gelişmesi halkın sosyal durumunun iyileşmesine ve hizmet sektörünün gelişmesine katkı sağlamaktadır. Azerbaycan ekonomisinde 2013 yılında gayri safi yurtiçi hasılanın 1,343.1 milyon AZN'si turizm ve seyahat hizmetinden elde edilmiştir. 2013 yılında Azerbaycan'da turizm sektöründe çalışanların sayısı 95 bin kişiye ulaşmıştır. Bu toplam çalışanların %2.2'sine karşılık gelmektedir. Azerbaycan'da seyahat ve turizm yatırımlarının hacminin 2024 yılında 597.2 milyon AZN'ye kadar yükselmesi beklenmektedir (Memmedova, 2015, s.38, 41, 63). Tabloda Azerbaycan'ın 2023 yılı hizmet sektöründe çalışanların sayısı gösterilmektedir.

Tablo 1.4: Hizmet Sektöründe Çalışanların Sayısı

	Toplam	Ticari Kuruluşlar	%	2022 yılına göre değişim	
Toplam	182837	165434	100.0	109.4	1
Tarım, orman, balıkçılık	12282	11531	6.7	102.9	2
Maden endüstrisi	1026	1026	0.6	104.2	3
İşletme endüstrisi	10340	10329	5.6	110.7	4
Elektrik enerjisi, gaz ve buhar üretimi, Dağıtım ve Ekipmanı	368	335	0.2	107.3	5
Su Ekipmanı, atık arıtma ve işleme	743	643	0.4	110.4	6
İnşaat	16985	16924	9.3	106.9	7
Ticaret, ulaşım araçlarının tamiri	55319	55303	30.3	113.3	8
Taşıma ve depo tamiri	4838	4819	2.6	118.2	9
Turistlerin konaklanması	4396	4379	2.4	119.9	10
Bilgi ve iletişim	5263	5204	2.9	112.6	11
Maliye ve sigorta faaliyeti	2235	2188	1.2	108.1	12
Gayrimenkul ile ilgili işlemler	2581	2356	1.4	109.1	13
Meslek, bilim ve teknik faaliyet	12926	12195	7.1	111.9	14
Yönetim ve destek hizmetleri	9844	9717	5.4	117.9	15
Kamu yönetimi ve savunma, sosyal güvenlik	4910	0	2.7	100.2	16
Eğitim	5548	3386	3.0	109.4	17
Nüfusa sağlık ve sosyal hizmetlerin sağlanması	2831	2329	1.5	109.1	18
Rekreasyon, eğlence ve sanat alanındaki faaliyetler	2509	2034	1.4	109.9	19
Diğer alanlarda hizmetlerin sunulması	27794	20736	15.2	101.4	20
Dokunulmazlık yasasına sahip kuruluşların faaliyeti	99	0	0.1	100.0	21

Kaynak: Azerbaycan Devlet Statik Komitesi. Azstat. Gov. Az

1.1.3. Enerji Sektörü

Azerbaycan'ın Hazar denizinde yer alan egemenlik alanı dünya devletlerinin ve ABD, Avrupa ve diğer ülkelerin enerjiye olan ihtiyaçlarından dolayı hep ilgi merkezinde olmuştur. Hazar denizine kıyısı olan devletlerden Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan en çok Batı ülkelerinin, Çin'in, Türkiye'nin ve Japonya'nın enerji ihtiyaçlarının karşılaması için jeopolitik öneme sahip ülkelerdir. Azerbaycan Orta Asya'nın enerji kaynaklarının dünya pazarlarına taşınmasında jeopolitik öneme sahiptir. Azerbaycan'ın ve Orta Asya'nın enerji kaynaklarının Türkiye ve Gürcistan üzerinden Avrupa pazarlarına taşınması ülkeye Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanmasında önemli bir rol yüklemiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı projesi yalnız Azerbaycan için değil enerji güvenliği ve petrol ihracı alanında Azerbaycan'la ortaklık yapan tüm ülkeler için önemlidir (Ceferli, 2016, s.48 - 59).

Azerbaycan'ın enerji alanını modernize etmek için devletin yaptığı önemli projelerden biride ülkenin enerji alanının geliştirilmesi için 2005-2025 yıllarını kapsayan devlet projesidir. Azerbaycan'ın Petrol ve gaz kazançlarının yönetilmesi için uzun vadeli bu strateji 2005-2025 yıllarını kapsamaktadır. Azerbaycan jeopolitik ve ulusal ekonomi açısından Avrasya'nın giriş kapısı, Doğu ve Batı ulaşım –iletişim ve enerji koridorlarının merkezi sayılmaktadır. Trans-Kafkas ulaşım-enerji koridoru, stratejik Bakü-Tiflis-Kars demir yolu hatlarının uygulayıcısı ve önemli teminatçılarından birisi Azerbaycan'dır. Azerbaycan Doğu-Batı ticareti, enerji ve ulaşım –iletişim ilişkilerinin merkezinde yer almaktadır. Azerbaycan'ın Şahdeniz yatağında yer alan doğal kaynağının hacmi 1.2 trilyon metreküp, 2010 yılında keşif edilmiş ‘‘Ümit’’ gaz yatağı kaynağının hacmi 250-300 milyar metreküp ve 2011 yılında keşif edilmiş ‘‘Abşeron’’ yatağı kaynağının hacmiyse 350 milyar metreküp den fazla olduğu tahmin edilmektedir (Abdiyev, 2017, s.56, 69, 75, 76, 79, 84, 85). Tabloda Azerbaycan'ın enerji üretimi ihracatına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1.5: Enerji Üretim İhracatı

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ham petrol, bin ton	35.109,09	34.972,4	32.845,2	32.651,3	31.238,0	28,374,3	28.095,8
Doğal gaz, milyon metreküp	8.145,2	8.049,1	8.856,9	9.911,8	11,833,0	13,839,9	19.078,4
Sıvılaştırılmış gazlar, bin ton	15,5	35,5	51,6	51,5	14,1	12,5	5,1
Araba benzini, bin ton	4,7	4,5	7,0	-	-	64,1	52,9
Saf nafta tipli reaktif motor yakıtı, bin ton	236,5	236,3	181,0	304,7	119,6	48,9	12,0
Nafta, bin ton	-	-	-	-	-	-	-
Dizel yakıtı, bin ton	1.655,0	1,228,1	603,2	661,2	761,0	847,7	1.100,6
Benzin, bin ton	113,4	23,4	12,5	18,6	0,2	0,3	2,2
Yağlar	14,9	9,4	20,9	29,7	10,5	18,2	28,1
Diğer petrol ürünleri, bin ton	25,8	1,9	10,8	-	-	-	78,3
Elektrik enerjisi, milyon kVt-st	265,0	1095,5	1.282,5	1.445,2	1.490,9	1.150,7	1.673,4

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi. Stat. Gov. Az

Azerbaycan'ın 2025 yılına kadar gaz ihracat potansiyelinin 40 milyar metreküp hacmine ulaştırması beklenmektedir. Böyle büyük hacimlerin nakledilebilmesi için güvenli ulaşımı sağlayabilecek altyapıya ihtiyaç duyulmaktadır. Üç önemli bölümden ibaret Güney gaz koridoru böyle bir yapı olacaktır. İlk bölümde "Şahdeniz" gazının Bakü-Tiflis-Erzurum ulaşımı üzerinden Türkiye'ye ve Gürcistan'a naklini hayata geçiren bölgedeki enerji güvenliliğinin önemli bir unsuru Güney Kafkas Boru hattıdır. İkinci önemli ve birleştirici bölüm TANAP, Trans-Anadolu doğal gaz boru hattıdır. Azerbaycan ile Türkiye arasında 2012 yılında imzalanmış TANAP projesi Azerbaycan'ın Avrupa enerji güvenliliği alanındaki rolünü artırmıştır. Üçüncü bölümse TAP, Trans-Adriyatik gaz boru hattıdır. Azerbaycan bu gün Avrupa enerji ihtiyacının karşılanmasında önemli bir alternatiftir (Ağayev, 2015, s.37, 38, 66).

1.2. AZERBAIJAN EKONOMİSİ MAKROEKONOMİK YAPI

Kamu gelirlerinin doğru bir şekilde tahmin edilmesi bütçe düzenlenmesinin önemli görevlerinden birisidir. Azerbaycan'ın bütçe gelirleri 2014 yılında petrol dışı sektörden 6256.5 milyon AZN olmuştur. Azerbaycan'ın 2014 yılındaki petrol dışı sektörden elde ettiği gelirleri 2013 yılı bütçe gelirleriyle kıyaslandığında %19.3 ve 2012 yılıyla kıyaslandığında %34.8 artmıştır. Bütçe harcamalarının Gayri safi yurtiçi hasılaya oranı %31.7 olmuştur (Hadiyev, 2016, s.57, 58, 64, 66). Tabloda Azerbaycan'ın 2023 yılının ocak ayı itibarıyla ekonomik ve sosyal makroekonomik göstergeleri yer almaktadır.

Tablo 1.6: Ekonomik ve Sosyal Makroekonomik Göstergeler

Göstergeler	2023 yılı ocak ayı	2022 yılı ocak ayıyla karşılaştırıldığında	2022 Ocak ayı, 2021 yılıyla kıyaslandığında
Gayri safi yurtiçi hâsıla, milyon AZN	9 690,2	98,5	105,8
Kişi başına düşen Gayri safi yurtiçi hâsıla	956,6	97,9	105,4
Endüstri ürünleri	6 488,1	95,7	105,4
Sabit Sermayeye yönlendirilen fonlar, milyon AZN	1091,7	161,2	88,9
Tarım ürünleri	456,2	103,3	102,7
Taşımacılık sektöründe nakliye, milyon ton	17,0	106,6	103,3
Halka sunulan ücretli hizmetler, milyon AZN	873,8	108,5	106,6
Devlet bütçesinin gelirleri, milyon AZN	4 006,5	145,9	118,4
Devlet bütçesinin harcamaları, milyon AZN	1 457,9	148,3	79,8
Devlet bütçe fazlası, milyon AZN	2 548,6	X	X
Nominal gelirler	5 379,2	115,0	115,5
Kişi başına düşen Nominal gelirler, AZN	531,0	114,3	115,1
Bankalardaki mevduat, 2023, 01 Ocak milyon AZN	11 743,0	127,1	113,0
Orta aylık Nominal gelir	839,4*	114,7*	103,4***
Tüketici fiyat endeksi	X	113,6	112,5
Nüfus sayısı, bin kişi	10 127,1	100,6	100,4
Dış ticaret dengesi, milyon ABD doları	56 212,1*	157,7**	147,2***
Perakende ticaret cirosu, milyon AZN	4 298,0	102,9	102,9

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi. Stat. Gov. Az

2022 yılında Azerbaycan'da halkın nominal gelirleri %20.5 artarak 68.9 milyar AZN'ye yükselmiş ve kişi başına 6844,9 AZN olmuştur. Ülkenin 2022 yıl ocak-kasım aylarında çalışan işçilerin ortalama aylık maaş %14.6 artarak 829,9 AZN olmuştur. Devlet Gümrük Komitesinin ocak-kasım aylarındaki verilerine göre dış ticari dengesinin hacmi 49.2 milyar dolar olmuştur. İhracatın hacmi 36.3 milyar dolar ve ithalin hacmiyse 12.9 milyar dolar olmuştur. Ülke ekonomisi 23.5 milyar dolar dış ticaret fazlası vermiştir. 2022 yılında petrol dışı ihracat %14 artarak 2.7 milyar dolar olmuştur. 2022 yılında devlet bütçesinin gelirleri %16.2 artarak 30.7 milyar AZN, harcamalarıysa %16.7 artarak 32 milyar AZN olmuştur. 2022 yılında 1.3 milyar AZN bütçe açığı verilmiştir. Devletin 2022 yılının son tarihinde stratejik para birimi rezervi 58.5 milyar dolara ulaşmıştır. Azerbaycan Merkez Bankasının resmi para birimi rezervi 9.0 dolar olmuştur. 2022 sermaye stokuna yönlendirilmiş yatırımların %29.6'sı petrol-gaz sektörüne, % 70.4'ü ise petrol-gaz dışı sektöre yapılmıştır. Azerbaycan'ın 2022 yılında gayri safi yurtiçi hâsılası artarak 133,8 milyar AZN ve kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hâsılası ise 13.3 bin AZN'ye ulaşmıştır. 2022 yılında ekonomik ve sosyal alanların gelişimi için tüm finans kaynaklarından sermaye stokuna 18.3 milyar AZN para aktarılmıştır (Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı, [www. İktisadiyat. Gov. az/](http://www.iktisadiyat.gov.az/)).

İKİNCİ BÖLÜM
AZERBAYCAN BÜTÇE SİSTEMİ

2.1. BÜTÇE KAVRAMI VE ÖZELLİKLERİ

Batı ülkelerinde ortaya çıkan Bütçe kavramı Latin kökenlere dayanmaktadır. Bütçe devletin gelecek yıl veya dönem için gelirlerinin ve giderlerinin tahminlerinin yer verildiği, uygulanması için parlamentonun hükumete izin ve yetki verdiği kanun projesi olarak tanımlanmaktadır. Günümüzdebütçe denildiğinde mali, hukuki, ekonomik, istatistik ve siyasi yönlerde dayanan kurum anlaşılmaktadır. Bütçenin önemidevletin ekonomisindeki payına ve fonksiyonuna göre değişilmektedir. Nüfus, eğitim, sağlık, hukuk, güvenlik, kültür ve altyapı gibi konular dikkate alınarak devletler bütçe planı oluşturmaktave bu amaçla da mal ve hizmet üretmektedir. Devletin bunu yapabilmesi için kaynağa ihtiyaç duyduğundan, egemenlik gücüne dayanarak ürettiği mal ve hizmetleri talep eden taraftan belirli miktarda vergi, resim, harç adı altında çeşitli finansman kalemlerine başvurmakta ve borçlanma gibi mali yöntemler kullanmaktadır. Devletin ekonomik gelişim süreci içerisinde ekonomi içindeki payının ve fonksiyonlarının büyüdüğünü ve bunun sayesinde devlet bütçesinin hem mutlak, hem de nispi olarak büyüdüğü görülmektedir. Bütçe gelir ve harcama gibi iki kalemden oluştuğuna göre devlet bütçesinin nispi ve mutlak anlamda büyümesi de hem harcamalar hem de gelirler yönünden büyümeyi ifade etmektedir. Bütçe büyüse de halkın beklentilerini ve isteklerini karşılamak bir dereceye kadar mümkün olmaktadır (Tüğen, 2007, s. 1-2).

Bütçe sisteminin önemi devletin gelecek zaman için harcama ve harcamalar karşılayacak gelir tahminlerinin gösterilmesidir. Bu özelliğinden dolayı bütçe devlet için önemli role sahip olan planlama aracını yerine getirmektedir. Yasama organı tarafından bütçeyle, yürütme organına devletin adından harcamalar yapmak ve kamu gelirlerinin toplanması yetkisi verilmektedir. Bütçe hakkıylahukuki olarak yürütme organı yasama organı tarafından aldığı yetkiye göre harcamalar yapabilme ve yaptığı harcamaların karşılığında gerekli olan kamu gelirleri toplamak hakkına sahip olmaktadır. Devletin devamlılığını sürdürmesi ve ekonomisini geliştirmesi mali araçlara bağlıdır. Bütçe sistemi, devletin gelecek dönemler veya yıllar için yapacağı harcamalarla ve bu harcamaların karşılanması için gerekli olan mali kaynakların araçlarını gösteren bir yapıya sahiptir. Bütçenin şeklinin ve niteliğinin değişimine sebep olan unsurlardan biri devletin görevlerinin ve aynı zamanda kamu hizmetlerinin niteliğinin değişmesidir. Bütçenin gelişimi ve büyümesinin nedeni devletin yönetim şeklindeki değişimlerden kaynaklanmaktadır. İngiltere ve Fransa'nın tarihine

bakıldığında Krallık hazinesine ait gelirlerin yetersiz miktarda olduğu zamanlarda insanlardan istedikleri kadar vergi topladıkları bilinmektedir (Pehlivan, 2007, s. 214-215).

Bütçe, gelir ve harcama tahmininin denklik düzeni içerisinde tasarlanıp izlendiği belgedir. Bütçe sisteminin bir belge olarak anlaşılması bir bütçe kanunu mudur? Yoksa idari bir tasarruf olması mı bazı düşüncelerin ileri atılmasına neden olmuştur? Bütçe sisteminin parlamentoda hazırlanması, görüşülmesi ve kabul edilmesi ve diğer kanunların tabi olduğu yöntem ve usullere bağlı olması bütçe sisteminin kanun olarak anlaşılmasını gereklilik iktadır. Bütçenin kanun olarak anlaşılabilmesi için en ince detay, bütçede yer alan harcama ve gelir kalemlerinin parlamento tarafından onaylanması ve parlamentonun onayı olmadan bütçenin yürürlüğe giremeyeceğidir. Bu durumda uygulama açısından bütçe sisteminin özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Bütçe sistemi devletin yapısıyla ilgilidir,
- Bütçede gelir ve harcama istatistikleri gösterilir,
- Bütçede yer alan rakamlar tahminlerden ibarettir,
- Bütçenin gelir ve harcamaları birbirlerine denk olmalıdır,
- Bir yıllık süreyi kapsamaktadır,
- Bütçe sistemi özelliği açısından kanun belgesidir,
- Kazanç ve harcamaların uygulanmasına ilk baştan izin verir (Erdem vd., 2009, s. 241-242).

Bütçe harcamaları ekonomik faaliyetin önemli kollarından biri olup, ekonomilerin geliştirilmesinde kullanılan maddi araçlarından birisidir. Devletin merkezi para fonlarının dağıtımı, bunların çeşitli amaçlarla kullanılması ve çeşitli bölgesel birimlerin finansmanı, devlet bütçesinden tahsis edilen fonlar sayesinde gerçekleştiriliyor. Bütçe harcamaları ülke ekonomisinin geliştirilmesine, maddi ve sosyal ihtiyaç alanlarındaki insanlara yardım edilmesine, onlara devlet tarafından ücretsiz eğitim ve tıbbi hizmetlerin sunulmasına, ülkenin savunma alanındaki durumunun güçlendirilmesine ve kamunun yönetilmesinde kullanılıyor. Devlet bütçesi mali kategorinin ana başında gelmektedir. Devlet bütçesinin sosyal ve ekonomik özelliği, devletlerin kamunun ekonomik hayatındaki rolüyle, halkın sosyal ve medeni ihtiyaçlarının karşılanmasındaki payıyla ölçülüyor. Devletin ekonomik durumuna bağlı

olarak, halkın ekonomik, sosyal gelişim ihtiyaçları, savunma ve diğer amaçlar için devlet bütçesi belirli hacimde oluşuyor(Balaxanova, 2015, s. 7-8).

2.2. BÜTÇE İLKELERİ

Bütçenin birçok ilkeleri vardır. Bunlar arasında, genellik ilkesi, birlik ilkesi, açıklık ve alenilik ilkesi, doğruluk ilkesi, önceden izin ilkesi, giderlerde tahsis ilkesi, nitelik yönünden ayırım, nicelik yönünden ayırım, zaman yönünden ayırım, yıllık olma ilkesi, denklik sayılabilir. Bütçe ilkesi dediğimizde, bütçenin hazırlanması, kontrolü ve uygulanmasında yapılan denetimlerin tümü anlaşılmaktadır. Bütçenin genellik ilkesi, devletin tüm kazanç ve harcamalarının bütçecede yer almasının ve bazı kamu gelirlerinin giderlere ayrılmamasını ifade etmektedir. Gayri safi bütçe usulü olarak algılanan ilk durumda devletin tüm kamu gelir ve harcamalarının gelir ve gider bütçesinde yer alması anlaşılmaktadır (Pehlivan, 2007, s. 216-221).

Bütçenin birlik ilkesi, devletin tüm kazanç ve harcamalarının tek bütçede toplanmasını ve devletin tek bir bütçeye sahip olmasını ifade etmektedir. Bütçenin açıklıklı ve alenilik ilkesi dediğimizde bütçede yer alan kazanç ve harcamalar tahminlerine bağlı olarak bilgilerin hem yasama organı üyeleri hem de kamuoyunda bütçe ile ilgili bilgi almak isteyen kişilere açık ve anlaşılır şekilde olması anlamındadır. Bütçenin içeriği ve bütçe görüşmelerinin kamuoyunun iletişim vasıtasıyla sunulması aleniyet ilkesi olarak anlaşılmaktadır. Bütçede yer alan tüm bilgilerin gerçekliğe dayanması doğruluk ilkesi anlamındadır. Yasama organının önceden kararı olmadan yürürlüğe giremeyen bütçeye önceden izin ilkesi denmektedir. Bütçe tarafından verilen parasal sınırın üzerinde farklı kamu hizmetleri tarafından harcamaların yapılamayacağını ifade eden ilkeye giderlerde tahsis ilkesi denilmektedir (Pehlivan, 2007, s. 216-221).

Bütçenin denklik ilkesi denildiğinde belirli bir zaman için hazırlanan bütçenin kazanç ve harcamalarının birbirine eşit olması veya çok yakın olması anlaşılmaktadır. Bütçenin denklik ilkesi kazanç ve harcamalarının tahmin açısından düşünülebileneceği gibi bütçenin uygulanması sonrası ortaya çıkan hesaplar açısından da düşünülür. Bütçenin denklik ilkesine uymak önemli olduğu halde ekonomik, sosyal, mali ve siyasi nedenlerle bütçe dengliği sağlanamaz. Klasik ve Keynesçi görüşe sahip teorisyenlerin bütçe dengliği konusunda bakış açıları ve görüşleri farklıdır. Keynesyen görüşü savunanlar, bütçe dengesinin ülke ekonomisinin genel dengesine bağlı olduğunu

söylemektedirler. Klasikler ise bütçe denkliliğini savunmaktadırlar. Bütçenin açık verdiği takdirde devletin mevcut gelirlerin oranını artırarak, yeni tür vergiler koyarak, borçlanmaya başvurarak ve emisyonu yönelmek gibi uygulamalar yapabileceğini ifade ederler (Erdem vd., 2009, s. 251-254).

Bütçenin yıllık olma ilkesi, kazanç ve harcama tahminlerinin bir dönemliğine ve ya bir süreliğine onaylanması anlamını vermektedir. Bundan dolayı bütçenin kazanç ve harcamalarının hukuki yaşamları bir yıl süre ile sınırlandırılmıştır. Bütçenin yıllık olmasının faydaları arasında, bütçenin denetimini kolaylaştırması, bütçenin kazanç ve harcamaları tahminindeki isabeti yükseltmek ve böylelikle hedeflenenle gerçekleştirilen arasındaki sapmayı en aza düşürülmesi sayılabilir (Erdem vd., 2009, s. 251-254).

Bütçenin tahsis ilkesi âdemi tahsis ilkesinin karşıtı gibi görünse de aslında farklı durumu ifade etmektedir. Tahsis ilkesinin âdemi tahsis ilkesiyle karıştırılmaması gerekmektedir. Aynı zamanda âdemi tahsis ilkesinin karşıtı kavramlarıyla içi doldurulmaması gerekmektedir. Tahsis ilkesi, bütçede yer alan ödeneklerin bütçede detaylı gösterilmiş yerde, zamanda ve belirlenmiş miktarda harcanması anlamına gelmektedir. Tahsis ilkesinde bütçe yoluyla verilen ödenekler yalnızca bütçede belirtilen mal ve hizmetlerin alınmasında ve harcamaların yapılmasında kullanılmaktadır. Bütçeden verilen ödeneğin önceden belirlenmiş hangi iş için ayrılmışsa yalnız o iş için harcanması gerekmektedir. Bütçeden ayrılmış ödeneklerin başka maksatlar için harcanması parlamentonun bütçe hakkında kanununa aykırılık teşkil eder. 5018 Sayılı Kanun'da bütçelerde ödenekler yalnız belirli maksatlar için uygulanması öngörülmektedir. Tahsis ilkesince maksatlı iş için ayrılan ödenekten fazla miktarda harcanmasına izin verilmemesi gerekmektedir. Maksatlı hizmet türü için bütçeden ayrılmış ödenek miktarından hizmetin yapılması için bütçeden ayrılmış ödenek miktarını aşmamasını gerektirmektedir. Sadece bütçeden ayrılan miktarın hizmeti yapmaya yetmediği takdirde aktarma yoluyla yedek ödenek hizmeti uygulanabilir (Erdem vd., 2021, s. 435).

2.3. BÜTÇENİN FONKSİYONLARI

Bütçe sisteminin özelliklerinden bahsederken onun birçok fonksiyonlarının da olduğunu söylemek gerekmektedir. Bütçe sisteminin nüfusun farklı yönlerini ilgilendiren değişik fonksiyonları vardır. Bütçenin iktisadi, hukuki, siyasi ve denetim olmak üzere fonksiyonu vardır. Devlet nüfusun ortak olan ihtiyaçlarını karşılamak ve

diğer kamusal hizmetleri sunmak için edeceği harcamaları ve yaptığı harcamaların nasıl finanse edebileceğini analiz etmek için bütçe sistemini kullanır. Bu nedenle bütçe sistemi sosyal hayat bakımından büyük öneme sahiptir (Pehlivan, 2007, s. 222-223).

Bütçenin ekonomik fonksiyonu, devletin gelişimini, gelir dağılımını düzenleme ve aynı zamanda devletin istikrarını korunması gibi temel ekonomik amaçlara ulaşılması için bütçe sisteminin etkili araç olarak kullanılmasını ifade etmektedir. Devletin ekonomik fonksiyonlarını uygulayabilmesi ve temel ekonomik hedeflere ulaşabilmesi için en etkili araçlardan birisi bütçe sistemidir. Devlet bütçe politikaları sayesinde ekonomiye yön verebilir ve aynı zamanda ekonomik hedeflerine ulaşabilir. Bütçe sisteminde yapılan uygulamalar sonucunda devletin geliri vergi ve benzeri yollarla toplanıyor ve kamu harcaması yöntemiyle yeniden ülke ekonomisine yönlendiriliyor. Devlet ekonomideki kaynak bölüşünü bütçe sistemi üzerinden değiştirebilir. Bütçe sisteminden yararlanan diğer durumsa piyasada istihdamın ve fiyat istikrarının korunması amacıyla kullanılmasıdır. Devlet uyguladığı bütçe politikalarıyla piyasa ekonomisi alanında oluşan gelir dağılımına müdahale edebilir (Pehlivan, 2007, s. 222-223).

Bütçe sisteminin diğer fonksiyonu hukuki fonksiyondur. Hukuki fonksiyon dediğimizde bütçe sisteminin yasama organı tarafından kabul olunan kanun niteliği şeklinde olması ve dolayısıyla yürütme organı tarafından bu kanuna uygun olarak kendi uygulamasını yapması anlaşılmaktadır. Bütçe sisteminden bahsederken bütçe kanunun başka kanunlardan farklı taraflarının ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Ortaya çıkan farklı taraflar; bütçe kanunun hazırlanması ve hazırlanan kanunun görüşülmesindeki farklı nedenlere bağlanmıştır. Bütçe kanunu hazırlanırken kanuna yalnızca bütçeyle bağlı olan hükümler konulur ve kanunun konusu yalnızca devletin kazanç ve harcamalarının tahmininden ibarettir. Kanunda bütçenin bir yıllık süreli olduğu ve geçici nitelik taşıdığı ifade edilir. Ayrıca, Bütçe kanununu Cumhurbaşkanı bir daha görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisine gönderemez (Erdem vd., 2009, s. 242-243).

Bütçe sisteminin diğer bir fonksiyonuysa siyasi fonksiyondur. Bütçe sistemi aynı zamanda yasama organına yani parlamento ve hükumete çalışmalarında yol göstermekle yardımcı olmalıdır ve ülke yönetimine katkıda bulunmalıdır. Seçimleri kazanmış iktidar olmuş partiler kendilerinin siyasi parti programlarına, seçim zamanı olan vaatlerine ve devlet programlarına göre bütçen sisteminin politikalarını oluşturarak bütçe sistemine yön vermeye başlarlar. Seçimleri kazanarak hükumet olan partilerin

hazırladıkları bütçe taslağının parlamentoyla görüşülüp kabul edilmesi halinde, bütçe sisteminin uygulanması aşamasına gelinir. Bütçe sistemi tüm bu aşamalardan geçerek uygulanma aşamasına varana kadar, parlamenterler kendilerinin seçim bölgelerine daha çok kamu hizmetlerinin gelmesi için çaba gösterirler, bütçe ödeneklerinin bu kamu hizmetlerine göre tahsis edilmesine çalışırlar. Lakin anayasalardaki hükümler bu konulardaki bazı kısıtlamalara neden olmaktadır. Bütçenin uygulama sonuçları parlamento tarafından izlenilmektedir. Başarılı ve koydukları hedeflere ulaşan ve aynı zamanda demokratik parlamenter sisteme sahip olan hükümetlerin seçimlerde kazanç elde edecekleri doğaldır. Çünkü oy kullanma hakkına sahip olan nüfus, seçimler zamanı kendi oylarını kullanırken sunulan kamu hizmetlerinin finansmanına katılma payları ve bunun karşılığında memnurluk derecelerini yükselten ve yükseltmeyi vaat eden partileri daha çok tercih ederler (Tüğen, 2007, s. 22).

2.4. BÜTÇE TEORİLERİ

Devletin ülke ekonomisindeki rolüne göre bütçe teorileri de zamanla değişimliye maruz kalmıştır. Bütçe sisteminden ortaya çıkan teorileri aşağıdaki gibi inceleyebiliriz. İlk inceleyeceğimiz teori klasik bütçe teorisi, klasik ekonomi teorisine dayanan bu teori amaç itibarıyla dar hacimli devlet bütçesini savunmağa yanadır. Klasik bütçe teorisine göre, devletin ekonomik alandaki yürüttüğü faaliyetler, nüfusun iç ve dış güvenliliğinin korumakla sınırlı olması gerekmektedir. Klasik bütçe teorisine göre, devletin kamu harcamaları yapabildiği kadar az miktarda olmalıdır. Bu yüzden uygulanan vergilerin miktarı sınırlı düzeyde, edilmesi gereken kamu harcamalarının karşılanması sağlaya bilinecek düzeyde tutulması gerekmektedir. Bu bütçe teorisine göre aynı zamanda her yıl kamu harcamasının ve kamu gelirinin statüğünün gösterildiği devlet bütçesi mutlak şekilde denk olması gerekmektedir. Klasik bütçe teorisini savunanlar devletin ülke ekonomisindeki borçlanma ve para basımı uygulamalarıyla kamu harcamalarının finanse edilmesine karşı olmaktadır. Klasik ekonomistlere göre kamu gelirlerinin miktarı kadar kamu harcamalarının da miktarı bir-birisine eşit olmalıdır. Klasik bütçe teorisini savunan ekonomistler devletin bütçe açıklarına karşı olmalarına rağmen aynı zamanda devletin bütçe fazlasına da karşı olmaktadır. Klasik ekonomistlere göre devletin bütçe fazlalığının olmasının nedeni daha fazla vergi alınmasında görmektedirler. Klasik ekonomistlerin düşüncelerine göre devletin daha fazla vergi alması şahısların daha üretken kullanılm a bilinir kaynaklarının, etkisiz

olarak kullanılması yönünden devlet tarafından güç yoluyla ellerinden alınmasına dayanmaktadır (Pehlivan, 2007, s. 225).

Bütçe sisteminin diğer teorimi olan devri bütçe teorisi klasik bütçe teorisinin tam tersi şeklinde ortaya çıkan bu teoride pratik ve teoride haklı çıkaran sebepleri klasik bütçe teorisinin eleştirileri şeklinde anlamamız doğru olur. Ayrıca bu bütçe teorisine göre devlet bütçesinin dengeliği kısa vadeli bir yıllık değil daha uzun zaman için mali denge aramaktadır. Devri bütçe teorisinin savunduğu bütçenin dengeliği klasik bütçe teorisinin üzerinde durduğu bütçenin yıllık kazanç ve harcamalarının dengeliğini içeren kesin denklik olmamaktadır. Bu bütçe teorisinde ekonomide oluşan durgunluk ve enflasyon devrelerindeki bütçenin dengeliğinin bir kenara bırakılması düşünülmüştür. Devri bütçe teoremine göre ekonominin periyodik gidişinin belirli süreler içerisinde belirlendiği zamanlarda bütçenin etkili araç olarak kullanılması gerekmektedir. Devri bütçe teoremine göre bu durumda devletin bütçeleri hazırlanırken genel ekonomiden ayrıca bağımsız şekilde hazırlanmaması gerekmektedir. Bu teorime göre ülkenin ekonomik durumuna uygun şekilde hazırlanan devlet bütçeleri periyodik dalgalanmaların yatıştırılması gerçekleşecektir. Bununla da ekonomideki meydana çıkan dengesizliklerin çözülmesi ana hedef olarak gösterilmektedir. Devri bütçe teorisinin düşüncelerine göre ülke ekonomisinin refah ve gelişmiş zamanlarında sağlanacak bütçe fazlalarının belirlenmiş fonda toplamak yoluyla duraklama zamanlarında bütçenin ortaya çıkan açıklarının tazmin edilmesinde kullanılmasını vurgulanmıştır. Bu zaman bütçe sistemi hazırlanırken periyodik durum dikkatli şekilde değerlendirilmesi zorunludur (Erdem vd., 2009, s. 247-248).

Devri bütçe teorisi bütçede dengeliği savunduğu halde telafi bütçe teorisindeyse ülke ekonomisinde dengeliğe ağırlık yüklemesiyle ayrılmaktadır. Telafi edici bütçe teorisi ülke ekonomisinin belirli zamanlarda içerisine düştüğü bulanıklardan kurtarmak ve ülke ekonomisini yeniden canlanma aşamasını sağlamak için devletin bütçe sistemindeki açıklarını mali araç olarak kullanması maksadına dayanmaktadır. Ülke ekonomisinin bulanık zamanlarında devlet bütçesinin açık vermesi aynı zamanda pratik ihtiyaçtan da doğması anlamına gelmektedir. İngiliz ekonomisti olan John Maynard Keynes'in devletin ekonomik hayatın bulanıktan kurtarmak için ıreli sürdüğü kamu harcamalarının araç olarak kullanılmasını aynı zamanda bu görüşü İngiliz ekonomisti William Beveridge tarafından geliştirilmeğe başlanılmıştır. Telafi edici bütçe teorisine göre, devletin bulanık içerisinde olduğı ekonomisini canlandıra bilmek için ve

ekonominin tam istihdamın sağlamak için kamu harcamalarını kullanmak yoluyla devletin özel sektördeki harcamalarındaki yetersizliği kapatmakla ülke ekonomisini yeniden normal haline dönmesini sağlamak mümkün olması belirtilmiştir. Telif edici bütçe teorisini iki özelliklerine bakarsan, telif edici bütçe sistemi ülke ekonomisini tam istihdam derecesinde canlanmasını sağlamak için uygulanan mali araç olmaktadır. Telif edici bütçenin ikinci özelliğindeyse, bütçenin açıkları devamlı şekilde olmayıp ülke ekonomisi tam istihdam derecesine yükselince bütçenin tekraren denge haline getirilmesi ve bütçe sisteminin denk bütçe tatbikine geçirilmesi incelenmiştir (Tüğen, 2007, s. 32-33).

Klasik bütçe teorisinin savunduğu bütçe sisteminin kazanç ve harcamalarının kesin anlamdaki beraberliğini tatbikte farklı sebeplerle uygulamak imkânsız olmaktadır. Bu farklı sebeplerin önünde sosyal devlet algılamasının gelişimi, ekonomideki yaranan durgunluklar, doğal afetlerden kaynaklanan sorunlar, savaş, krizler ve başka beklenilmeyen ortaya çıkan nedenlerdir. Ayrıca özellikle şunu belirlemek gerekmektedir ki, savaşlar ve savaş sonrası ortaya çıkan masraflar ve bununda ülke ekonomisinde yarattığı gerginlikler devletin kamu harcamalarının yükseltilmesine ve kamu gelirlerinin azalmasına neden yaratarak devlet bütçesinin açıklarının oluşuna sebep olmaktadır. Batı ülkelerinin fazlasının birinci dünya savaşı dönemine kadar olan dönemde ülkelerinde bütçe sisteminde denklik ilkesinden başarılı şekilde tatbik etmişler. Fakat birinci dünya savaşının yarattığı yıkımlar ve ekonomide 1929 yıllarında yaranan durgunluklar, hemen ardından da ikinci dünya savaşının meydana gelmesi batı ülkelerinin bütçe sistemlerinde uyguladıkları denklik ilkesinden caydırmağa teşvik etmiştir. Ülke ekonomisinde bütçe sisteminde açıkların ortaya çıktığında bunun karşısını almak için devletin borçlanmağa gittiğinde klasik ekonomistlerin söyledikleri enflasyon veya mali iflas gibi devletin bu adımlarının ekonomide yaratacağı krizlerse yanlış fikir olmaktadır. Çünkü devlet ekonomik sorunlar nedeniyle borçlanmağa gittiğinde hiçbir şekilde mali iflasa uğramaz. Devletlerin bütçe sisteminin dengesini korumak için borçlanmağa gitmek yerine ekonomiye para basmayı üstün tuttuğu halde piyasaya sürülen yeni paraların tüm şartlarda ülke ekonomisinde enflasyona neden olacağının söylenmesi doğru olmamaktadır (Erdem vd., 2021, s. 419-420).

2.5. BÜTÇE SİSTEMLERİ

Bütçe sistemi, kamu yönetimi sisteminde konulan hedeflere varmak için kullanılan en etkili araçlardandır. Devletin kamu sektörü için ekonomik alanda her yıl ayırdığı mali kaynakların hangi hizmetler alanında ve hangi miktarda kullanılacağını bütçe sistemiyle belirlenir. Kamu yönetimi alanındaki gelişimler bütçe sistemine bağlı olduğu için bütçe sisteminde de gelişimlerin olduğunu görebiliyoruz. Bütçe sisteminde ortaya çıkan gelişimleri iki kısımda inceleyebiliriz. Bunlar, geleneksel ve modern bütçe sistemleridir. Geleneksel yani klasik bütçe sistemi, bütçenin ilk şekli olarak bilinmektedir. Geleneksel bütçe sisteminin Klasik mali anlayışının bir ürünü olduğundan, asıl amacın bütçenin denkliliğinin korunması olduğunu söyleyebiliriz. Devlet bütçeyle özel sektör tarafından sunulmayan milli savunmasını ve güvenlik gibi kamu hizmetlerini sunarak özel ekonominin çalışmasını etkilememektedir. Devletin ekonomik alandaki fonksiyonlarının artmasıyla beraber yürütülen ekonomik politikaların gerçekleştirilmesinde devletin en etkili aracı olan bütçe sisteminde de büyük gelişimler olmuştur. Dünyada baş gösteren birinci ve ikinci dünya savaşları ve aynı zamanda 1929 yılı ekonomik sarsıntıları devletin ekonomi üzerindeki faaliyetinin güçlenmesine neden olmuştur. Sosyal devlet anlayışının ortaya çıkması yani toplumun tüm sorunlarında devletten destek beklemesi düşüncesi ve teknolojik gelişimlerin ülkeye kazandırması anlayışı gibi düşünceler bir taraftan devletin kamu hizmetindeki harcamalarının yükselmesine neden olurken diğer taraftan da devletin ekonomideki müdahalesinin artmasına sebep olmuştur (Pehlivan, 2007, s. 227-228).

Planlama Programlama bütçe sistemi ilk defa Amerika Birleşik Devleti'nde uygulanmaya başlanmıştır ve ilk olarak ülkenin savunma bakanlığının bütçesi üzerinden 1961 yılında uygulanmıştır. ABD'de uygulanan program bütçe sistemi başarılı sonuçlanınca tüm bakanlık ve kuruluşlarda uygulanmasına başlanmıştır. Program bütçe sistemi, bütçenin stratejik hedeflerinin belirlenmesi ve belirlenmiş hedeflere ulaşmak için gereken insan gücünün ve diğer giderlerin zamana göre programlanması için sistematige dayalı süreçtir. Program bütçe sisteminin aşaması olan planlama aşamasında, devlet faaliyetlerinin kamu ekonomisi alanında konulmuş olan hedeflerin programlanması ve bu aşamada çözüm yollarının bulunması yönünde çalışmalar yapılır. Planlama, bütçe sisteminde geleceğe yönelik yapılan işlerin kaynak dengesinin kurulması ve görülecek işler için ihtiyaç duyulan kaynakların hazırlanan planlar dâhilinde nasıl bulunacağını araştırdığı aşamadır. Planlama aşaması belirli zaman

içerisinde uygulanıp bitirilmesi gibi kısa iş değil, genellikle devamlı olarak yürütülen faaliyettir. Hükümetlerin bir yıldan uzun süren ve etkisinin gelecek yıllarda hissedileceği programlar içinde planlama yapmak zorundadırlar. Ayrıca ekonomik kalkınma planları uygulayan devletlerde planlamayla bütçenin çeşitli hizmetleri arasında paralellik sağlanmaktadır (Tüğen, 2007, s. 118-120).

Performans bütçeleme sistemi, bütçenin amaç ve hedeflerini belirten ve bu amaç ve hedeflere ulaşmak için bilinen uygun programların ve stratejilerin maliyetlerini ortaya koyan ve her program sonucu ortaya çıkan hizmetler ve ürünler hakkında bilgi veren bütçe sistemidir. Performans bütçe sistem üç sınıfa ayrılmaktadır. Bunlar dolayı, doğrudan ve sunuma yönelik performans esaslı bütçe sistemleridir. Sunuma yönelik bütçe sisteminde bütçe belgelerinde veya başka belgelerde bütçenin performans göstergelerine önem verilmektedir. Dolayı performans esaslı bütçeleme sisteminde, kaynak tahsisi kararları bütçenin performans bilgisinin yanı sıra finansal politikalar üzerindeki makro kısıtlamalar ve siyaset stratejileri gibi bilgilerde sistematik biçimde kullanılmaktadır. Doğrudan esaslı bütçe sistemi genellikle eğitim ve sağlık sektörleri gibi sektörlerde kullanılır (Erdem vd., 2021, s. 442).

Program bütçe sistemi, performans esaslı bütçe sisteminin daha gelişmiş şekilde uygulanmasıdır. Program bütçe sisteminde kamu sektöründe yapılan hizmetlerin ve bu hizmetlerin sunulmasında yapılacak olan harcamaların belirlenmesi önem taşımaktadır. Program bütçe sisteminde önceden hangi hizmetin sunulacağı belirlenerek kaynakların bu planlamalara göre dağılımının yapılması gerekmektedir. Program bütçe sistemi ayrıca gelecek bütçe yıllarına dair bütçe tahminlerini de göz önüne almaktadır (Erdem vd., 2009, s. 262).

Sıfır esaslı bütçeleme sistemi ilk kez ABD’de uygulanmıştır. Bu bütçe modeli, tüm yöneticilerin bütçe sistemindeki taleplerinin en detaylı şekilde incelenmesini, tüm faaliyetlerin karar paketi halinde hazırlanmasını ve bu paketler içerisinde en başarılı olanlarının düzenli şekilde belirlenmesini sağlayan ve daha doğru alanlara fonların yatırılmasını sağlayan bütçe sistemidir. Sıfır esaslı bütçeleme sisteminde karar paketi iş ağırlığı ve performans sonuçlandırılması gibi verilerden oluşmaktadır. Bu bütçe sisteminde karar paketlerinin derecelendirme yoluyla önceliklendirilmesi sonucunda bütçenin teklifleri hazırlanmakta ve hazırlanan bütçe teklifleri değerlendirildikten sonra kaynak tahsisi gerçekleştirilmektedir. Böylece kaynaklar arasında kurulan ilişki hesaplanabilmektedir (İpek vd., 2014, s. 90-94).

Hedef esaslı bütçeleme sisteminin 1950 yıllarından itibaren uygulandığı bilinmektedir. Bu bütçeleme sisteminin özellikle yerel yönetimler açısından ekonomide oluşan olumsuz şartlar dâhilinde karar alma döneminin aktifleştirilmesi yoluyla mali disiplinin sağlanması için uygulama bulduğu anlaşılmaktadır. Hedef esaslı bütçeleme sisteminde bütçenin hazırlanması bütçe tekliflerinin kaynak kısıtı çerçevesinde baştan aşağıya doğru belirlenmiş ve incelenmiş hedeflere uygun görülerek hazırlanmasının sağlanması amaçlanmaktadır. Hedef esaslı bütçeleme sistemi aynı zamanda bütçe sisteminde bütçe sürecinin başlangıcından önce merkezi hükûmetin rolünü yönlendirme yapmasını sağlayarak güçlenmesine neden olmaktadır. Hedef esaslı bütçe sistemi çerçevesinde merkezi yönetim birimlerine bütçenledirilen tüm faaliyetler belirtilir (İpek vd., 2014, s. 91-92).

2.6. AZERBAYCAN'IN BÜTÇE SİSTEMİ

Kamu maliyesi, devletin ve onun kurumlarının yetkisi altında olan mali kaynakların oluşturulması ve harcanmaları için milli servetin bir kısmının oluşturulması ve tekrar bölüştürülmesine bağlı parasal ilişkilerin geliştirilmesidir. Azerbaycan'ın kamu maliyesi bütçe sistemi, bütçeden ayrılan fonlar ve devlet kredilerinden oluşmaktadır. Azerbaycan'ın mali yapısındaki bütçe sistemi, ülkenin milli ekonomisinin ve sosyal-medeni ihtiyaçlarının karşılanması alanında bütçe fonunun oluşturulması ve aynı zamanda kullanılmasıyla ilgili olan ülkenin milli gelirinin yeniden bölüştürülmesine bağlı olarak devletle tüzel ve gerçek kişiler arasında oluşan para ilişkileriyle temsil olunan ekonomik kategoridir. Azerbaycan bütçe sisteminin mali kontrolü, Azerbaycan Devletinin Hesaplama Birimi, Cumhurbaşkanlığı Devlet Nezaret Şubesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Bakanlığı, Devlet Gümrük Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından yapılmaktadır. Azerbaycan'da mali kontrolü yapan Azerbaycan Devleti Hesaplama Birimi Azerbaycan'ın bağımsızlık kazandığı dönemden 9 Şubat 2009 yılında Maliye bakanlığının faaliyete başladığı zamana kadar değişikliğe uğramamıştır. Azerbaycan Maliye Bakanlığının yapısına Hazine Departmanlığı, Devlet Hesaplama Birimi, Maliye Araştırma ve Eğitim Merkezleri dâhildir. Azerbaycan'da devletin mali kontrol yapan kurumlar arasında Devlet Hesaplama Birimi önemli kurum olarak bilinmektedir (Bayramlı, 2021, s. 13-14, 57-58).

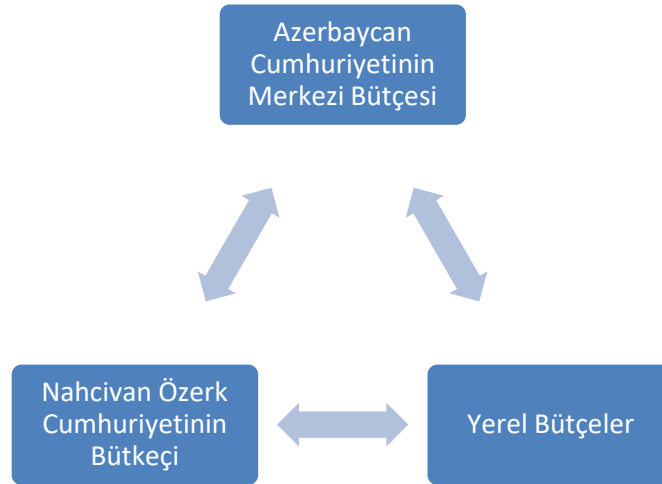
Azerbaycan’da devletin mali araç fonksiyonunu olan devlet bütçesi iyi şekilde yönetilmektedir. Devlet bütçesinin oluşumunda tüm kurum ve kuruluşlar ve aynı sorumluluk taşımaktadır. Azerbaycan’da gerçek ekonominin oluşumunda devletin bütçe siyasetinin önemli hedefleri arasında bütçe gelirlerinin toplanması ve bütçe sorumluluğunun yerine getirilmesi yer almaktadır. Kamu maliyesinin durumu ülkenin ekonomisini etkilemektedir. Buna göre ülkenin makroekonomik dinamik yapısını ve ekonomik verimliliği belirleyen önemli göstergeler aşağıda yer almaktadır;

- Bütçe gelirlerinin toplanması düzeyi
- Bütçe sorumluluğunun yerine getirilmesi düzeyi
- Bütçe açığının miktarı
- Kamu borcunun büyüme hızı
- Gayri safi yurtiçi hâsıla dinamikleri
- İşsizlik oranı

Bütçe ekonomik kategori olarak mali sistemin bir parçası olmaktadır ve kendi içerisinde mali fonksiyonlar barındırmaktadır (Hadıyev, 2016, s. 11-12).

Bütçe, merkezi ve yerel yönetimler yoluyla devlete ve belediyelere ait olan görev ve yetkilerin uygulanabilmesi için parasal kaynakların toplanması ve kullanılması için mali belge yetkisine sahiptir. Azerbaycan’da devlet bütçesi bütçe kaynağının bulunması, bu kaynağın etkili kullanması ve bütçe açığının ödenmesi amacıyla para fonlarının veya kaynaklarının dağıtımından ibaret prosedürleri içermektedir. Azerbaycan’da bütçe sistemine has olan tüm maddeler devletin anayasa ve bütçe hakkında kanunlarıyla düzenlenmektedir. Azerbaycan’ın bütçe sistemi merkezi bütçeden, Nahcivan Özerk Cumhuriyetinden ve yerel yönetimlerin bütçesinden ibarettir. Azerbaycan’ın tüm bütçe türleri arasındaki karşılıklı mali ilişkiler devletin anayasasıyla düzenlenmektedir. Aynı zamanda, Azerbaycan’ın bütçe sistemi “Devlet Bütçesi Hakkındaki” Azerbaycan cumhuriyetinin kanunuyla düzenlenmektedir (Ova, 2015, s. 6-8).

Şekil 2.1: Azerbaycan Cumhuriyetinin Bütçesinin Yapısı

Kaynak: Azerbaycan Maliye Bakanlığı.

Devlet bütçesi ülkenin ekonomik ve sosyal sorunlarının çözülmesinde önemli role sahiptir. Azerbaycan'ın bütçeler arası ilişkilerinde yerel yönetim bütçelerine önemli yer verilmektedir. Ülkede yerel bütçeler yerel yönetimlerin rolünün büyümesinde ve fonksiyonlarının güçlenmesine neden olmaktadır. Aynı zamanda yerel bütçeler sosyal projelerin uygulanmasında ve büyümekte olan sosyal harcamaların finanse edilmesinde önemli role sahiptir (Memmedova, 2015, s. 9, 15-16)

Azerbaycan'da devlet bütçesinin finansal kontrolü aşağıdaki kurumlar tarafından yapılmaktadır;

- Parlamento kontrolü
- Başkanlık kontrolü
- Genel yetkili makamların kontrolü
- Finans-kredi kurumlarının kontrolü
- Kurum içi kontrol
- Denetçi kontrolü

Azerbaycan'da özel yetkili devlet kurumları tarafından uygulanan finansal işlemlerin finansal kontrol türleri; bütçe kontrolü, vergi kontrolü, banka kontrolü, sigorta kontrolü, döviz kontrolü ve gümrük kontrolünden oluşmaktadır (Mitelov, 2015, s. 16).

Azerbaycan'ın bütçe sistemi aşağıda yer alan önemli prensipler üzerinde yapılmıştır;

- Bütçe sisteminin tekdüzeliği
- Farklı bütçe düzeylerinin bağımsızlığı
- Gelir ve giderlerin bütçeler arasında bölüştürülmesi
- Bütçeyi dengelemek
- Bütçe fonlarının kullanımında verimlilik ve tasarruf sisteminin uygulanması
- Bütçe fonlarının amacına uygun kullanılması
- Bütçelerin şeffaflığı
- Bütçelerin gerçekliği
- Bütçelerin gelir ve giderlerinin, bütçe dışındaki devlet fonlarının bu bütçelerde yer alması.

Aşağıdaki görevler finansal planlama yoluyla uygulanmaktadır;

- Finansal kaynakların kullanım alanları
- Gelir ve giderlerin dengelenmesi
- Para fonlarının oluşturulma kaynaklarının belirlenmesi
- Finansal kontrolün sağlanması.

Bütçe giderlerinin üretkenliğini artırmak için devletin kurum ve kuruluşları ve tüm bütçeden finanse edilen kurumlar bütçe israfına yol açmamalı, kendi kaynaklarını doğru şekilde kullanmalıdırlar (Memmedova, 2015, s. 20-21, 38).

2.7. AZERBAIJAN BÜTÇE TÜRLERİ

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yasama sisteminde en yüksek yasal güce sahip olan Anayasasının 109.2 ve 119 Sayılı maddeleri bütçe sisteminin önemli parçası olan devlet bütçesinin yasal dayanağıyla ilgilidir. Bu madde hükümlerine göre, Bakanlar Kurulu devlet bütçesinin projesini hazırlayıp Cumhurbaşkanı'na sunmaktadır. Cumhurbaşkanı ise kanunda ifade edildiği üzere ona sunulan kanun projesini Büyük Millet Meclisinin onayınasunmaktadır. Anayasanın 95.maddesine göre devlet bütçesi projesinin ülke başkanı tarafından Millet Meclisine sunumu sonrası devlet bütçesi projesinin onaylanması ve uygulanması ve kontrolü Azerbaycan Millet Meclisinin yetkisi alanındadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin "Bütçe sistemi hakkında" Kanunu'nda devlet bütçesi, Nahcivan Özerk Cumhuriyetinin Bütçesini, bütçe kuruluşlarının bütçe dışı işlemlerini, bütçe dışı devlet fonlarının kazanç ve harcamalarının fonksiyonel ve ekonomik sınıflandırmasına dair genel bakışı yansıtır (Abbasov, 2016, s. 17-19).

Tablo 2.1: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Mali Yapısı

Devlet Maliyesi	İşletmelerin ve Kuruluşların Finansmanı	Kredi-Bank Sistemi	Kamu Mali Kuruluşları Sistemi
1)Devlet Bütçesi 2)Bütçe Dışı Fonlar 3)Devlet Kredisi 4)Devlet Sigorta Fonları 5) Belediye Maliyesi	1)Ticari Kuruluşların Finansmanı 2)Devlet ve Belediye kuruluşlarının Maliyesi 3)Kâr Amacı Gütmeyen İşletme ve Kuruluşların Maliyesi 4)Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Maliyesi	1)Azerbaycan Cumhuriyetinin Merkez Bankası 2)Ticari Bankalar 3)Bank Dışı Kredi Kuruluşları	1)Azerbaycan Cumhuriyetinin Maliye Bakanlığı 2)Cumhuriyet Hazinesarlığı 3)Azerbaycan Cumhuriyetimall organları 4)Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığına bağlı Devlet Vergi Hizmeti

Kaynak: Eyvazlı, 2021, s. 13.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde devletin yetkisi altında olan finansal kaynakların tek merkezden yönetilmesini sağlamak ve bu fonların taoplanması ve harcanmasını sağlamak, daha hızlı kontrol mekanizmini uygulamak, devlet borçlarının ve alınmış kredilerin muhasebesini iyileştirmek ve aynı zamanda ülkede menkul kıymetler borsasının oluşturulmasını hızlandırmak için kanun imzalanmıştır. "Azerbaycan Cumhuriyetinin Devlet Hazinesarlığının Yaratılması Hakkında"ki kanuna göre, Cumhurbaşkanı kararnamesiyle Maliye Bakanlığı bünyesinde Baş Devlet Hazinesarlığı, Nahcivan Özerk Cumhuriyetinde ve aynı zamanda ülkenin şehir ve ilçelerinde mali yapılar oluşturulmuştur. Hazinesarlığının bütçesi, bütçe dışı fonlar ve devlet bütçesinden finanse edilen idareleri ve teşkilatların gelir kaynakları Maliye Bakanlığı bünyesinde olan Baş Devlet Hazinesarlığı hesapları altında toplanmıştır (Rüstemova, 2015, s. 30-31).

2.7.1. Devlet Bütçesi

Mali sistem içerişimde devletin maliyesi önemli bir yere sahiptir. Başka bir ifadeyle, mali sisteminin ana alanını devlet maliyesi oluşturmaktadır. Devlet maliyesi içerişindeyse bütçe önem arz etmektedir. Bütçe sistemi devletin yürüttüğü faaliyetlerden ekonomik kategori altında yer almaktadır. Azerbaycan'da bütçenin ekonomideki rolü devletin ticaretteki tekeliyle açıklanmaktadır. Azerbaycan ekonomisinin ticaret alanındaki gelirleri devlet bütçesinin artmasına neden olmakta ve halkın sosyal sorunlarının çözülmesinde katkı sunmaktadır. Birçok Batı devletlerinin yabancı istilasıyla ilgili olarak hızlı şekilde artan devlet harcamalarının sonucunda

bütçeye olan bakış açıları değişmiştir. Dış ticaret ve dünyayı yönetmek maksatlarının güdülmesi bütçenin önemini artırmıştır. Bütçe harcamaları ülkenin sosyal sorunlarına değil, askeri ve dış ekonomik alanlara harcanmalarına yönlendirilmiştir. Bu durumda devletin doğal tekel alanları genişlemiştir. Taşımacılık, iletişim ve yakıt-enerji alanları buna örnek gösterilebilir. Bu alanlar devlet sektörünü kapsadığı için devlet girişimciliğinin gelişmesine neden olmaktadır (Ceferov, 2015, s. 3-4).

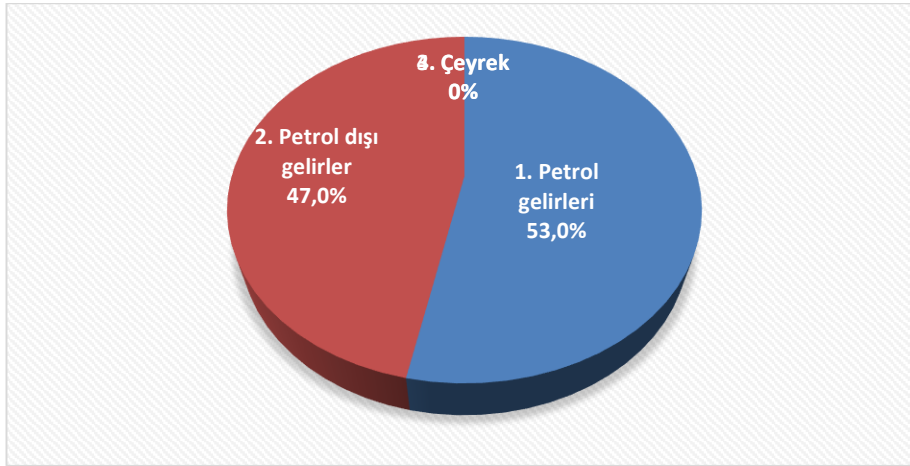
Tablo 2.2: Azerbaycan Devlet Bütçesinin Gelir Kaynakları (2023)

Bütçe Gelirleri	30720,7 milyon AZN
Vergi Gelirleri	16404,0 milyon AZN
Ekonomi Bakanlığının Bünyesinde Devlet Vergi Hizmeti	12986,0 milyon AZN
Kişisel Gelir Vergisi	1680,0 milyon AZN
Tüzel Kişilerin Kar Vergisi	6417,0 milyon AZN
Katma Değer Vergisi	2814,3 milyon AZN
Tüketim Vergileri	1201,0 milyon AZN
Tüzel Kişilerin Emlak Vergisi	302,8 milyon AZN
Tüzel Kişilerin Toprak Vergisi	46,0 milyon AZN
Maden Vergisi	160,4 milyon AZN
Basitleştirilmiş Vergi	278,6 milyon AZN
Yol Vergisi	85,9 milyon AZN

Kaynak: Azerbaycan Maliye Bakanlığı. www.maliye.nazirliyi.gov.az.

Azerbaycan'ın 2023 yıl devlet bütçesi gelir kaynaklarını incelendiğinde toplam devletbütçesi gelirlerinin 30720,7 milyon AZN olduğu görülmektedir. Devlet bütçesinin oluşumunda en yüksek pay oranına sahip vergi gelirleri 16404,0 milyon AZN olmuştur. Bütçe gelirlerin oluşumunda diğer vergilerden kişisel gelir vergisi 1680,0 milyon AZN. Katma değer vergisi 2814,3 milyon AZN. Tüzel kişilerin kar vergisi 6417,0 milyon AZN. Tüketim vergileri 1201,0 milyon AZN. Tüzel kişilerin emlak vergisi 302,8 milyon AZN. Tüzel kişilerin toprak vergisi 46,0 milyon AZN. Maden vergisi 160,4 milyon AZN. Basitleştirilmiş vergiler 278,6 milyon AZN, Yol vergisi 85,9 milyon AZN ve devlet vergi kurumlarının hattıyla devlet bütçesine aktarmalar 12986,0 milyon AZN olmuştur.

Şekil 2.2: Azerbaycan Devlet Bütçesi Gelir Yapısı (2023)

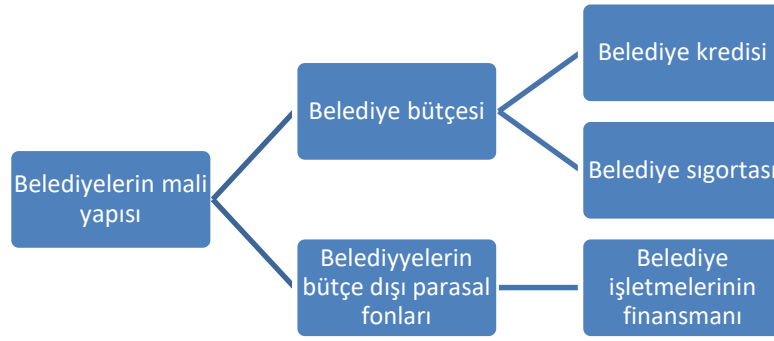
Kaynak: Azerbaycan Maliye Bakanlığı. www.maliyenazirliyi.gov.az.

Azerbaycan devlet bütçesinin 2023 yılında gelirlerinin 16 milyar 297 milyonu AZN petrol sektöründen ve 14 milyar 477 milyon hacmiyse petrol dışı sektörün payına düşmüştür. 2022 yılla mukayesede 2023 yılında Azerbaycan'ın petrol sektörü gelirlerinin 959,5 milyon AZN ve faizle ifade edilirse 4,9% artışın olduğu, petrol dışı sektörlerdeyse 2022 yılıyla mukayesede 816,7 milyon AZN ve ya 6% artışın olduğu görülmektedir.

2.7.2. Yerel Yönetim Bütçeleri

Azerbaycan'ın anayasasında yerel yönetimlerin ülkenin sosyal hayatına etki eden görevlerin arasında;

- Yerel bütçelerin hazırlanması ve onaylanması
- Merkezi hükümetin kararlarının uygulanması
- Yerel sosyal sorunların çözülmesi
- Yerel yönetimlerin hem kendi, hem de merkezi hükümetin sorumluluğu altında olan sorunların çözülmesi
- Kendi sınırları içerisindeki ekonomik alan ve kültürün geliştirilmesi için adımların atılması yer almaktadır (Bayramlı, 2021, s. 25).

Şekil 2.3: Azerbaycan Yerel Yönetimlerinin Mali Yapısı

Kaynak: Mürşüdoğ, 2015, s. 9.

Tablo 2.3: Azerbaycan'ın Bölgeleri Üzerinden Belediyelerin Yıllık Bütçe Gelirleri (2022)

Şeki-Zaqatala	5.417.000 AZN
Quba-Xaçmaz	4.373.000 AZN
Abşeron-Xızı	4.342.200 AZN
Merkezi-Aran	2.840.000 AZN
Karabağ	2.545.200 AZN
Gence-Daşkesen	2.459.500 AZN
Dağlık-Şirvan	1.959.600 AZN
Şirvan-Salyan	1.766.000 AZN
Mil-Muğan	1.578.400 AZN
Lenkeran-Astara	1.539.800 AZN
Toplam	47.365.900 AZN

Kaynak: Azerbaycan istatistik komitesi. belediye.info.az

Azerbaycan'ın bölgeleri üzere belediyyelerin 2022 yılı üzere yıllık bütçe gelirlerini incelendiğinde toplam belediyyelerin bütçe geliri 47 milyon 365 bin 900 AZN hacminde olduğu görülmektedir. Ülkenin en çok bütçe gelirinin olduğu bölgeye Şeki-Zaqatala 5 milyon 417 bin AZN. Quba-Xaçmaz 4 milyon 373 bin AZN. Abşeron-Xızı 4 milyon 342 bin AZN. Merkezi-Aran 2 milyon 840 bin AZN. Karabağ 2 milyon 545 bin 200 AZN. Gence-Daşkesen 2 milyon 459 bin 500 AZN, Dağlık-Şirvan 1 milyon 959 bin 600 AZN. Şirvan-Salyan 1 milyon 766 bin AZN. Mil-Muğan 1 milyon 578 bin AZN, Lenkeran-Astara 1 milyon 539 bin 800 AZN hacminde olmuştur.

Tablo 2.4: Belediyelerin Vergi Gelir Türleri

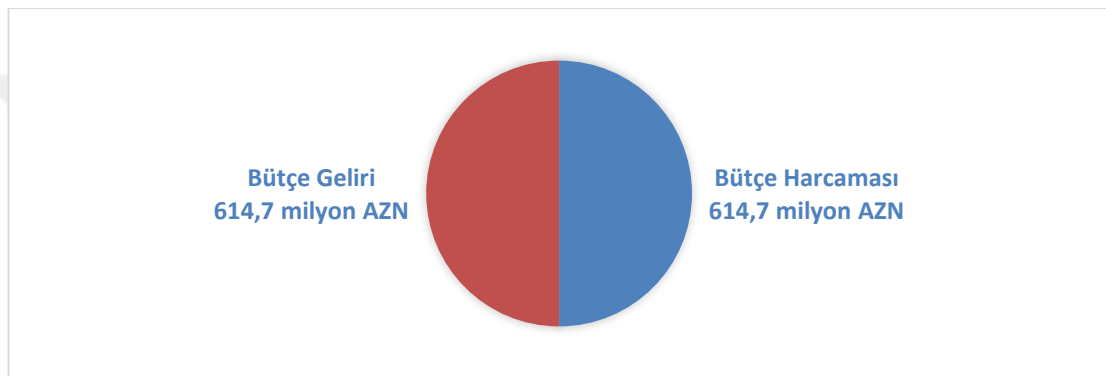
1.Bireylerden emlak vergisi
2.Bireylerden toprak vergisi
3.Maden vergisi
4.Belediye mülkünde olan kurum ve kuruluşlardan menfaat vergisi

Kaynak: Azerbaycan Devlet Vergi Hizmeti.

2.7.3. Nahcivan Özerk Bütçe Sistemi

Azerbaycan Devleti'nin bütçesi merkezi bütçe gelirleriyanında yerel gelir ve harcamalarından oluşmaktadır. Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nin bütçesi Azerbaycan Cumhuriyeti ve Nahcivan'ın kendi anayasasıyla ve aynı zamanda “Bütçe Sistemi Hakkında” Kanunla belirleniyor. Nahcivan Özerk Cumhuriyetinin bütçesi “vergi kanunu”yla belirlenmiş vergiler, diğer gelirler ve bu vergiler üzerinden hesaplanan faizler ve ceza gelirlerinden oluşmaktadır. Bütçesine toplanan paralar Nahcivan'ın sosyal-ekonomik düzeninin iyileşmesi için kullanılmaktadır (Qarayev, 2021, s. 4).

Şekil 2.4: Nahcivan Özerk Cumhuriyeti Bütçe Gelir ve Harcamaları (2023)

Kaynak: Azerbaycan Maliye Bakanlığı. www.maliye.nazirliyi.gov.az

Nahcivan Özerk Cumhuriyetinin 2023 yılında bütçe gelirleri 614,7 milyon AZN ve bütçe harcamalarıysa 614,7 milyon hacminde olmuştur.

Tablo 2.5: Nahcivan Özerk Cumhuriyeti Makroekonomik Göstergeleri

Göstergeler (Bin AZN)	2019	2018	2019 ve 2018 yılının kıyaslanması
Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla	2 839 650,0	2 773 020,5	101,5
Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla	6 201,5	6 101,3	101,6
Sanayi Mahsulü	1 014 971,5	990 067,0	101,4
Sabit Sermayeye Yönlendirilen Fonlar	1 029 283,9	1 017 079,0	101,2
Tarım Mahsulü (Bin Ton)	507 641,6	480 021,2	104,5
Bilgi ve İletişim Hizmetleri	52 762,2	51 325,1	102,8
Taşımacılık Sektöründeki Gönderiler (Bin Ton)	16 961,1	16 628,5	102,0
Mobil İletişim	42 760,0	41 868,0	102,1
Perakende mal Sirkülasyonu	1 725 839,5	1 702 011,3	100,5
Nüfusa sunulan ücretli hizmetler	242 776,7	239 897,9	100,4
Dış ticaret devriyesi(Bin dolar)	497 068,6	483 431,6	102,8
İhracat	425 539,4	424 266,6	100,3
İthalat	71 529,2	59 165,0	120,9
İşçi Başına Düşen Orta Aylık Ücret	475,0	429,9	110,5

Kaynak: Nahcivan Özerk Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı.

2.7.4. Azerbaycan Bütçe Uygulaması

Azerbaycan'da bütçe gelirlerini vergiler, vergi dışı gelirler ve hibelerden oluşmaktadır.

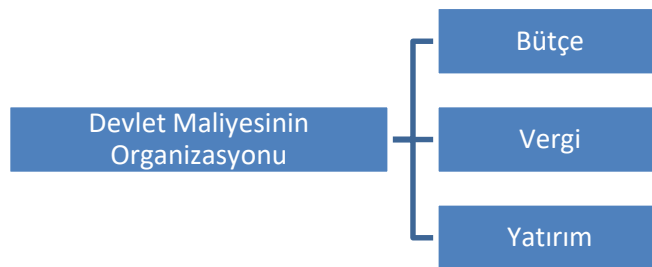
Tablo 2.6: Azerbaycan Bütçe Gelirleri

1)Vergi Gelirleri	2)Vergi Dışı Gelirler	3)Hibeler
1)Devlet vergileri	1)Ücretli kamu hizmetlerinden elde edilen gelirler	Hibeler
2)Nahcivan Özerk Cumhuriyeti vergileri	2)Para cezaları ve müsadereler	
3)Yerel vergiler	3)Tazminatlar	
	4)Kamu mülkünün satışından elde edilen gelirler	
	5)Kamu mülkünün kullanımından elde edilen gelirler	
	6)Bütçeler arası gelirler	

Kaynak: Ceferova, 2015, s. 13.

Azerbaycan'da devlet gelirleri devlet bütçesinin önemli mali kaynağıdır. Devletin ekonomik ve sosyal politikasını yürütülebilmesi için önemli araç bütçe sistemidir. Bütçe fonlarının harcamaları merkezi olarak devlet hazinesi tarafından gerçekleştirilmektedir. Son yıllarda Azerbaycan'da devlet bütçesinin yönetimi Devlet Hazine Kurumu tarafından tamamen elektronik ortamda gerçekleştirilmektedir. Elektronik uygulama istatistiksel göstergelerin gerçek zamanlı izlenmesinin verimliliğini sağlamaktadır. Hazine, devlet bütçesinin uygulanmasındaki yükümlülüklerin ve fonların denetiminden sorumludur. Devlet Hazinesi Kurumu, cumhuriyet bütçesi, yerel bütçe ve özel fonların uygulanmasına ilişkin aylık bir rapor hazırlar. Hazırlanan raporda, devlet bütçesinden yapılan finansman ve bütçe açığı gösterilir. Devlet Hazinesi Kurumunun yaratılmasının temel amacı, finansal kaynakların uygun yönetimi için koşullar yaratmaktır. Hazinesi Kurumunun oluşturulmasından sonra mali bilgi sisteminin oluşturulması devlet maliyesinin yönetilmesi açısından önemlidir (Nağıyeva, 2021, s. 40-45).

Şekil 2.5: Azerbaycan'da Devlet Maliyesinin Organizasyon Yapısı

Kaynak: Salmanov, 2021, s. 35.

2.7.5. Azerbaycan Bütçe Denetimi

Mali denetim, uygulanma zamanına göre üç şekilde kendini göstermektedir: 1. Başlangıç, 2. Mevcut, 3. Sonradan denetim. Azerbaycan'da bütçe denetiminin aşağıdaki türleri vardır:

- Devlet bütçe denetimi
- Sivil toplum örgütleri tarafından denetim (Eyvazlı, 2021, s. 26)

Azerbaycan'da bütçe denetimi yapan devlet kurumları aşağıda yer almaktadır (Mitelov, 2015, s. 71).

- Azerbaycan Cumhuriyeti Sayıştay
- Azerbaycan Cumhuriyeti Vergiler Bakanlığı
- Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı
- Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Ofisinin Devlet Kontrol Şubesi
- Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesi
- Azerbaycan Merkezi Bankası

Azerbaycan'da bütçenin gelir raporu bütçe gelirlerini uygulayan kurumlar ve Devlet Hazinesi tarafından Maliye Bakanlığı'nın belirlediği şekilde aylık veya üç aylık olarak bütçe gelirlerinin sınıflandırılması yoluyla hazırlanmaktadır. Hazırlanan bütçe raporları Sayıştay tarafından denetlenmektedir. Hazırlanan bütçe projeleri Meclis tarafından tartışılıyor ve ilgili yılda uygulanması için onaylatılıyor. Azerbaycan'da devlet bütçesinin uygulanma kontrolü ülkenin yasama organı olan Büyük Millet Meclisi ve Sayıştay tarafından yapılmaktadır (Veliyev, 2006, s. 32).

Azerbaycan'da bütçe kontrolünün amaçları aşağıda yer almaktadır (Qarayev, 2021, s. 20);

- Mali belgelerin analizi ve değerlendirilmesi, mali durum hakkındaki raporların sonuçları
- Genel mali durum hakkındaki analiz ve değerlendirme
- Mali faaliyetin içeriği ve yasamanın normlarına uygunluğu
- Mali kontrolün uygulandığı kurumda alınan kararların kanuna uygunluğu
- Mali kaynaklardan doğru şekilde yararlanılması durumu

Mali denetim fonksiyonu, kontrol kurumların faaliyetiyle kendini göstermektedir. Maliye ve vergi uygulama elemanları finansal planlama sürecinde,

bütçe sisteminin gelir ve giderlerinin uygulanmasında mali denetimi gerçekleştirmektedirler. Mali kontrolün hususi biçimleri ve yöntemleri devletin ve onun kurumlarının ve diğer hizmet kuruluşlarının çıkarlarının ve haklarının korunmasına imkân tanıyor. Maliye yasasına uymayanlara yaptırımlar ve para cezaları uygulanmaktadır. Azerbaycan'ın mali denetimine aşağıdaki şekilde yürütülmektedir (Qurbanova, 2021, s. 19-20);

- Devletin yasa ve yönetmeliklerine uygun olarak kurum ve kuruluşların faaliyetini denetlemek
- Kurum ve kuruluşların uyguladığı karar ve projelerin verimliliğini denetlemek
- Maliye uygulamalarında suiistimallerin belirlenmesi ve bu suiistimallerin nedenlerini araştırmak
- Maliye kaynaklarının korunması ve onlardan yararlanma yöntemlerinin verimliliğinin artırılması yollarını öğrenmek
- Denetlenmiş kurum ve kuruluşların finansal faaliyetine yardımlar yapmak

Mali raporların incelenme amaçları aşağıda yer almaktadır (Rehimli, 2021, s. 24).

- Kurum ve kuruluşların raporlama dönemine kadar faaliyetlerin inceleyerek varlıklar ve sermaye yönünden değerlendirmek
- Kurum ve kuruluşların önceki faaliyet raporlarını inceleyerek aradaki farkı ve gelişimi belirlemek
- Kredi almak isteyen kurum ve kuruluşun kredi verilmesi ve alınmış kredinin geri ödenmesi durumunu incelemek
- Kurum ve kuruluşlarda yatırımların yapılmasına yardımcı olmak ve bu yatırımların büyütülmesine yardımcı olmak

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
AZERBAYCAN KAMU MALİ YAPISI

3.1. LİTERATÜR TARAMASI

Devlet bütçesi gelirler ve harcamalar olarak iki gruba ayrılmaktadır. Bütçenin gelirler kaleminde şirketlerden, kurumlardan, toplumdan elde edilen vergiler ve diğer gelirler yer almaktadır. Harcamalar kalemindeyse hükümetin eğitim, sağlık, sosyal harcamalar ile devlet projelerinin uygulanabilmesi için yapılan harcamalar yer almaktadır (Qedirli, 2019, s.22). Devletlerin en önemli mali görevlerinden birisi söz konusu gelirler ile harcamalar arasındaki dengeyi sağlayabilmektir. Bütçe dengesi olarak ifade edilen bu durum devletlerin ve dolayısıyla hükümetlerin başarı veya başarısızlıklarının önemli göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda devletlerin bütçe performansı ile ilgili literatürde yapılmış birçok çalışma vardır. Azerbaycan bütçe sistemi, mali dengesi ve mali yapısına ilişkin konuyla ilgili yazında yapılan çalışmaların bir kısmına aşağıda yer verilmiştir.

Nağıyev (2021) tarafından yapılan “Azerbaycan’ın petrol ve gaz kaynaklarının kullanımının dış ekonomik yönleri” çalışmada, Azerbaycan’ın bağımsızlık kazandıktan günümüze kadar olan süreçte petrol ve gaz rezervlerinin ve ülke ekonomisinin gelişimindeki rolü incelenmiştir. Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre Azerbaycan’ın uyguladığı petrol ve gaz projeleri dünyanın büyük petrol şirketlerinin büyük hacimlerde yatırımlar yapmasına ve ülkenin dünya enerji pazarlarına açılmasına neden olmuştur. Diğer bir sonuç ise Azerbaycan’ın petrol gelirleri ülkenin sosyal-ekonomik gücünün gelişmesine katkı sağlamıştır (Nağıyev, 2021, s.74)

Eyvazlı Ceyhun (2021) “Azerbaycan Mali sisteminin düzenlenmesinde mali denetimin rolü ve onun geliştirilmesi” isimli çalışmada Azerbaycan’ın mali denetim sistemi incelenmiş ve birtakım sonuçlara ulaşılmıştır: 1. Bütçe ve bütçe dışı fonların verimli ve amacı belirlenmiş şekilde kullanımı, bankalarda ve diğer kredi kurumlarında bütçe fonlarının işlemlerin doğruluğunun denetimi. 2. Bütçe ve vergi yasasına uyum sağlamak. 3. Bütçe yapılanmasına ve uygulanmasına kontrol edilmesi (Eyvazlı, 2021, s.23-24).

Cavid Abbasov tarafından (2016) yapılan “Devlet bütçesinin oluşumunda Gümrük vergi ve rüsumlarının rolü” başlıklı çalışmada devlet bütçesi sistemi ele alınmıştır. Devlet bütçesinin ülkenin savunma ihtiyaçlarının ve kamu kurumlarının finansman edilebilmesi için gereken mali fonların yaratılması ve harcanmasıyla ilgili,

devletle tüzel ve gerçek kişiler arasında milli gelirlerin paylaşılması üzere ortaya çıkan para ilişkisi olduğu sonucuna varmıştır(Abbasov, 2016, s.8-9).

Memmedova Gülşen (2015) tarafından yapılan “Devlet Maliyesinin yönetilmesi sorunları” başlıklı çalışmada devlet gelirleri ve doğrudan vergiler ele alınarak bazı öneriler sunulmuştur: 1.Azerbaycan vergi yükünün azaltılması yönünde politikasını sürdürmelidir. Vergi yükünü azaltmadan ekonomik büyümeyi teşvik etmek, vergi tabanını genişletmek ve bütçe gelirlerini artırmak mümkün değildir (Memmedova, 2015, s.76).

Memmedov Memmed (2015) “İş ve yerel yönetim kurumları” başlıklı çalışmasında Azerbaycan’da yerel yönetimlerin yetkisi incelenmiş ve aşağıdaki unsurlara varılmıştır: 1. Yerel yönetimlerin mali kaynaklarının güçlendirilmesi 2. Girişimciliğin teşvik edilmesi 3. Belediye mülkünün özel kurumlara kiralanması 4. Düşük gelirli ailelere yerel imkânlar çerçevesinde maddi yardım yapılması (Memmedov, 2015).

SeyfullaCeferov (2015) tarafından yapılan “Azerbaycan Cumhuriyetinde bütçe gelirlerinin oluşması ve yönetilmesinin düzenlenmesi” başlıklı çalışmada ülkenin bütçe gelirlerinin oluşumu incelenmiş ve bütçe gelirlerinin artırılmasında vergi sisteminin rolünün artırılması, bütçe gelirlerinin oluşumunda mali denetimin güçlendirilmesi sonuçlarına varılmıştır (Ceferov, 2015, s.3).

Hadıyev Xezer (2016) tarafından yapılan “Makroekonomik düzenin sağlanmasında bütçe –vergi politikasının rolü” başlıklı çalışmada Azerbaycan’ın bütçe sistemi ele alınmış ve ülkenin ekonomik verimliliğini gösteren unsurların şunlardan meydana geldiği sonucuna varılmıştır: 1.Bütçe gelirlerinin toplanma kalitesi, 2.Bütçe sorumluluklarının uygulanması durumu.3.Bütçe açığı büyüklüğü, 4.Devlet borcunun artış hızı, 5. Gayrı safi yurtiçi hâsıla dinamiği, 5. İşsizlik büyüklüğü (Hadıyev, 2016, s.102).

Celilova Elnure (2015) “Azerbaycan’ın petrol Sanayisi ve onun gelişim aşamaları” başlıklı çalışmasında Azerbaycan enerji sektörü ele alınmıştır. Bölgenin ve Avrupa Birliği ülkelerinin enerji güvenliliğinin sağlanmasında Azerbaycan’ın payının artacağı ve 2020 yılında Avrupa enerji tüketiminin %70’ini karşılayacağı ve 2030 yılındaysa ihracatın %85’inin bu bölgeye yapılacağı tahminine yer verilmiştir (Celilova, 2015, s.52).

Babayeva Günel (2015) tarafından “Azerbaycan’da uygulanan ekonomik reformların stratejisi ve yasal güvencesi” başlıklı çalışmada Azerbaycan’da uygulanan ekonomik reformların yasal güvencesi incelenmiş ve ekonomik faaliyetin yasallığı, para döngüsünün organizasyonu ve kredi ilişkilerinin düzenlenmesi, maliye politikası, küçük ve orta ölçekli işletmelere teşvik ve ekonominin rekabet gücünün korunması gerektiği sonuçlarına ulaşılmıştır (Babayeva, 2015, s.10).

Toğrul Elizade (2016) “Azerbaycan Endüstride yatırım faaliyetinin ana yönleri” isimli çalışmasında, Azerbaycan’ın sanayi sektörü incelenmiştir. Azerbaycan sanayi sektöründe yatırım yapılmasında amaç sanayi fabrikalarının faaliyetlerini sürdürebilmesi ve gelir artışı sağlamaktır (Elizade, 2015, s.8).

Cabbarov Ayaz (2016) “Petrol stratejisinin petrol dışı sektörün gelişimi üzerindeki etkisi” isimli çalışmasında Azerbaycan’ın petrol stratejisi ve onun petrol dışı sektörde etkisi incelenmiş ve Azerbaycan’ın petrol ve gaz gelirlerinden yararlanması stratejisinin ülkenin makroekonomik düzeninin sağlanmasında; Petrol dışı sektörün ve semtlerde girişimciliğin geliştirilmesi, altyapı alanlarının büyük ölçekli gelişimi ve ülkenin sosyal ekonomik sorunlarının çözümü açısından katkı sunduğuna ulaşılmıştır (Cabbarov, 2016, s.89).

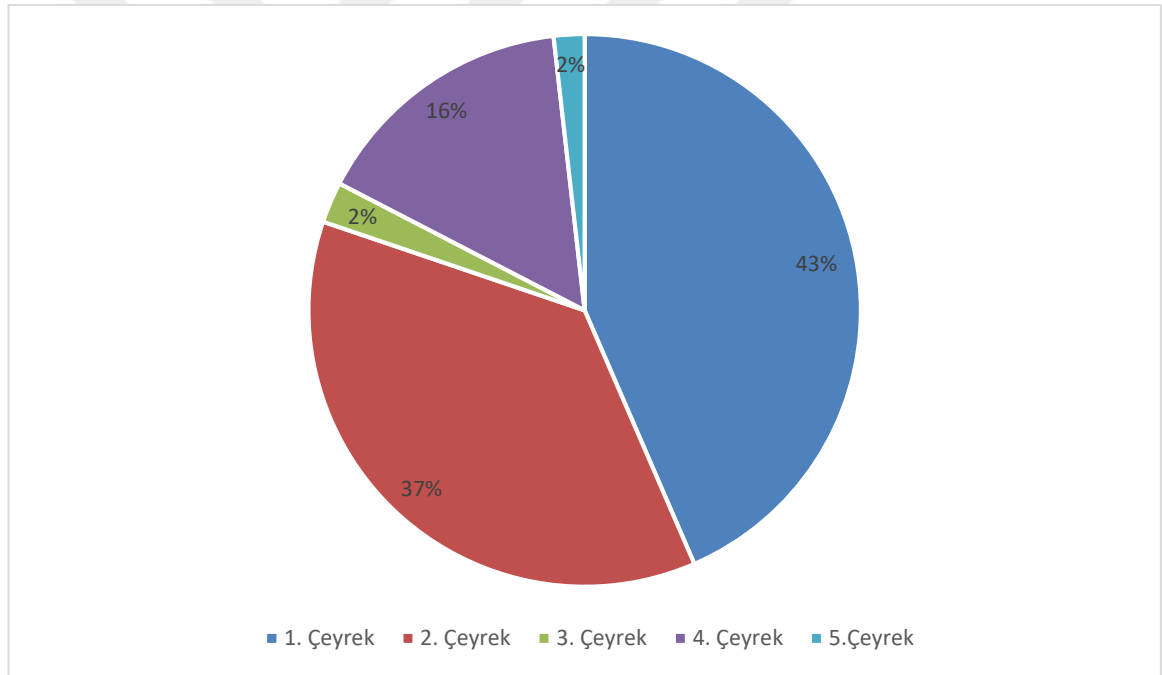
SebineAbdullayeva (2021) “Günümüzde vergi denetiminin yürütülmesinin biçimleri ve yöntemlerinin geliştirilmesi” isimli çalışmasında, Azerbaycan’ın vergi denetiminin geliştirilmesi incelenmiş ve şu önerilerde bulunulmuştur: 1.Uluslararası deneyimin öğrenilmesi ve vergi denetimi sisteminde tatbik edilmesi, 2. Vergi denetimi sisteminde bilişim teknolojilerinin uygulanmasının geliştirilmesi, 3. Devlet vergi kurumlarıyla ve diğer denetim kurumları arasında ortak çalışmanın yürütülmesi (Abdullayeva, 2021, s.70).

SeadetMemmedbağirova (2021) “Vergi planlaması ve ekonomik kuruluşların mali durumu üzerindeki etkisi” isimli çalışmasında vergi ödemelerinin en iyi şekilde uygulanabilmesi incelenmiş ve şu önerilerde bulunulmuştur: 1. Vergi yasasının mükemmel şekilde öğrenilmesi, 2. Etkili muhasebe sisteminin uygulanması, 3. Devletin vergi politikasının etkinliğinin sağlanması (Memmedbağirov, 2021, s.37)

3.2. KAMU GELİRLERİ

Azerbaycan'da yürütülen ekonomipolitikasının verimliliğini değerlendirmek için makroekonomik göstergelerden yararlanılmaktadır. Aynı zamanda ülkede yürütülen ekonomi politikalarını değerlendirmek için ulusal raporlama sisteminde birleşen bir sıra raporlamalardan da yararlanılmaktadır. Bu raporlamalar sayesinde ülke ekonomisinde oluşan ekonomik artış hızı takip edilmekte, ekonomide oluşan balon düzenlenmekte ve yatırımların verimliliğine uygun olarak farklı ekonomik tahminler ve modeller uygulanmaktadır (Namazov, 2021, s.47-48). Söz konusu ekonomi politkasının en önemli göstergelerinden biri de kamu gelirleridir. Nitekim kamu gelirleri ile hem mali hem de ekonomik olay ve süreçler yürütülmekte ve nihayete erdirilmektedir. Grafikte 2023 yılı Azerbaycan kamu gelirleri yer almaktadır.

Şekil 3.1: Azerbaycan 2023 Yılı Kamu Gelirleri

1.Çeyrek-Devlet Vergigelirler-13 milyar,402 milyon AZN

2.Çeyrek-Devlet Petrol Fonu gelirleri-11 milyar,280 milyon AZN

3.Çeyrek-Bütçeden finansman yapılan kurumların ödeniş hizmetlerinden gelen gelirler-726,5 milyon AZN

4.Çeyrek-Devlet Gümrük Komitesinden gelen gelirler-4 milyar,803,3 milyon AZN

5.Çeyrek-Diğer gelirler-562,2 milyon AZN

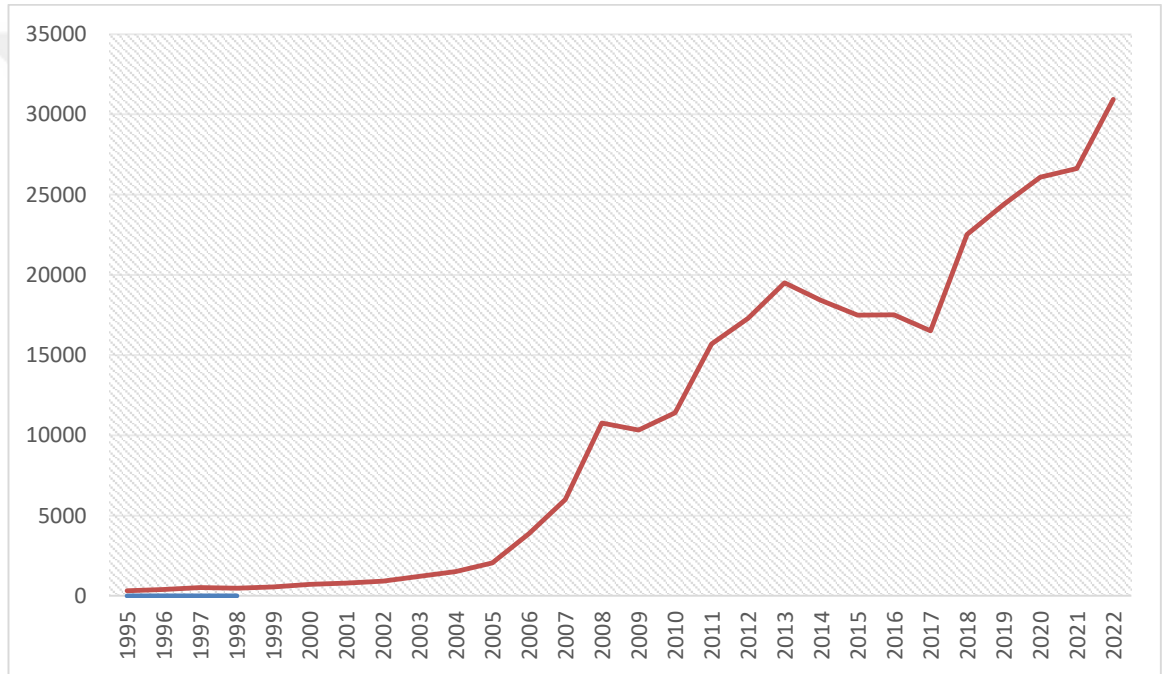
Azerbaycan'ın 2023 yılında devlet bütçesi gelirleri toplam 30 milyar 774 milyon AZN olmuştur(Azerbaycan Maliye Bakanlığı. www.maliyenazirliyi.gov.az). Tabloda 1995-2022 yılları arası kamu gelirleri yer almaktadır.

Tablo 3.1: Azerbaycan Kamu Gelirleri (Milyon AZN)

1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
316.9	402.6	513.0	465.5	559.5	714.6	784.8	910.2	1220.9	1509	2055.2	3868.8	6006.6	1076.2.7
2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
1032.5.9	1140.3.0	1570.0.7	1728.1.5	1949.6.3	1840.0.6	1749.8.0	1750.5.7	1651.6.7	2250.8.9	2439.8.5	2607.7.9	2663.1.7	3094.0.7

Kaynak: Azerbaycan Statik Komitesinin raporlarına dayanarak hazırlanmıştır.

Şekil 3.2: Azerbaycan Kamu Gelirleri Grafiği

3.2.1. Vergiler

Azerbaycan'ın vergi sistemine değinirken ilk bilinmesi gereken ülkede verginin hangi fonksiyonu yürüttüğüdür. Vergi, devletin ve belediyelerin faaliyetlerini yürütebilmesi için mükelleflerinin para kaynaklarının devlete ve yerel bütçelere zorunlu, ferdi ve karşılıksız olarak aktarılmasıdır. Vergi sistemine klasik ekonomide devletin ayakta tutulabilmesi için gerekli harcamaların finanse edilebilmesini sağlayan bir gelir çeşidi olarak bakılmaktadır. İngiliz ekonomist C. M. Keynes'in düşüncelerine göre ekonomik yavaşlama döneminde vergiler üretimi teşvik etmek için azaltılmakta ve ekonomik yükseliş dönemindeyse vergiler arttırılmaktadır. Ekonomik kalkınma

döneminde vergi oranının yükseltilmesi ekonomik bulanım döneminde yararlanılan devlet borçlarının finansmanında büyük önem taşımaktadır (Henifeyev, 2015, s.7, 8, 10, 11).

Azerbaycan'da maliye politikası aşağıda yer verilen politikaları kapsamaktadır (Abdullayeva, 2021, s.58):

- 1.Vergi politikası
- 2.Bütçe politikası
- 3.Yatırım politikası
- 4.Devlet Emlak politikası
- 5.Fiyat politikası

Tabloda Azerbaycan vergi sisteminin içeriğine yer verilmiştir.

Tablo 3.2: Azerbaycan Vergi Sistemi

Devlet vergileri	Nahcivan Özerk Cumhuriyeti vergileri	Yerel vergiler
1.Kişisel gelir vergisi	1.Kişisel gelir vergisi	1.Bireylerin arazi vergisi
2.Tüzel kişilerin kar vergisi	2.Tüzel kişilerin kar vergisi	2.Kişisel emlak vergisi
3.Katma değer vergisi	3.Katma değer vergisi	3. İnşaat malzemeleri üzerindeki maden vergisi
4.Tüketim vergileri	4.Tüketim vergileri	4.Belediyeye ait işletme ve kuruluşların kar vergisi
5.Tüzel kişilerin emlak vergisi	5.Tüzel kişilerin emlak vergisi	
6.Tüzel kişilerin toprak vergisi	6.Tüzel kişilerin toprak vergisi	
7.Yol vergisi	7.Yol vergisi	
8.Maden vergisi	8.Maden vergisi	
9.Basitleştirilmiş vergi	9.Basitleştirilmiş vergi	

Kaynak: Müellif tarafından araştırılarak hazırlanmıştır.

Tablo 3.3: Azerbaycan'ın Vergi Sisteminde Stopaj Usulü Vergiler

1.Doğrudan	2.Dolaylı vergiler
Gelir vergisi	Tüketim vergileri
Emlak vergisi	Katma değer vergisi
	Gümrük vergileri

Tablo 3.4: 2023 Yılı Vergi Gelirleri

Gelirlerin Kaynakları	Toplam (AZN)
Fiziksel kişilerden gelir vergisi	1 680 000, 000,0
Yasal kişilerden menfaat vergisi	6 417 000,000,0
Yasal kişilerden toprak vergisi	46 000,000,0
Yasal kişilerden emlak vergisi	302 800,000,0
Katma değer vergisi	6 010,300 000,0
Azərbaycan Cumhuriyyətinin ərazisində malların ithaline görə katma dəyər vergisi	3 196 000,000,0
Basitleştirilmiş vergi	278 600, 000,0
Tüketim vergileri	1 373 000,000,0
Azərbaycan Cumhuriyyətinin ərazisində malların ithaline görə tüketim vergisi	172 000,000,0
Yol vergisi	135 900,000,0
Azərbaycan Cumhuriyyətində üretilən və fiyatlari düzenlenen mahsullerin satış fiyatıyla (ihracat farkları çıkılmakla) ülke içi toptan satış fiyatları arasındaki farktan toplamalar	50 000,000,0
Yabancı devletlere verilmiş kredilere göre gelirler	1 870,000,0
Payları devlete ait olan kuruluşlardan alınan temettüleri	321,210,000,0
Merkezi hükümetin belirlediği yapılardan gelirler	11 280 000,000,0
Devlet mülkünün kiralamasından gelen gelirler	20 000,000,0
Devlet mülkünde olan toprakların kiralamasından gelen gelirler	10 000,000,0
Devlet rüsumu	272,000,000,0
Vergi kurumlarının hattıyla toplanan gelirler	22 000,000,0
Bütçe teşkilatlarının ücretli hizmetlerinden gelirler	726 500,000,0
Sair gelirler	219 120,000,0
Maden vergisi	160 400 000,0
Gümrük rüsumları	1 332 000,000,0

Kaynak: Azərbaycan Millet Meclisi, Devlet bütçesinin vergilerden gelirleri gelirleri.

Azərbaycan vergi sisteminde vergi idaresi kavramı geniş anlamda devletin vergi sistemi fonksiyon ve düzenleyici işlevini birleştirmektedir. Vergi yönetiminin önemli unsurlarına aşağıda yer verilmiştir (Hebiyeva, 2021, s.12-13):

- Vergi mükellefleri tarafından vergi yasasına uyum sağlanmasını denetleme
- Vergi makamları tarafından vergi yasasının uygulanmasını denetlemek
- Denetim faaliyetinin organizasyonel, analitik ve metodik güvencesinin sağlanması

Azərbaycan Cumhuriyyətində gümrük ödəmələrinin hesablanması və ödənməsinə ilişkin yasal dayanağı vergi və gümrük kanunu oluşturmaktadır. Azərbaycan Cumhuriyyətinin Gümrüğe ilişkin vergiler aşağıdakilerden oluşmaktadır:

- Katma değer vergisi
- Gümrük vergisi

- Tüketim vergileri
- Gümrük işini yürüten kurum tarafından lisansın verilmesi ve lisansların faaliyetlerinin yenilenmesi için alınan vergiler
- Gümrük işlemleri alanındaki uzmanlara yeterlilik sertifikalarının verilmesi ve sertifikaların faaliyetlerin yenilenmesi için alınan vergiler
- Malların depolanmasına ilişkin vergi tahsilatları
- Bilgilendirme ücreti
- Gümrükleme ücreti
- Ön kararın kabulüne göre ücret
- Gümrük ihalelerine katılıma dayalı ücretler ve diğer gümrük ödemeleri.

Katma değer vergisi Azerbaycan Cumhuriyeti bölgesinde malların üretilmesi ve hizmetlerin sunulması ve işleme sürecinde ortaya çıkan katma değer ve aynı zamanda ülke arazisine getirilen tüm mallardan vergi matrahının tüm malların değerinin bir kısmının devlet bütçesine aktarılması şeklinde alınmaktadır (Teymurov, 2016, s.49).

Azerbaycan'da hükümetin uyguladığı vergi politikası amaçlarını şöyle sıralaya biliriz (Abdullayeva, 2021, s.19):

- Devlet bütçesinin gelirlerini oluşturmak
- Ülkenin ekonomik gelişimini hızlandırmak
- Elverişli yatırım ortamı yaratmak
- Girişimciliğin gelişimini teşvik etmek.

Tabloda Azerbaycan'ın yıllar itibariyle vergi gelirleri yer almaktadır.

Tablo 3.5: Vergi Gelirleri (Milyon AZN)

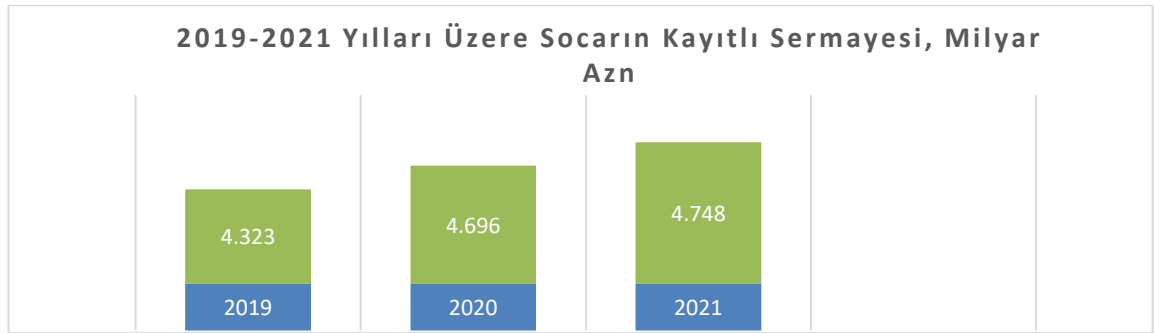
Yıllar	Katma değer vergisi	Tüketim vergisi	Toprak vergisi	Kişisel gelir vergisi	Dış ekonomik faaliyetle ilgili vergiler	Emlak vergisi	Diğer vergiler	Sair gelirler	Maden vergisi	Tüzel kişilerin kar vergisi
1995	30.6	17.7	0.8	22.8	8.9	0.9	62.9	86.0	0.0	86.3
1996	93.9	41.3	1.0	41.3	22.5	0.9	40.3	31.1	8.3	122.0
1997	117.9	45.3	4.5	62.6	67.7	2.8	10.6	47.6	66.2	87.7
1998	143.8	19.2	5.0	82.4	58.6	4.7	7.3	43.9	34.9	65.7
1999	158.1	22.9	8.5	90.1	63.5	9.8	5.5	91.8	35.9	73.4
2000	190.8	22.4	6.7	94.0	63.4	11.8	9.0	140.2	50.4	125.9
2001	253.3	110.9	10.4	94.7	59.9	12.4	7.3	70.8	47.5	117.6
2002	334.9	86.7	8.8	109.7	75.2	20.0	2.4	74.7	50.0	147.8
2003	409.7	67.0	11.3	150.4	92.7	26.6	12.8	215.4	56.7	178.3
2004	452.7	72.4	14.1	221.6	101.5	32.2	16.5	277.3	97.8	223.4
2005	599.9	141.0	15.3	317.4	205.2	40.4	28.1	299.0	53.5	355.4
2006	737.8	187.4	18.5	407.3	139.3	55.8	40.9	821.1	100.2	1360.5
2007	1179.2	402.9	27.1	588.6	293.3	72.4	68.6	793.8	123.2	2457.7
2008	1910.9	486.9	30.6	627.2	449.7	112.9	96.8	4037.7	147.7	2862.3
2009	2012.8	485.1	26.2	581.9	418.1	66.2	86.8	5197.7	121.9	1329.2
2010	2082.5	514.9	35.3	590.2	291.8	101.8	90.3	6136.2	130.1	1429.9
2011	2222.7	480.2	35.3	715.7	433.1	103.9	140.6	9305.4	129.8	2134.0
2012	2366.9	86.7	8.8	109.7	75.2	20.0	2.4	74.7	50.0	147.8
2013	2710.0	593.3	33.1	859.7	675.2	125.1	161.5	11842.1	121.5	2374.8
2014	3119.6	797.3	35.4	980.3	684.7	141.3	192.7	10030.4	116.2	2302.7
2015	3454.70	647.8	48.7	982.5	934.5	148.2	247.7	8706.7	116.1	2211.1
2016	3623.5	625.1	50.3	1145.7	861.2	174.7	457.0	8474.7	110.3	1983.2
2017	3668.6	612.6	50.4	1040.3	903.0	178.6	505.7	7160.5	111.1	2285.9
2018	4287.6	728.6	50.6	995.9	1143.7	182.2	561.6	11921.6	137.4	2499.7
2019	5185.1	854.7	50.0	952.1	1343.2	212.6	477.5	12643.5	133.8	2546.0
2020	4818.3	898.2	40.8	1151.0	1160.6	186.8	413.8	14926.5	130.2	2351.7
2021	5214.5	1105.8	45.7	1194.6	1360.0	211.3	418.8	13984.2	138.4	2958.4
2022	6946.2	1358.9	47.4	1474.4	1642.9	231.5	471.8	10084.0	161.1	8522.5

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi.

3.2.2. Azerbaycan Petrol Gelirleri

Azerbaycan'ın en büyük vergi mükellefi ülkenin petrol şirketi olan SOCAR'dır. SOCAR petrol şirketi devlet bütçesinin gelir kaleminde büyük paya sahiptir. SOCAR tarafından 2021 yılında devlet bütçesine 1.449.724 bin AZN gelir kaydedilmiştir. Şirketin devlete vergi ödemeleri 2020 yılıyla karşılaştırıldığında 62.026,8 bin AZN, yani %4,5 artmıştır.

Şekil 3.3: SOCAR Şirketinin 2019-2021 Yılları Göstergeleri

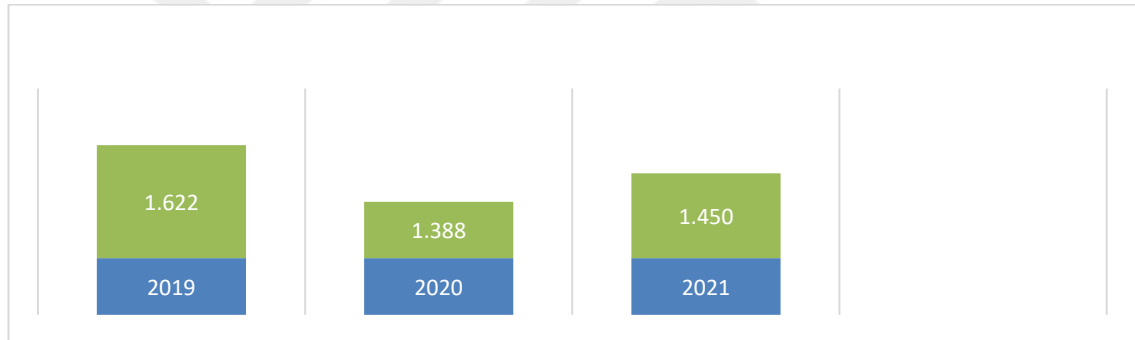
Kaynak: SOCAR

1.2019 yılında SOCAR kayıtlı sermaye -4.323 milyar AZN

2.2020 yılında SOCAR kayıtlı sermaye -4.696 milyar AZN

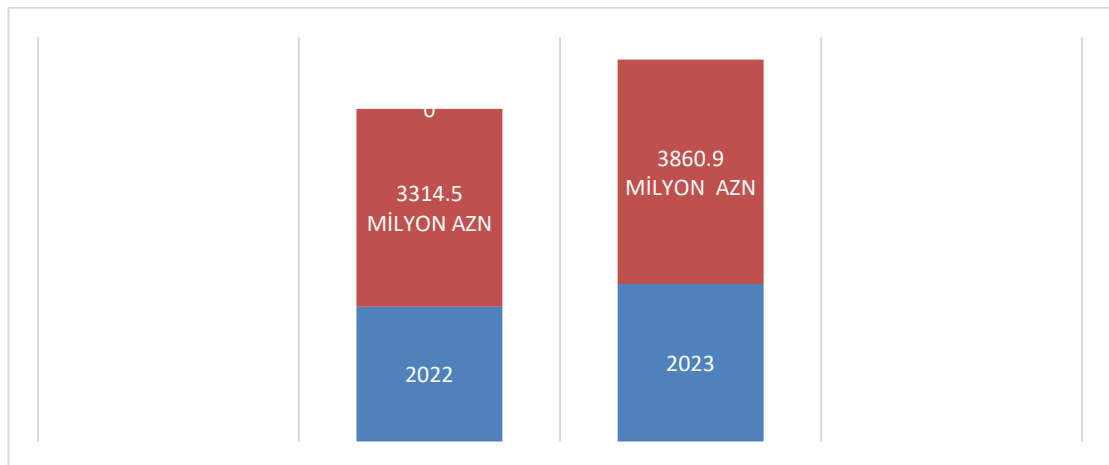
3.2019 yılında SOCAR kayıtlı sermaye -4.323 milyar AZN

Şekil 3.4: 2019-2021 Yılları SOCAR Devlet Bütçesi Ödemeleri, Milyar AZN

Kaynak: SOCAR

Şekil 3.5: 2022 ve 2023 Yılı İlk Dönemi Devlet Bütçesi Petrol Gelirleri

Kaynak: Azerbaycan Maliye Bakanlığı.

Tablo 3.6: Ham Petrol ve Doğal Gaz Hasılatı (Milyon AZN)

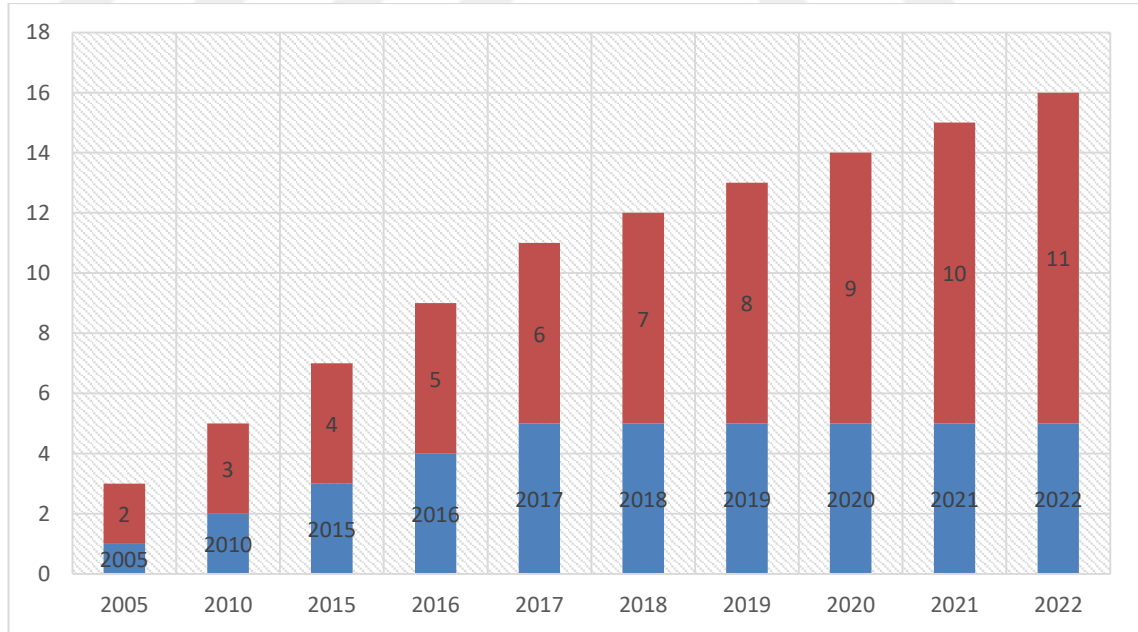
1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
344.3	496.7	543.4	538.8	898.1	1420.7	1769.0	1918.6	2218.1	2729.5	5370.2	10207.8	15972.1
2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
22149.3	15981.3	20198.7	26055.4	24747.0	23657.8	20976.7	14723.3	18853.0	24374.9	31417.2	29258.1	19341.2

Kaynak: Azerbaycan İstatistik komitesi.

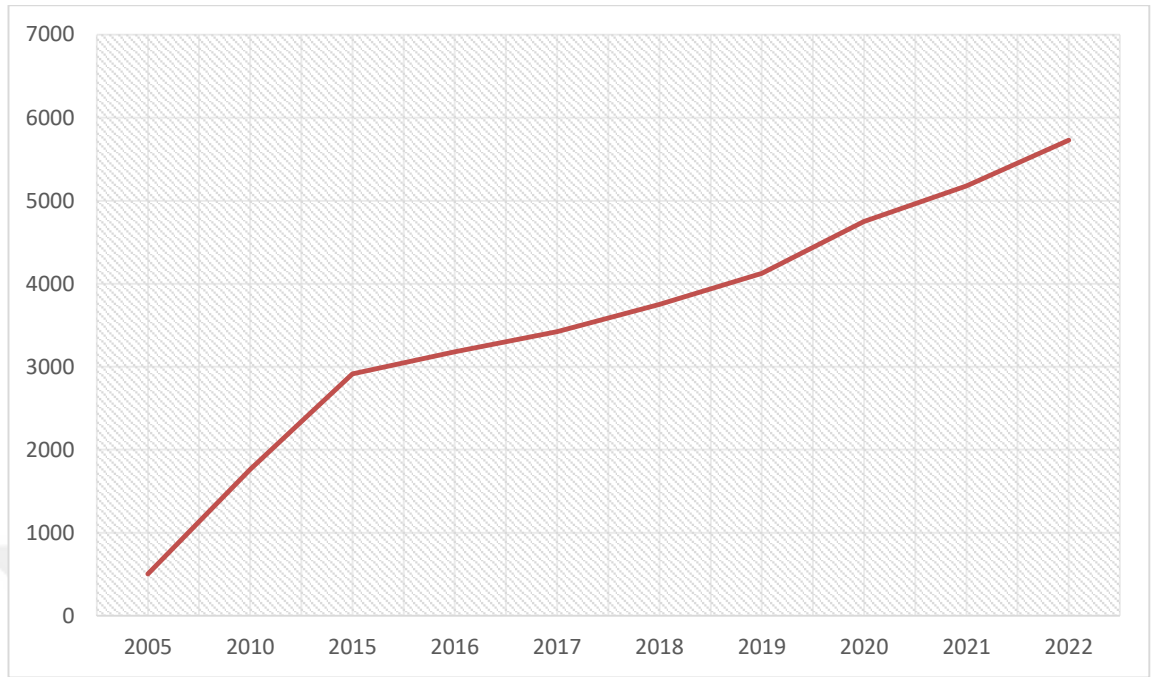
Toplam Azerbaycan Devlet Petrol Fonu gelirlerinin 2023 yılında 8.990,9 milyon AZN olacağı tahmin edilmektedir. 2023 yılında Devlet Petrol Fonu harcamalarının 11.355,2 milyon AZN olacağı hesaplanmıştır ki, bu da 2022 yılı harcamalarıyla mukayese edildiğinde 207,9 milyon AZN daha az çıkmaktadır.

3.2.3. Sosyal Sigorta, Burs ve İşsizlik Devlet Fonu

Azerbaycan'ın 2022 yılında Devlet Sosyal Güvenlik fonu gelirleri 5.729,9 milyon AZN olmuştur. 2021 yılı gelirleri ile kıyaslandığında 552,0 milyon AZN artışın olduğu görülmektedir. Bu rakamı yüzde ile ifade edersek %10,7 artışın olduğu görülmektedir.

Şekil 3.6: Devlet Sosyal Güvenlik Fonu Gelirleri

Kaynak: Azerbaycan Devlet Sosyal Güvenlik Fonu.

Şekil 3.7: Azerbaycan Devlet Sosyal Güvenlik Fonu Gelirleri Grafiği

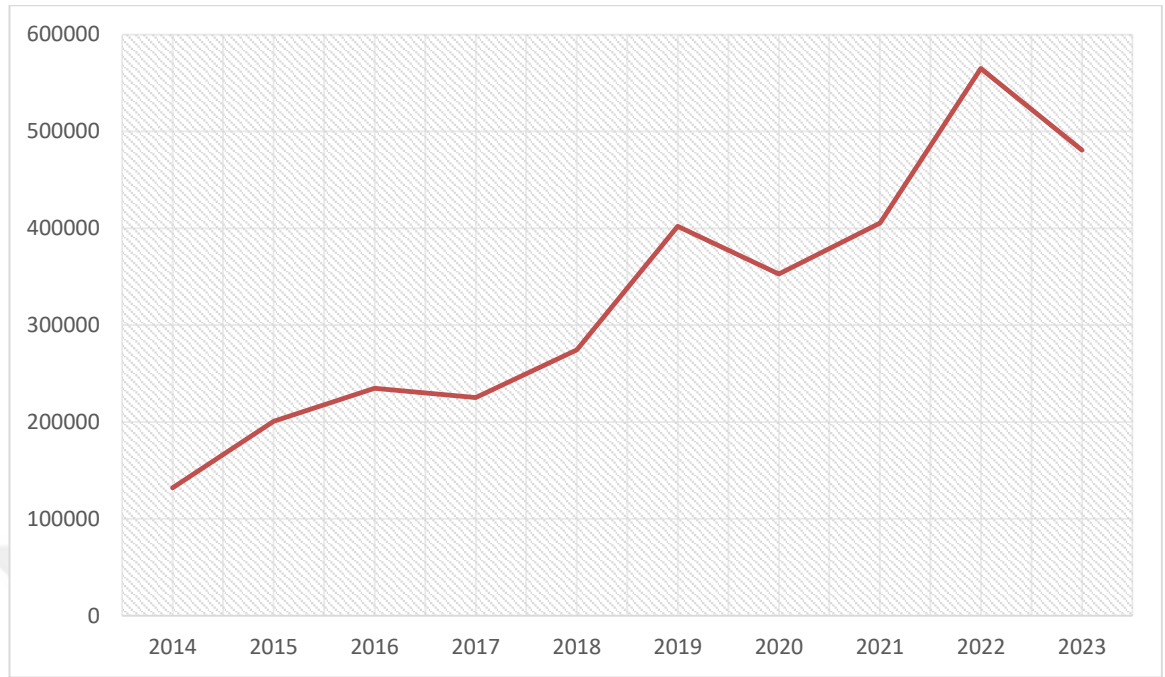
Azerbaycan'ın sosyal güvenlik fonunun gelirlerine yıllar itibariyle baktığımızda 2005 yılında 503 milyon AZN, 2010 yılında 1.765.1 milyon AZN, 2015 yılında 2.914.7 milyon AZN, 2016 yılında 3.178.1 milyon AZN, 2017 yılında 3.421 milyon AZN, 2018 yılında 3.752.2 milyon AZN, 2019 yılında 4.126.5 milyon AZN. 2020 yılında 4.748.97 milyon AZN, 2021 yılında 5.177.64 milyon AZN, 2022 yılında 5.729.68 milyon AZN gelirin olduğunu görebiliriz. Her yıl ülkenin Devlet Sosyal Güvenlik fonunun gelirlerinde artış olduğu görülmektedir (Azerbaycan Sosyal Güvenlik Fonu).

3.2.4. Diğer Gelirler

Tablo 3.7: Gümrük İdaresi Gelirleri (Bin AZN)

2014	132.035.73
2015	200.805.7
2016	235.005.4
2017	225.379.6
2018	274.581.6
2019	402.284.4
2020	352.725.8
2021	405.491.5
2022	565.010.9
2023. Mayıs	480.899.6

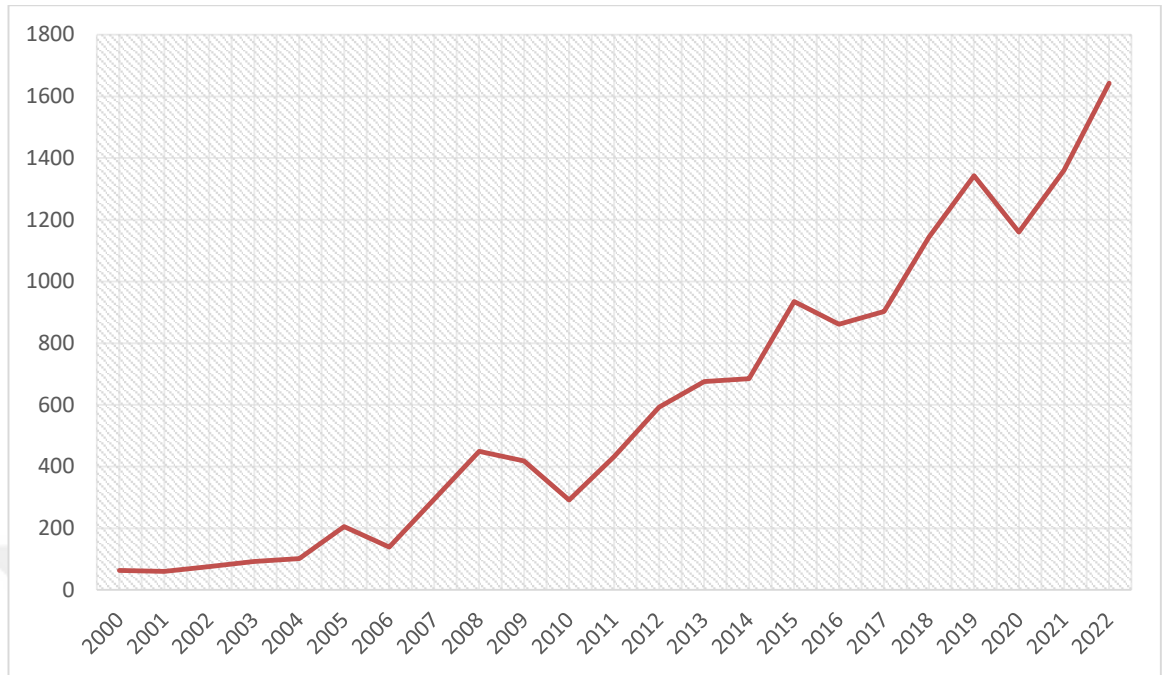
Kaynak: Azerbaycan Devlet Gümrük Komitesi.

Şekil 3.8: Gümrük İdaresi Gelirleri Grafiği**Tablo 3.8:** Dış Ekonomik Faaliyet Gelirleri

Yıllar	Dış Ekonomik Faaliyetle İlgili Gelirler
2000	63.4 milyon AZN
2001	59.9 milyon AZN
2002	75.2 milyon AZN
2003	92.7 milyon AZN
2004	101.5 milyon AZN
2005	205.2 milyon AZN
2006	139.3 milyon AZN
2007	293.3 milyon AZN
2008	449.7 milyon AZN
2009	418.1 milyon AZN
2010	291.8 milyon AZN
2011	433.1 milyon AZN
2012	592.5 milyon AZN
2013	675.2 milyon AZN
2014	684.7 milyon AZN
2015	934.5 milyon AZN
2016	861.2 milyon AZN
2017	903.0 milyon AZN
2018	1143.7 milyon AZN
2019	1343.2 milyon AZN
2020	1160.6milyon AZN
2021	1360.0 milyon AZN
2022	1642.9 milyon AZN

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Komitesini.

Şekil 3.9: Dış Ekonomik Faaliyet Gelirleri Grafiği

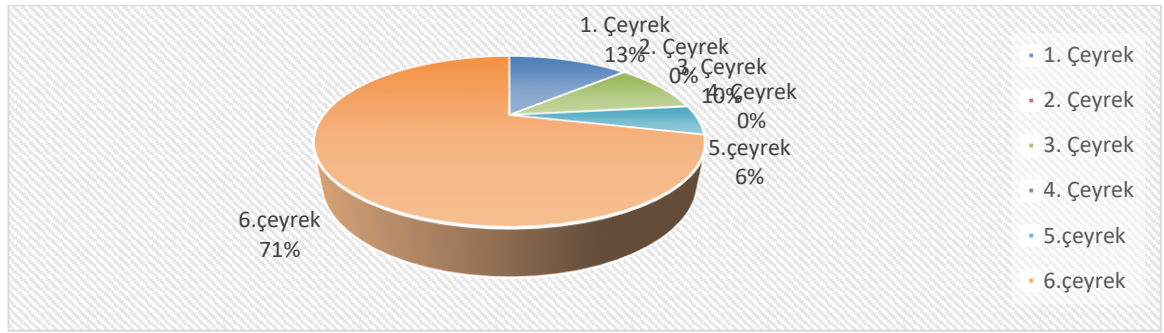

3.3. KAMU HARCAMALARI

Kamu harcaması nüfusun genel ihtiyaçlarını gidermek, devletin sosyal ve ekonomik alanda yaptığı müdahalelerin belirli kurallara uygun olarak yürütülmesi için yapılan giderlerdir. Ekonomik hayatın gelişmesi, özel sektör tarafından üretilmeyen malların ve hizmetlerin üretiminin sağlanması için kamu sektörü harcamalar yapmaktadır (Alagöz, 2005, s. 64-65). Söz konusu harcamalar çok çeşitli olmakla birlikte sağlık, eğitim, sosyal, savunma harcamaları başlıkları altında incelenebilmektedir.

3.3.1. Sağlık Harcamaları

Azerbaycan'ın sağlık harcamaları 2023 yılında 1 milyar 906,4 milyon AZN olmuştur. Bu miktar 2022 yılıyla kıyaslandığında 197, 6 milyon AZN, yani %11,6 bir artış yaşanmıştır. Aşağıdaki grafikte Azerbaycan'ın 2023 yılı sağlık sektöründeki harcamaları gösterilmektedir.

Şekil 3.10: 2023 Yılı Sağlık Sektörü Harcamaları

Kaynak: Azerbaycan Maliye Bakanlığı. www.maliyenazirliyi.gov.az.

1. Zorunlu sağlık sigortası harcaması- 1 milyar 263,8 milyon AZN-71,2%
2. Virüs hastalıklarına karşı harcanan sağlık harcamaları-99 milyon AZN-5,6%
3. Klinik ve Poliklinik sağlık kuruluşlarına yöneltilen harcamalar-1,8 milyon AZN-13,3%
4. Hastanelere yöneltilen harcamalar-171,4 milyon AZN-9,7%
5. Tıp alanında araştırmalara yöneltilen harcamalar-2,5 milyon AZN-0,1%
6. Tıp alanında projelerin ve programların uygulanmasının finansmanına yöneltilen harcamalar-235,8 milyon AZN-0,1%

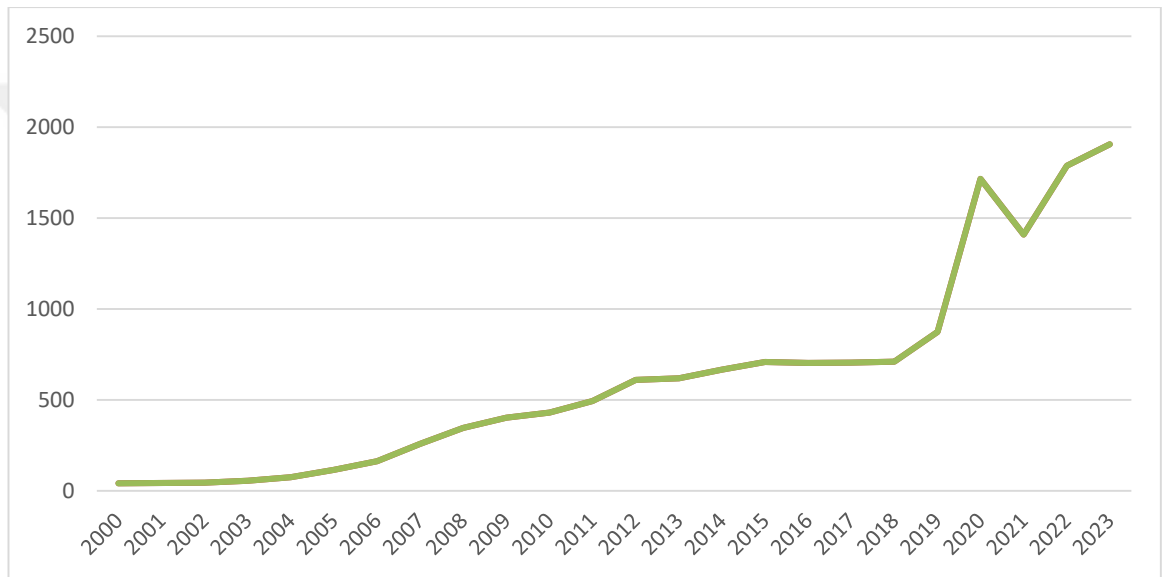
Tablo 3.9: Azerbaycan Sağlık Harcamaları

Yıllar	Sağlık Harcamaları
2000	40.9 milyon AZN
2001	42.0milyon AZN
2002	44.8 milyon AZN
2003	55.3 milyon AZN
2004	73.5 milyon AZN
2005	115.3 milyon AZN
2006	162.0 milyon AZN
2007	257.2 milyon AZN
2008	346.2 milyon AZN
2009	402.4 milyon AZN
2010	429.2 milyon AZN
2011	493.4 milyon AZN
2012	609.4 milyon AZN
2013	618.9 milyon AZN
2014	665.3 milyon AZN
2015	708.2 milyon AZN
2016	702.5milyon AZN
2017	704.7 milyon AZN
2018	709.9 milyon AZN

Tablo 3.9: (Devam) Azerbaycan Sağlık Harcamaları

Yıllar	Sağlık Harcamaları
2019	873.6milyon AZN
2020	1716.6milyon AZN
2021	1409.0 milyon AZN
2022	1 milyar 788.6 milyon AZN
2023	1 milyar 906.4 milyon AZN

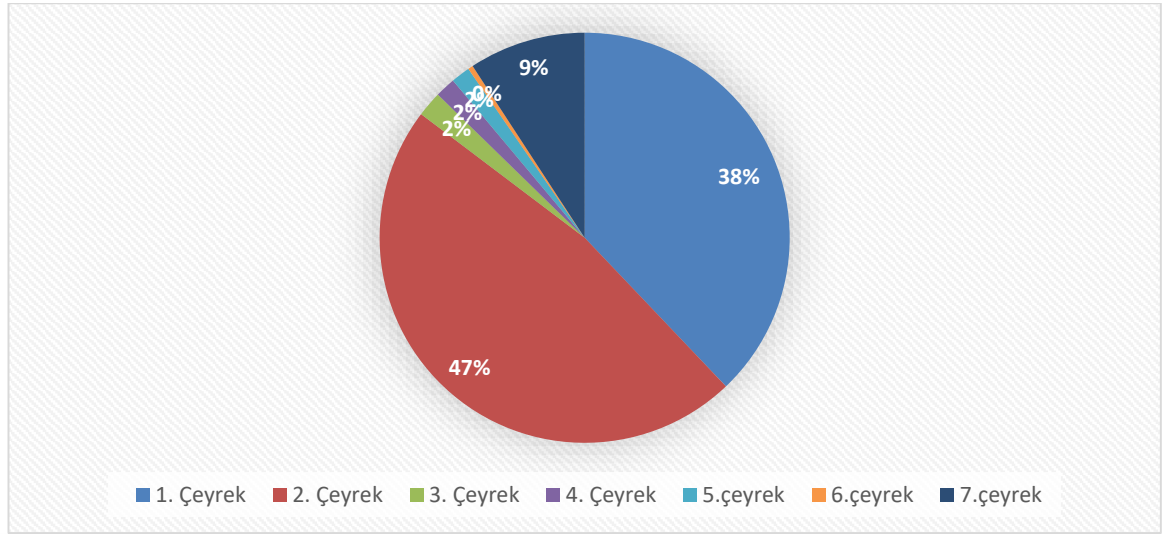
Kaynak: Azerbaycan Maliye Bakanlığının raporlarına dayanarak hazırlanmıştır.

Şekil 3.11: Azerbaycan Sağlık Harcamaları Grafiği

Azerbaycan hükümeti tarafından 2023 yılında sağlık alanında devlet programlarının ve projelerinin finanse edilmesi için devlet bütçesinden 235,8 milyon AZN yatırım yapılmıştır.

3.3.2. Eğitim Harcamaları

Azerbaycan'ın 2023 yılında eğitime devlet bütçesinden 4 milyar 423,1 milyon AZN ayrılmıştı. 2022 yılıyla kıyaslandığında 536,5 milyon AZN fazladır. Azerbaycan'ın 2023 yılında eğitim harcamaları 2 milyar 99,1 milyon AZN olmuştur. Aşağıdaki grafikte Azerbaycan'ın 2023 yılına olan eğitim sektöründeki harcamaları yer almaktadır.

Şekil 3.12: 2023 Yılı Eğitim Harcamaları

Kaynak: Azərbaycan Maliyyə Bakanlığı. www.maliyenazirliyi.gov.az.

1.Eğitime ayrılan maliye-1 milyar 679 milyon AZN-37,9%

2.Toplam eğitim harcamaları-2 milyar 99,1 milyon AZN-47,4%

3.Ortaokul harcamaları-86,7 milyon AZN-

4.Meslek eğitimi harcamaları-64,2 milyon AZN-1,5%

5.Ünverse harcamaları-70,6 milyon AZN-1,6%

6.Eğitim alanında bilimsel araştırmalara ayrılan harcamalar-18,7 milyon AZN-0,4%

7.Okulakadar eğitim harcamaları-404,8 milyon AZN-9,2%

Tablo 3.10: Eğitim Harcamaları Oranı

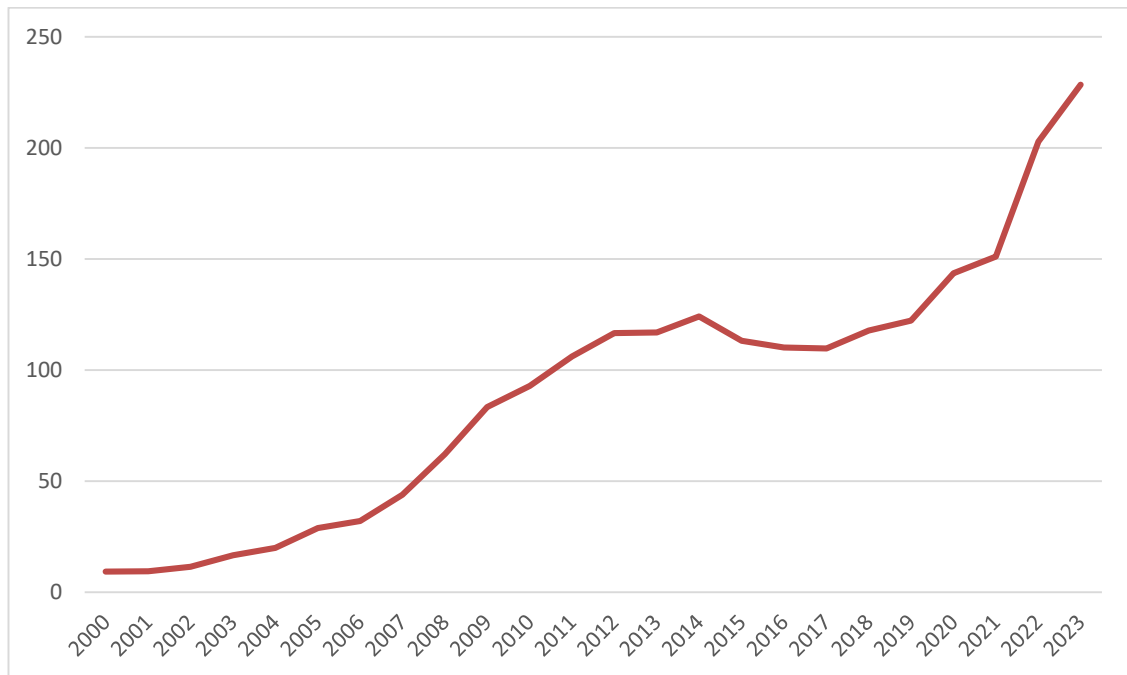
Yıllar	Gayrı safi yurtiçi hasılaya oran	Devlet bütçesinin harcamalarına oran
2000	0,20	1,22
2005	0,23	1,35
2010	0,22	0,79
2012	0,21	0,67
2013	0,2	0,61
2014	0,21	0,66
2015	0,21	0,64
2016	0,18	0,62
2017	0,16	0,62
2018	0,15	0,52
2019	0,15	0,50
2020	0,20	0,54
2021	0,16	0,55

Kaynak: Azərbaycan Devlet İstatistik Komitesi.

Tablo 3.11: Bilimsel Harcamalar

Yıllar	Milyon AZN
2000	9,3
2001	9,4
2002	11,4
2003	16,6
2004	20,0
2005	28,8
2006	32,0
2007	43,9
2008	62,1
2009	83,3
2010	92,8
2011	106,1
2012	116,7
2013	117,0
2014	124,2
2015	113,2
2016	110,2
2017	109,8
2018	117,8
2019	122,3
2020	143,6
2021	151,1
2022	202,8
2023	228,5

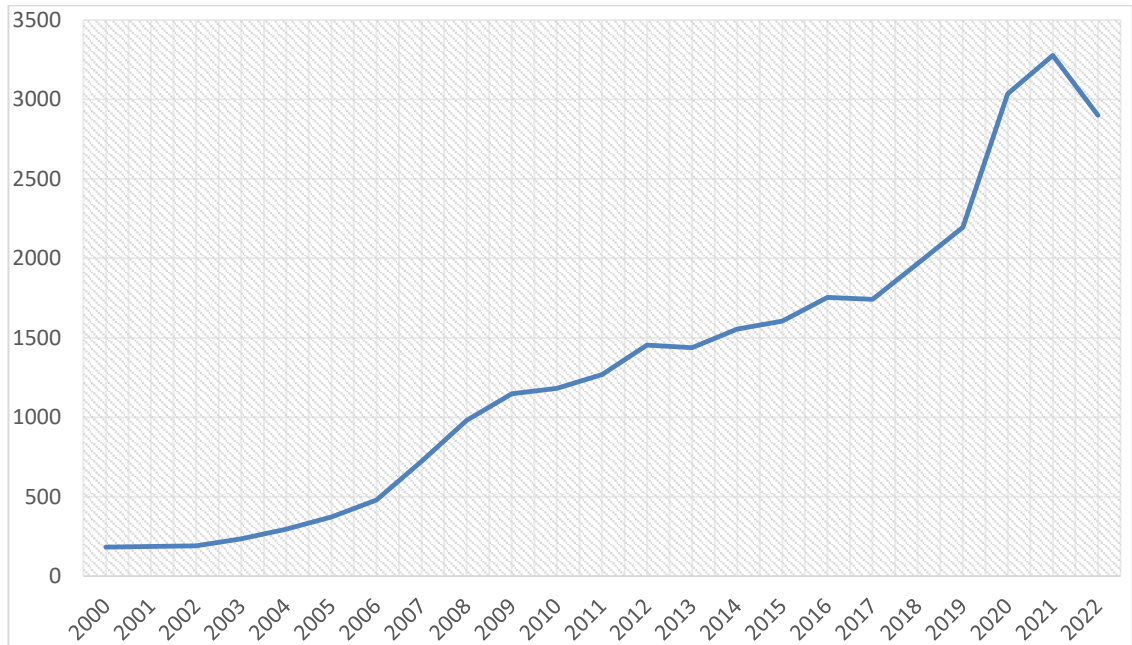
Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi ve Maliye Bakanlığının Raporlarına dayanarak hazırlanmıştır.

Şekil 3.13: Bilimsel Harcamalar Grafiği

Tablo 3.12: Azerbaycan Eğitim Harcamaları

Yıllar	Eğitim Harcamaları
2000	181.8 milyon AZN
2001	186.2 milyon AZN
2002	191.2 milyon AZN
2003	234.8 milyon AZN
2004	294.1 milyon AZN
2005	372.5 milyon AZN
2006	479.1 milyon AZN
2007	723.0 milyon AZN
2008	979.7 milyon AZN
2009	1147.9 milyon AZN
2010	1180.8 milyon AZN
2011	1268.5 milyon AZN
2012	1453.2 milyon AZN
2013	1437.7 milyon AZN
2014	1553.9 milyon AZN
2015	1605.1 milyon AZN
2016	1754.4 milyon AZN
2017	1742.7 milyon AZN
2018	1966.6 milyon AZN
2019	2195.7 milyon AZN
2020	3034.8 milyon AZN
2021	3277.7 milyon AZN
2022	2.milyar 89.9 milyon AZN

Kaynak: Azerbaycan Maliye Bakanlığı.

Şekil 3.14: Eğitim Harcamaları Grafiği

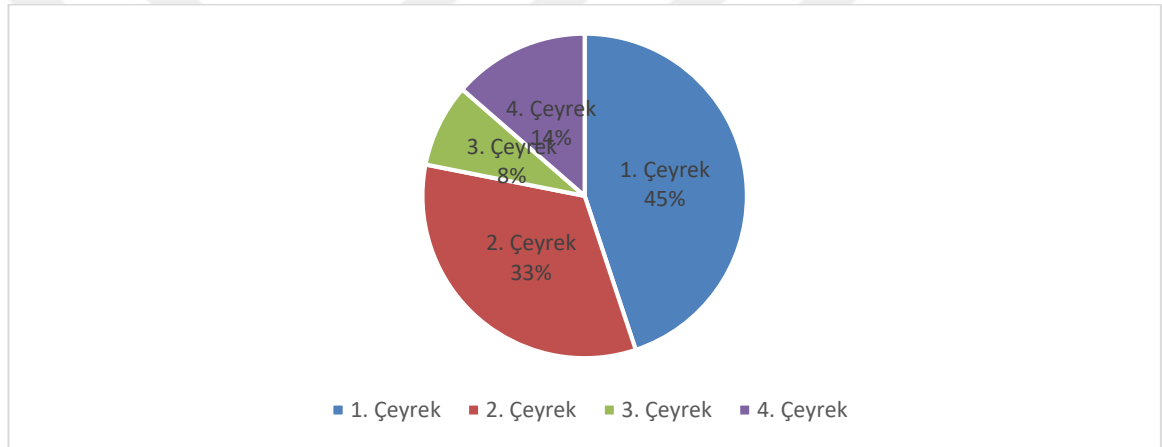
Azerbaycan hükümeti tarafından bütçeden 2023 yılında eğitim ve burs harcamalarına 36,3 milyon AZN ayrılmıştır. Ayrıca ortaokul öğretmenlerin maaşlarının artırılması için 54 milyon AZN bütçeden ayrılması 2023 yılının devlet bütçesinde yer

almaktadır. 2023-2024 eğitim yılı için ortaokul öğrencilerine ders kitaplarının verilmesi için bütçeden 21,5 milyon AZN ayrılmıştır. Devlet tarafında üniversite harçlarının bir kısmının karşılanması için bütçeden 70,6 milyon AZN finansal yardım ayrılması öngörülmüştür (Azerbaycan Maliye Bakanlığı. www.maliyenazirliyi.gov.az).

3.3.3. Sosyal Harcamalar

Azerbaycan'ın 2023 yılında sosyal harcamaları 4 milyar 415,9 milyon AZN olmuştur. Bu rakam 2022 yılıyla kıyaslandığında 687,3 milyon AZN yani %18,4 oranında artmıştır. Azerbaycan'ın 2023 yılı sosyal harcamalarının grafiğine aşağıda yer verilmiştir.

Şekil 3.15: 2023 Yılı Sosyal Harcamalar Grafiği

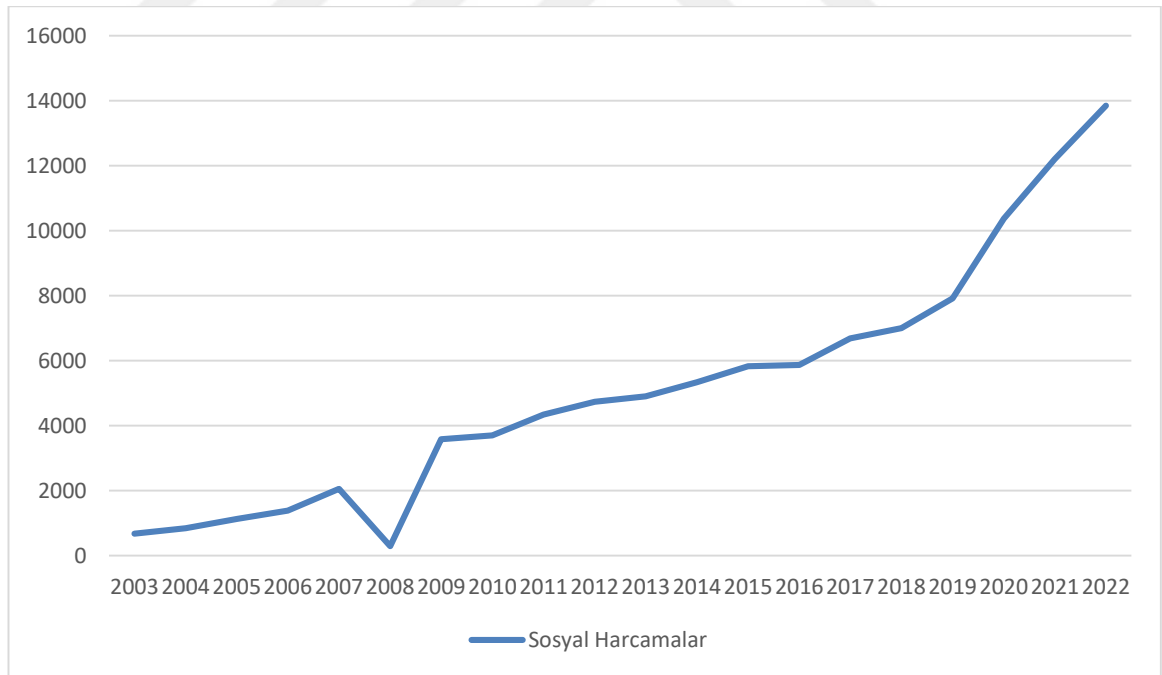
Kaynak: Azerbaycan Maliye Bakanlığı. www.maliyenazirliyi.gov.az

- 1.Devlet sosyal güvenlik fonu harcamaları-44,9%
- 2.Emek ve Nüfusun sosyal güvenlik bakanlığı harcamaları-33,2%
- 3.Mülteciler ve mecburi göçmenlerle ilgili devlet idaresi harcamaları-8,3%
- 4.Diğer kurum harcamaları-13,6%

Tablo 3.13: Azərbaycan Sosial Harcamalar

Yıllar	Sosyal Harcamalar
2003	678.2 milyon AZN
2004	846.1 milyon AZN
2005	1134.1 milyon AZN
2006	1388.4 milyon AZN
2007	2054.5milyon AZN
2008	2958 milyon AZN
2009	3584.2 milyon AZN
2010	3703.1 milyon AZN
2011	4340.1 milyon AZN
2012	4740.1 milyon AZN
2013	4906.4milyon AZN
2014	5337.3milyon AZN
2015	5826.4milyon AZN
2016	5867.9milyon AZN
2017	6686.0milyon AZN
2018	7004.0milyon AZN
2019	7919.9 milyon AZN
2020	10373.7milyon AZN
2021	12201.4milyon AZN
2022	13850.7 milyon AZN

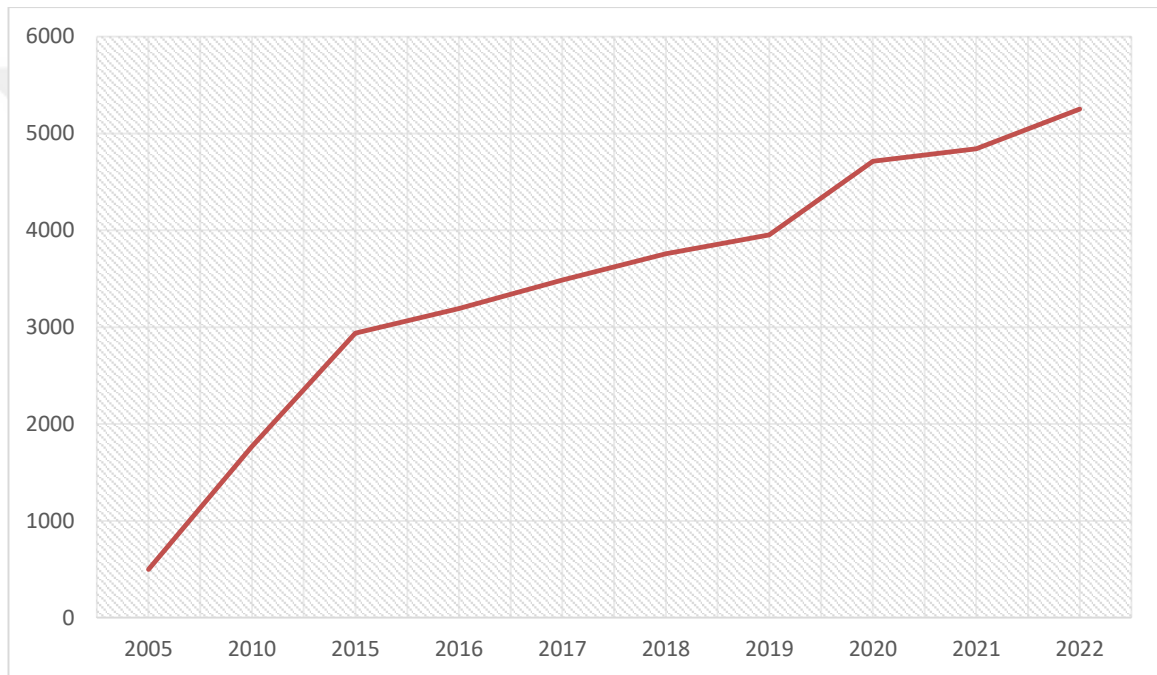
Kaynak: Azərbaycan Maliye Bakanlığı

Şəkil 3.16: Sosial Harcamalar Grafiği

Tablo 3.14: Sosyal Güvenlik Fonu Harcamaları

2005	496,8 milyon AZN
2010	1768,6 milyon AZN
2015	2936,7 milyon AZN
2016	3193,4 milyon AZN
2017	3486,8 milyon AZN
2018	3757,7 milyon AZN
2019	3951,2 milyon AZN
2020	4711,13 milyon AZN
2021	4843,01 milyon AZN
2022	5252,08 milyon AZN

Kaynak: Azerbaycan Emek ve Ahalinin Sosyal Müdafî Esi Nazirliyi

Şekil 3.17: Sosyal Güvenlik Fonu Harcamalar Grafiği

Azerbaycan'da nüfusun sosyal refahının iyileştirilmesi, yoksulluk seviyesinin indirilmesi, düşük gelirli ailelerin en önemlisi de sosyal durumu kötü olan insanların sosyal durumlarının güçlendirilmesi için devlet bütçesinden 1 milyar 981,1 milyon AZN ayrılması 2023 yılının devlet bütçesi projesinde yer almaktadır. 2023 yılında devlet bütçesinden sosyal yardımların verilmesi için 277,7 milyon AZN ayrılması bütçe projesinde yer almaktadır. Çocuk ve ailelere destek merkezlerinin artırılması için bütçeden yetkili kurumlara 7,1 milyon AZN ayrılması bütçe projesinde yer almaktadır (Azerbaycan Maliye Bakanlığı. www.maliyenazirliyi.gov.az). Tabloda Azerbaycan'da aylık sosyal yardım alanların sayısı ve kişi başına düşen ortalama aylık ücreti yer almaktadır.

Tablo 3.15: Aylık Sosyal Yardım Alanların Sayısı ve Kişi Başına Düşen Ortalama Aylık Ücret

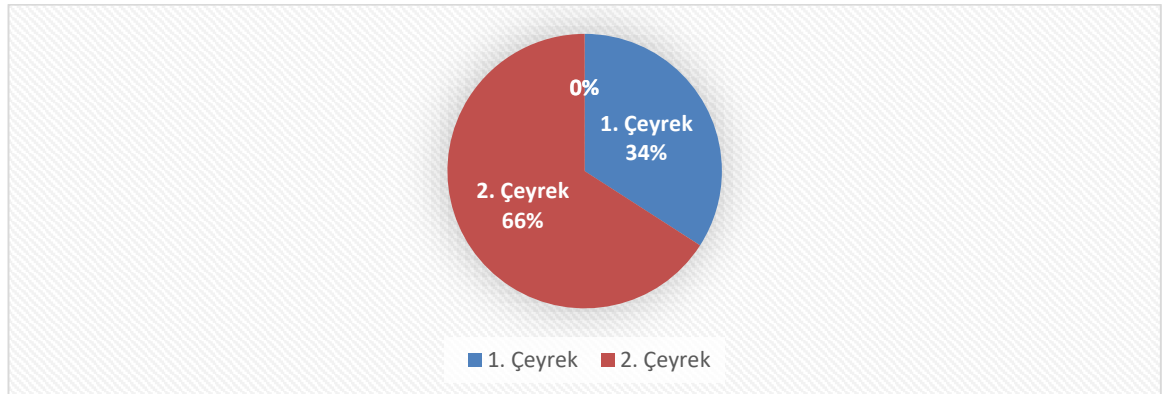
Yıllar	Sosyal Yardım Alan Kişilerin Sayısı	Kişi Başına Düşen Ortalama Aylık Ücret
2007	259.712	17,44 AZN
2008	275.402	23,35 AZN
2009	287.375	34,26 AZN
2010	293.528	34,48 AZN
2011	297.198	39,68 AZN
2012	308.831	44,32 AZN
2013	317.110	44,43 AZN
2014	316.361	49,60 AZN
2015	338.231	50,60 AZN
2016	350.898	50,73 AZN
2017	368.773	56,31 AZN
2018	384.956	56,79 AZN
2019	420.799	63,68 AZN
2020	401.249	118,40 AZN
2021	411.823	118,16 AZN
2022	396.891	119,07 AZN

Kaynak: Azərbaycan Devlet İstatistik Komitesi.

3.3.4. Savunma Harcamaları

Azerbaycan'ın 2023 yılında savunma ve devlet güvenliği alanlarındaki harcamaları 8 milyar 94,1 milyon AZN olmuştur. Bu da devlet bütçesi harcamalarının %24,3'üne karşılık gelmektedir. Azerbaycan'ın 2023 yılındaki savunma harcamaları 2022 yılıyla kıyaslandığında 527,1 milyon AZN artış göstermiştir. Azerbaycan'ın 2023 yılı savunma harcamalarına ilişkin grafik aşağıda yer almaktadır.

Şekil 3.18: 2023 Yılı Savunma Harcamaları Grafiği

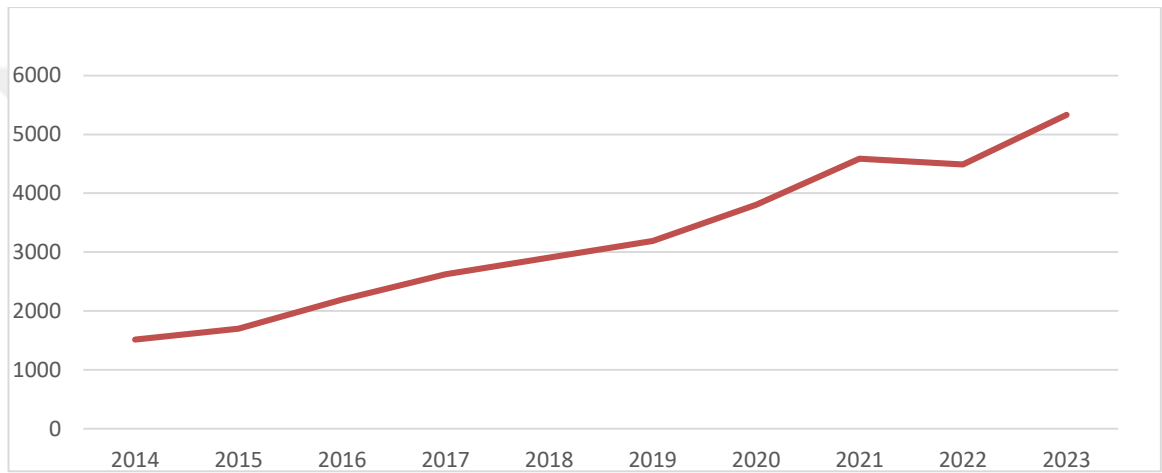
Kaynak: Azərbaycan Maliye Bakanlığı. www.maliyenazirliyi.gov.az

- 1.Yargı, Kolluk kuvvetleri ve Savcılık sistemine ayrılan harcamalar
- 2.Savunma ve Devlet güvenliliğine ayrılan harcamalar

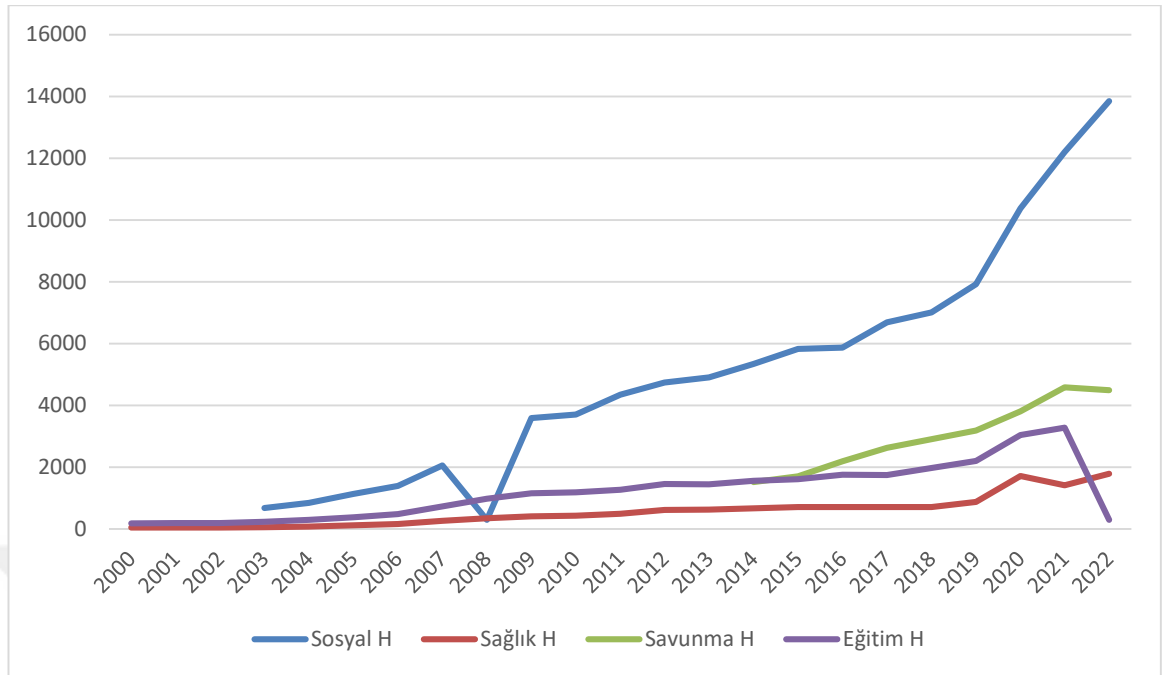
Tablo 3.16: Azerbaycan Savunma Harcamaları

2014	1516.1 milyon AZN
2015	1700.8 milyon AZN
2016	2192.7milyon AZN
2017	2621.3milyon AZN
2018	2905.2milyon AZN
2019	3187.6milyon AZN
2020	3804.2 milyon AZN
2021	4585.8milyon AZN
2022	4 milyar 489.8 milyon AZN
2023	5 milyar 331.2 milyon AZN

Kaynak: Azerbaycan Maliye Bakanlığı.

Şekil 3.19: Savunma Harcamaları Grafiği

Azerbaycan'ın 2023 yılında Savunma ve devlet güvenliliği harcamaları 5 milyar 331,2 milyon AZN büyüklüğünde olmuştur. Aynı zamanda ülkenin yargı, kolluk kuvvetleri ve savcılık harcamaları da 2 milyar 762,9 milyon AZN olmuştur. Grafikte azerbaycanın 2002-2022 yılları arasında yukarıda tek tek başlıklar altında vermiş olduğumuz kamu harcamalarının birleşik şekilde grafiği yer almaktadır.

Şekil 3.20: Azerbaycan Kamu Harcamaları Grafiği

3.4. KAMU BORCU

3.4.1. İç Borç

Azerbaycan'ın 1 Ocak 2022 yılı iç devlet borcu 2.507,1 milyon AZN yani gayri safi yurtiçi hasılanın %2,7'sine, devlet garantisiyle yatırılmış iç krediler ise 561,3 milyon AZN yani gayri safi yurtiçi hasılanın %0,6'sına karşılık gelmektedir. Azerbaycan'ın iç devlet borcu 3.068.4 milyon AZN, gayri safi yurtiçi milli hasılanın %3,3'üne karşılık gelmektedir. 2021 yılıyla kıyaslandığında Azerbaycan'ın iç devlet borcu artarak 1,126.1 milyon AZN'ye yükselmiştir. 2023 yılının 1 Nisan tarihinde iç devlet borcu 4.368,7 milyon AZN olmuştur. 2022 yılının sonuyla mukayese edildiğinde iç devlet borcu 180,5 milyon AZN artmıştır.

Ekonomik, mali, siyasi vb. nedenlerden dolayı devletin giderleri gelirlerinden fazla olmaktadır. Bu durum da bütçe açığına neden olmaktadır. Söz konusu bütçe açığını finanse edilmesinde iki yola başvurulmaktadır. Bunlar devlete ait olan varlıkların satışı veya borçlanmadır. Devletler bütçe açıklarını finanse etmek için milli ve yabancı para birimlerinden borçlanmaya gitmektedir. Borçların diğer bir çeşiti ise başka devletlerden veya finansal kurumlardan alınan kredilerdir. Devlet ekonomik nedenlerden doğan kazanç ve harcamaları arasında dengesizliğin yaşandığı durumlarda bu dengesizliği gidermek için borçlanmaya gidebilir. Vergi oranlarının arttırılması veya yeni vergilerin

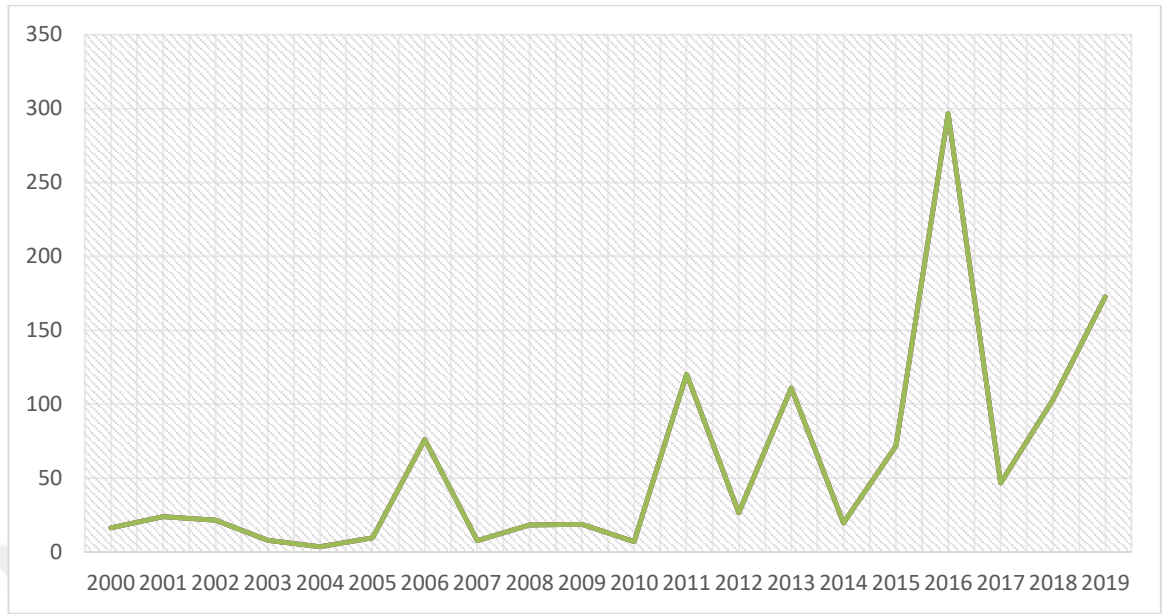
uygulanmasının ekonomik, mali vb. nedenlerle zor olduğu durumlarda devlet iç borçlanmaya başvurabilir. Aynı şekilde ekonomik durgunluğun yaşandığı dönemlerde bu durgunluğu ortadan kaldırmak için de borçlanmaya başvurulabilir. Devletlerin eski iç borçlarını kapatma imkânları yoksa yeniden borçlanmaya gidebilirler. Devlet borçlarının yükselmesinde birtakım riskler olmaktadır. Bu riskler faiz riskleri, yeniden finanse edilme riskleri ve para işlemi riskleridir (Qafarlı, 2021, s.19-21). Tabloda Azerbaycan'ın iç devlet borcuna devlet tarafından harcanan para yer almaktadır.

Tablo 3.17: İç Devlet Borcuna Devlet Tarafından Harcanan Para

Yıllar	İç borç Harcamaları
2000	16.3 milyon AZN
2001	23.8 milyon AZN
2002	21.6 milyon AZN
2003	7.8 milyon AZN
2004	3.5 milyon AZN
2005	9.6 milyon AZN
2006	76.1 milyon AZN
2007	7.7 milyon AZN
2008	18.2 milyon AZN
2009	18.7 milyon AZN
2010	6.9 milyon AZN
2011	120.2 milyon AZN
2012	26.5 milyon AZN
2013	110.9 milyon AZN
2014	19.6 milyon AZN
2015	71.8 milyon AZN
2016	296.6 milyon AZN
2017	46.6 milyon AZN
2018	103.2 milyon AZN
2019	172.6 milyon AZN

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Komitesi.

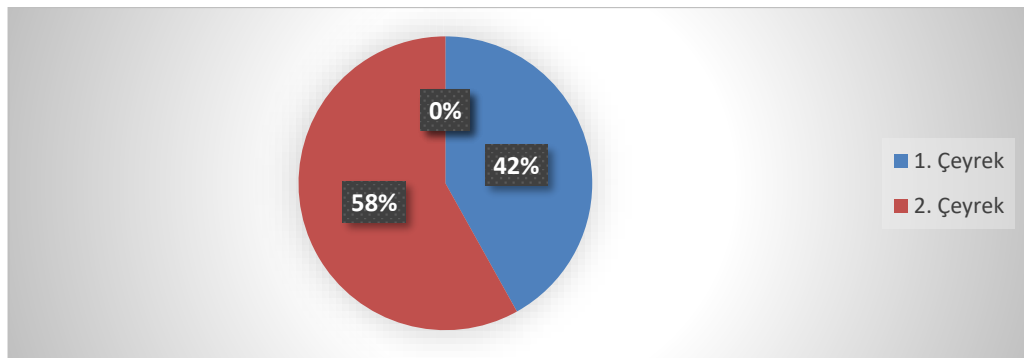
Şekil 3.21: İç Devlet Borcuna Devlet Tarafından Harcanan Para Grafiği

3.4.2. Dış Borç

Azerbaycan'ın 2022 yılının 1 Temmuz tarihinde dış devlet borcu 7 milyar 167,1 milyon dolar olmuştur. Bu borç gayri safi yurtiçi hasılanın %10,6'sına denk gelmektedir. Dış borçlara verilmiş devlet garantili sorumluluklar ise 715,2 milyon ABD doları olmuştur. Azerbaycan'ın dış devlet borcunun tamamı 7 milyar 882,3 milyon ABD dolarıdır. Bunun ülkenin gayri safi yurtiçi hasılasında payı %11,7'dir. Grafikte Azerbaycan'ın dış devlet borcuyer almaktadır.

Şekil 3.22: Azerbaycan Dış Devlet Borç Grafiği

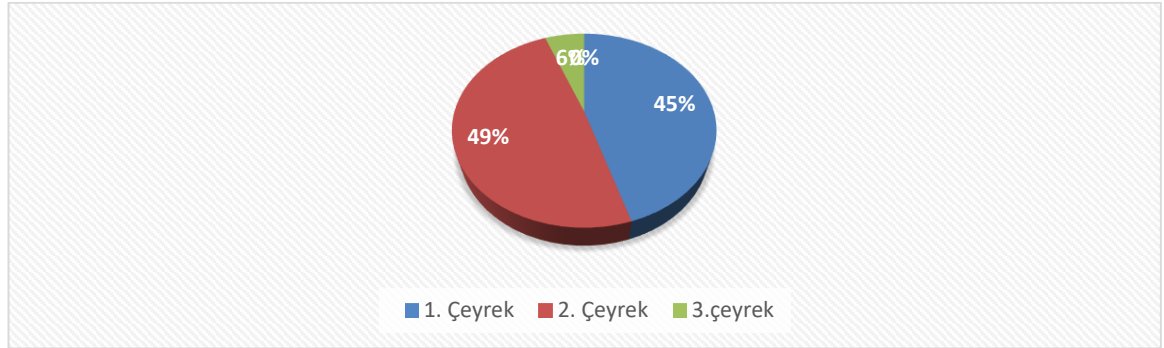
Kaynak: Azerbaycan Maliye Bakanlığı. www.maliyenazirliyi.gov.az.

1.Dış devlet borcunun değişken faiz kapsamındaki borçlar-%41,9

2.Sabit borçlar -%58,1

Aşağıdaki grafikte ise Azerbaycan'ın dış devlet borcunun yüzdeler ile vadeye göre geri ödeme süresinin grafiği yer almaktadır.

Şekil 3.23: Dış Devlet Borcunun Vadeye Göre Geri Ödeme Süresi Grafiği

Kaynak: Azerbaycan Maliye Bakanlığı. www.maliyenazirliyi.gov.az

1. Dış devlet borcunun %45,2'si 10 yıl vadeli
2. Dış devlet borcunun %49'u 20 yıl vadeli
3. Dış devlet borcunun %6'sı 20 yıl üzeri vadeli

Tabloda Azerbaycan dış borcunun yabancı para birimleri cinsinden paylarına yer verilmiştir.

Tablo 3.18: Dış Devlet Borcunun Yabancı Para Cinsinden Payları

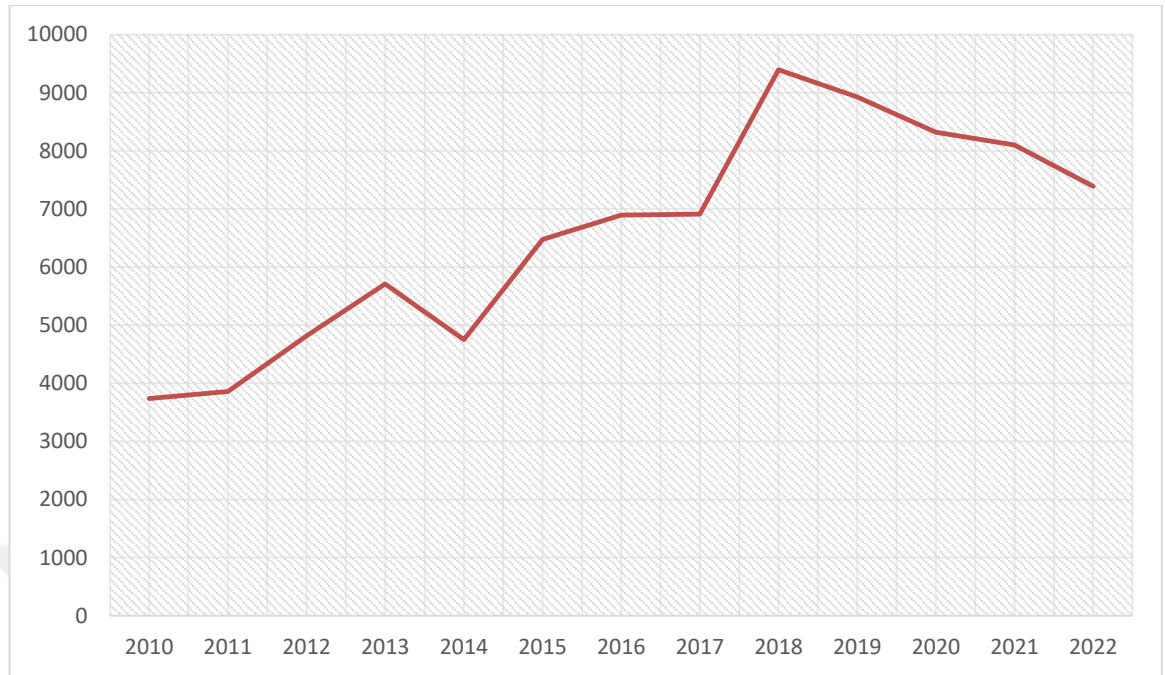
ABD doları	85,6%
EURO	7,6%
Ulusal Para birimi fonunun özel borçlanma hakları	3,1%
Japon Yeni	2,8%
Diğer para birimleri	0,9%

Kaynak: Azerbaycan Maliye Bakanlığı. www.maliyenazirliyi.gov.az.

Tablo 3.19: Azerbaycan'ın Yıllar İtibariyle Dış Devlet Borcu

2010	3.736,8 milyon dolar
2011	3.857,3 milyon dolar
2012	4.816,7 milyon dolar
2013	5.708,4 milyon dolar
2014	4.753,2 milyon dolar
2015	6.478,2 milyon dolar
2016	6.894,3 milyon dolar
2017	6.913,2 milyon dolar
2018	9.398,3 milyon dolar
2019	8.927,1 milyon dolar
2020	8.320,0 milyon dolar
2021	8.100,4 milyon dolar
2022	7.393,4 milyon dolar

Kaynak: Azerbaycan Maliye Bakanlığı. www.maliyenazirliyi.gov.az.

Şekil 3.24: Dış Devlet Borç Grafiği

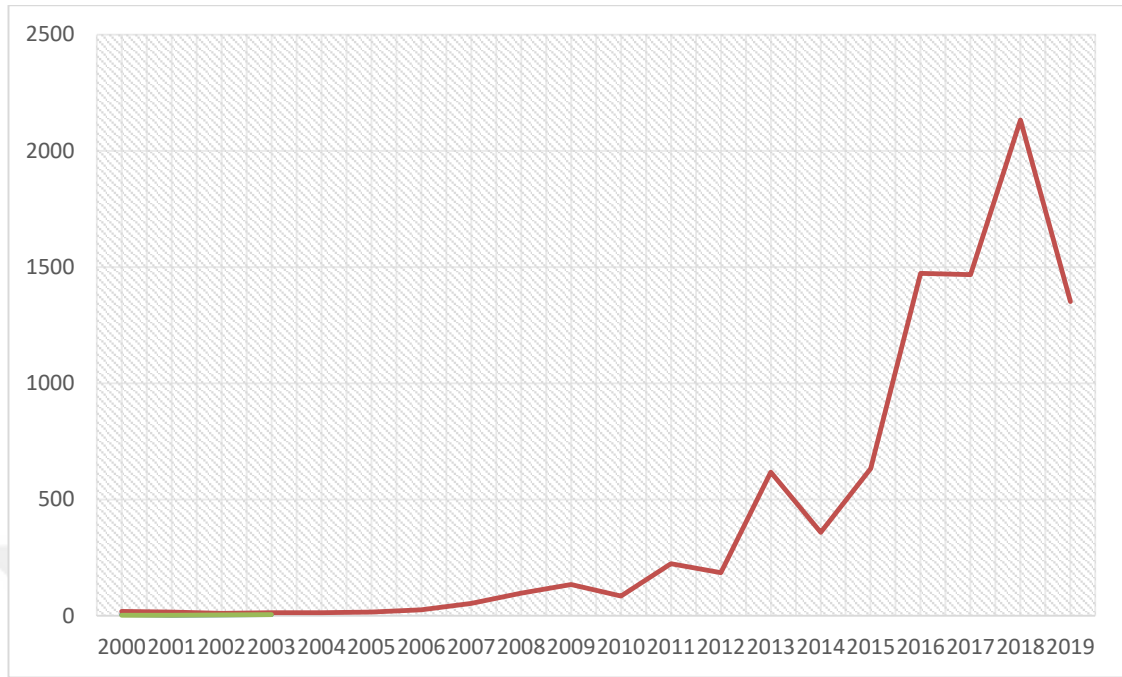
Tabloda yıllar itibariyle Azerbaycan'ın dış borcuna devlet tarafından harcanan para yer almaktadır.

Tablo 3.20: Dış Borca Devlet Tarafından Harcanan Para

Yıllar	Dış Borç Harcamaları
2000	18.0 milyon AZN
2001	15.3 milyon AZN
2002	10.1 milyon AZN
2003	12.7 milyon AZN
2004	13.7 milyon AZN
2005	15.9 milyon AZN
2006	25.1 milyon AZN
2007	52.9 milyon AZN
2008	97.0 milyon AZN
2009	133.9 milyon AZN
2010	84.9 milyon AZN
2011	223.6 milyon AZN
2012	185.9 milyon AZN
2013	617.3 milyon AZN
2014	359.3 milyon AZN
2015	632.6 milyon AZN
2016	1472.5 milyon AZN
2017	1467.0 milyon AZN
2018	2132.4 milyon AZN
2019	1352.1 milyon AZN

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Komitesi.

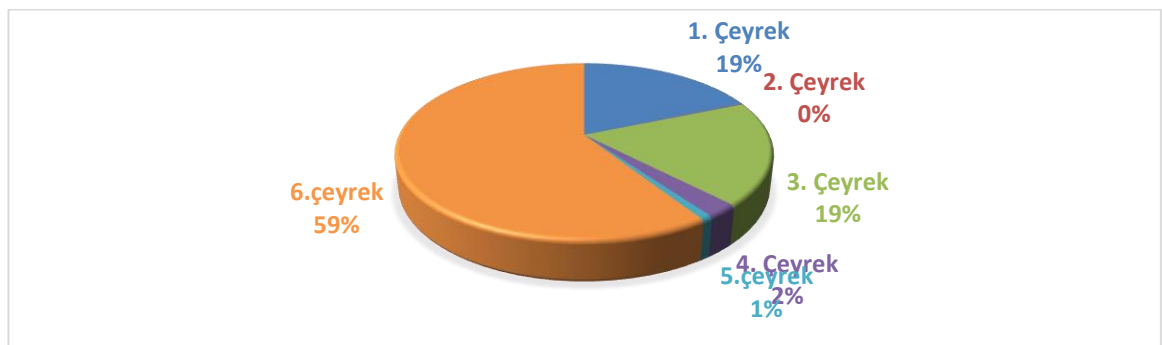
Şekil 3.25: Dış Borca Devlet Tarafından Harcanan Para Grafiği

3.5. BÜTÇE PERFORMANSI

Azerbaycan'ın 2023 yılında gelirleri 8.290,0 AZN, harcamalarıysa 6.566,9 milyon AZN'dir. 2023 yılında devlet bütçesinin gelir ve harcamaları karşılatırıldığında 1.723,1 milyon AZN değerinde bütçesi fazlası olduğu görülmektedir. Azerbaycan'ın 2023 yılı Ocak-Mart aylarına ait gelirlerinin grafiğine aşağıda yer verilmiştir.

Şekil 3.26: 2023 Yılı Ocak-Mart Dönemi Bütçe Gelirleri

Kaynak: Azerbaycan Maliye Bakanlığı. www.maliyenazirliyi.gov.az

1.Devlet Gümrük İdaresi gelirleri -%18,6-1545,0 milyon AZN

2.Emlak gelirleri -%0,1-7,9 milyon AZN

3.Devlet Petrol Fonundan transferler-%19,0-1576,0 milyon AZN

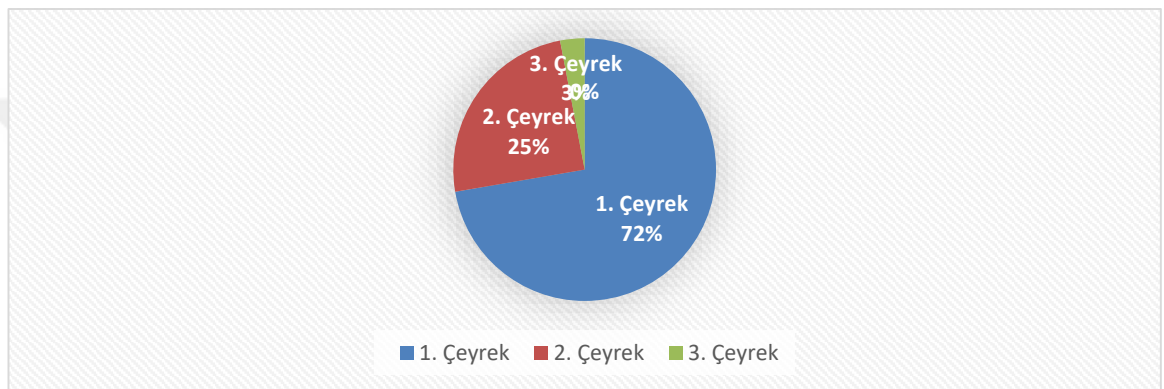
4.Devlet Bütçesinden Finanse edilen kurumların ücretli hizmetlerinden gelen gelirler-%2,4-198,4 milyon AZN

5.Sair gelirler-%0,8-63,2 milyon AZN

6.Devlet vergi hizmetinin gelirleri -%59,1-1576 milyon AZN

2023 yılında bütçe harcamaları 6.566,9 milyon AZN olmuştur. Azerbaycan'ın 2023 yılı Ocak-Mart aylarına ait giderlerinin (harcamalarının) grafiğine aşağıda yer verilmiştir.

Şekil 3.27: 2023 Yılı Ocak-Mart Dönemi Bütçe Harcamaları

Kaynak: Azerbaycan Maliye Bakanlığı. www.maliyenazirliyi.gov.az

1.Cari harcamalar-%72,3-4.749,6 milyon AZN

2.Gerekli harcamalar-%24,7-1.619,3 milyon AZN

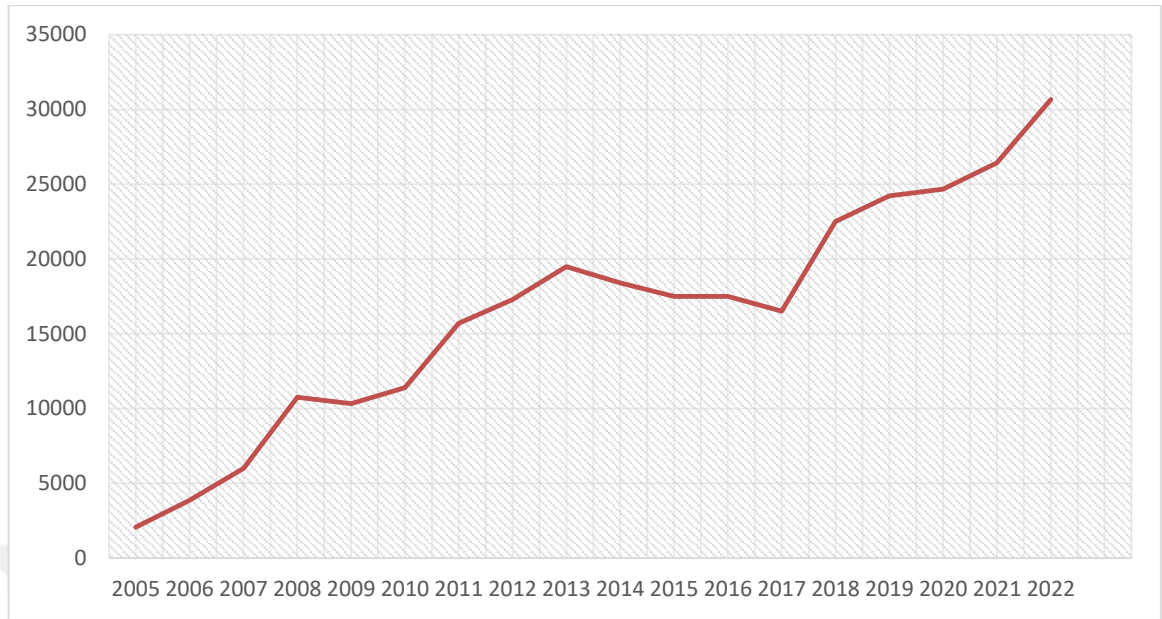
3.Devlet borç ve sorumluluklarına hizmetle bağlı harcamalar-%3,0-198,0 milyon AZN

Tabloda Azerbaycan'ın yıllar itibariyle bütçe gelirleri yer almaktadır.

Tablo 3.21: Azerbaycan Bütçe Gelirleri (Milyon AZN)

2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
2.055,2	3.868,8	6.006,6	10.762,0	10.325,9	11.403,0	15.700,7	17.281,5	19.496,3
2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
18.400,6	17.498,0	17.506,0	16.516,7	22.508,9	24.218,1	24.681,7	26.419,1	30.660,5

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası.

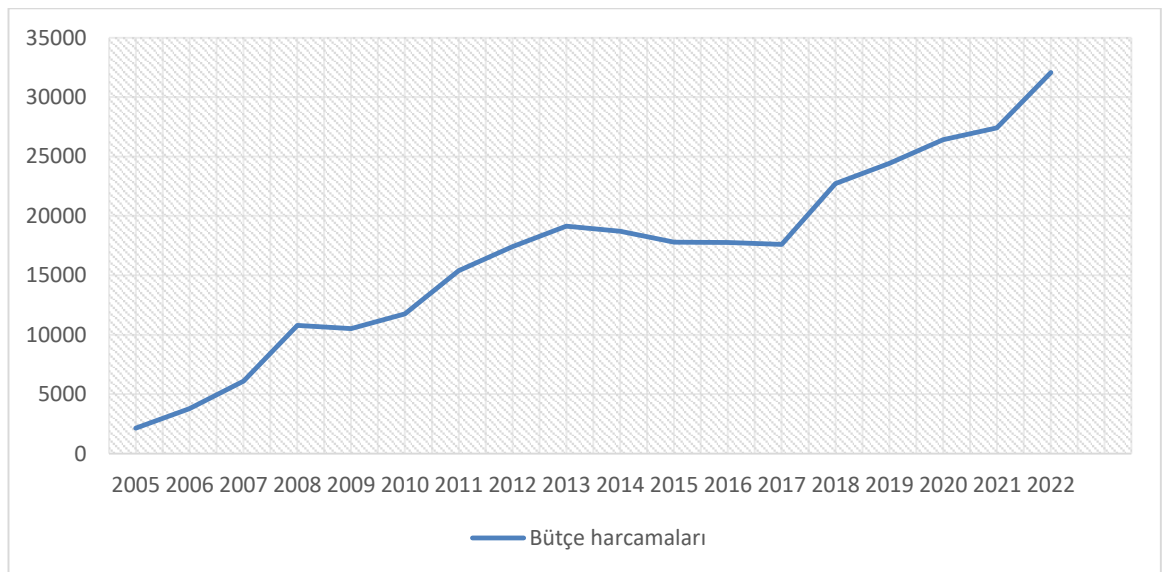
Şekil 3.28: Bütçe Gelirleri Grafiği

Tablo 3.22’de Azerbaycan’ın yıllar itibariyle bütçe harcaamları yer almaktadır.

Tablo 3.22: Azerbaycan Bütçe Harcamaları (Milyon AZN)

2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
2.140,7	3.790,1	6.086,2	10.774,2	10.503,9	11.765,9	15.397,5	17.416,5	19.143,5
2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
18.709,0	17.784,5	17.751,0	17.594,5	22.731,6	24.425,9	26.416,3	27.412,8	32.063,3

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası.

Şekil 3.29: Bütçe Harcamaları Grafiği

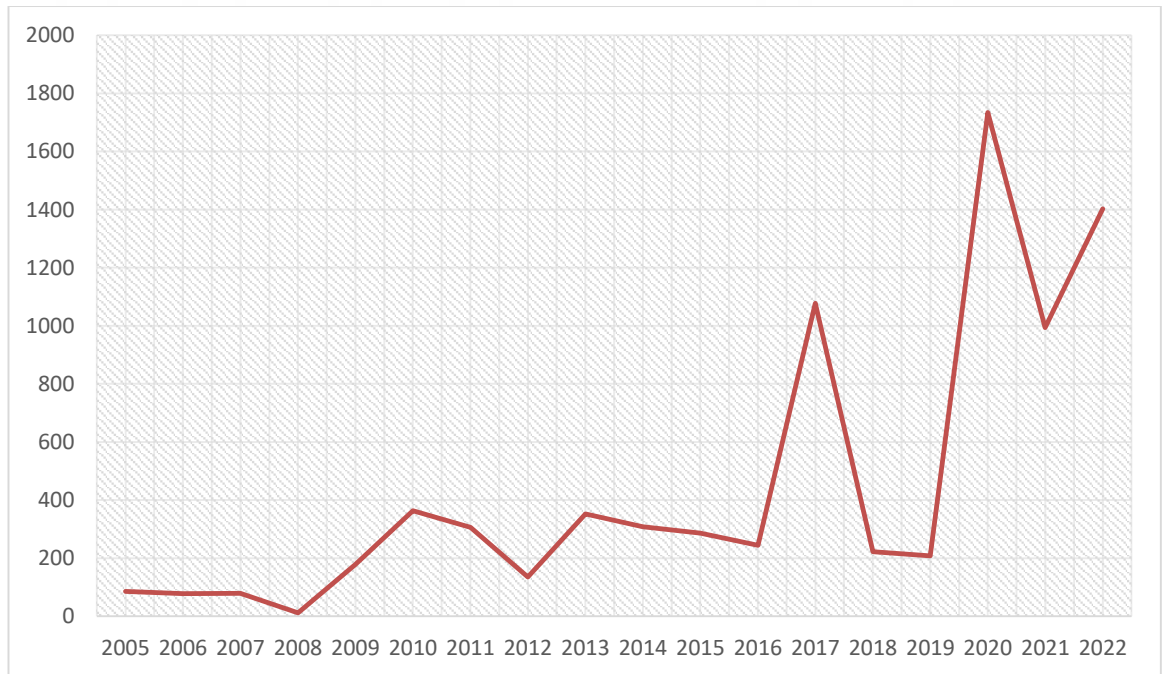
Tablo 3.23’de Azerbaycan 2005 – 2022 dönemi bütçe harcama ve gelirlerinin bir neticesi olarak ortaya çıkan bütçe açığına ilişkin verilere yer verilmiştir.

Tablo 3.23: Bütçe Açığı (Milyon AZN)

2005	85,5
2006	78,6
2007	79,6
2008	12,2
2009	178,0
2010	363,5
2011	306,0
2012	135,0
2013	352,8
2014	308,4
2015	286,5
2016	245,0
2017	1.077,8
2018	222,8
2019	207,8
2020	1.734,6
2021	993,7
2022	1.402,8

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası

Şekil 3.30’da Azerbaycanın 2005 – 2022 dönemi bütçe harcama ve gelirlerinin bir neticesi olarak ortaya çıkan bütçe açığına ilişkin verilerden yararlanılarak oluşturulan grafik yer almaktadır.

Şekil 3.30: Bütçe Açığı Grafiği

Azerbaycanın 2005-2022 yıllar arasında bütçe açığına baktığımızda belirli yıllarda düşüşün ve artışın olduğu görülmektedir. Azerbaycan'ın bütçe açığı 2005 yılında 85.5, 2006 yılında 78.6, 2007 yılında 79.6, 2008 yılında 12.2, 2009 yılında

178.0, 2010 yılında 363.5. 2011 yılında 306,0,2012 yılında 135,0, 2013 yılında 352.8, 2014 yılında 308.4, 2015 yılında 286.5, 2016 yılında 245.0,2017 yılında 1077.8, 2018 yılında 222.8, 2019 yılında 207.8, 2020 yılında 1734.6, 2021 yılında 993.7, 2022 yılında 1402.8 oranda olduğu görülmektedir. Garfiği bir bütün olarak ele aldığımızda Azerbaycanın bütçesinin sürekli olarak açık verdiği ve bu açığın 2005 yılına göre son yıl olan 2022 yılında oldukça yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Dönem içerisinde dalgalanamalar ortaya çıksa da dönem sonunda dönem başına göre bütçe açığında artış yaşanmıştır. Hem söz konusu artış ve azalışların istikrarlı bir seyir ortaya koymaması hem de ilk döneme göre son yıllarda bütçe açığında ömeydana gelen artışlar Azerbaycan bütçe performansının düşük olduğu, istikrarlı bir seyir izlemediğini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Devlet bütçesi mali sisteminin önemli bir ekonomik ve mali politika aracı rolüne sahiptir. Bütçe gelirleri gayrı safi yurtiçi hasıladaki devlet payını göstermektedir. Devlet bütçesinin gelirleri kaynaklarının potansiyeline bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Devlet bütçesi ülkenin tam olarak mali yapısını oluşturmaktadır. Devlet ekonomik ve mali görevlerini yerine getirirken bütçeye başvurmaktadır. Bütçe sistemi aynı zamanda onun finanse edilebilmesi için şirketlerle ve halkla ve aynı zamanda yerel ve yabancı girişimcilerle devletin ekonomik ilişkisini oluşturmaktadır. Para kaynakları bütçe sisteminde devletin para birimini oluşturmaktadır. Para kaynakları bütçenin oluşması ve harcanması ve yeniden bölüştürülmesi ile ilgili ekonomik-finansal ilişkileri ortaya çıkarmaktadır.

Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra kendi kaynaklarına sahip çıkarak özgür ekonomik projeler uygulamaya ve devlet bütçesini oluşturmaya başlamıştır. Azerbaycan'ın ekonomik potansiyeli sayesinde ülkenin sosyal-ekonomik gelişimi önemli ilerlemeler sağladı. Tüm doğal hidrokarbon servetlerine sahip olan ülkeler gibi söz konusu kaynak Azerbaycan'ında yeni özgürlük kazanan ülke olarak ekonomisini oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır.

Ülkelere yapılan yatırımların büyüklüğü ülkenin ekonomik potansiyelini göstermektedir. Yatırım hacimlerinin yüksek olduğu devletlerin ekonomileri de o yönde gelişim göstermektedir. Ülke ekonomisine yapılan yatırımlar ekonomik, mali, sosyal vb. alanlarda ülke kalkınmasında önemli rol oynayarak sosyal refahın artmasına katkı sunmaktadır. Aynı zamanda söz konusu yatırımlar ülkenin iş gücünün uzmanlaşmasına, üretim kalitesinin artmasına ve dolayısıyla uluslararası alanda rekabetinin artmasına katkı sunarak dünya pazarlarına aktarılmasına neden olmaktadır. Azerbaycan da bu anlayış çerçevesinde yatırımlar yaparak dünya ile ekonomik bütünleşmeyi geliştirmeyi hedef edinmekte ve bu yönde ekonomik politikalar belirlemektedir.

Azerbaycan'ın uyguladığı tüm ekonomik politikaların sonucunda 2023 yılındaki başı ortalama aylık gelirler %15,2, bütçe gelirleri %18,3 ve bütçe harcamaları da %16,7 artmıştır. 2023 yılında Azerbaycan'ın stratejik döviz rezervi 64,0 milyar dolar olmuştur. Azerbaycan petrol ve petrol dışı sektörlerde yatırımları arttırarak devlet bütçesinin genişlemesi ve ülkenin gayrı safi yurtiçi hasılasında devlet payının arttırılması ekonomik hedefleri uygulamaktadır.

Azerbaycan'ın kamu gelirlerine yıllar itibariyle bakıldığında 2005 yılında 2.055,2 milyon AZN, 2006 yılında 3.868,8 milyon AZN 2007 yılında 6.006,6 milyon AZN, 2008 yılında 10.762,0, 2009 yılında 10.325,9 milyon AZN, 2010 yılında 11.403,0 milyon AZN, 2011 yılında 15.700,7 milyon AZN olmuştur. 2012 yılında kamu gelirleri 17.281,5 milyon AZN, 2013 yılında 19.496,3 milyon AZN, 2014 yılında 18.400,6 milyon AZN, 2015 yılında 17.498,0 milyon AZN, 2016 yılında 17.506,0 milyon AZN, 2017 yılında 16.516,7 milyon AZN, 2018 yılında 22.508,9 milyon AZN. 2019 yılında 24.218,1 milyon AZN, 2020 yılında 24.681,7 milyon AZN, 2021 yılında 26.419,1 milyon AZN, 2022 yılında 30.660,5 milyon AZN olmuştur. Kamu gelirlerinde 2005 yılından 2022 yılına kadar her yıl artışı görülmektedir.

Azerbaycan'ın 2005 yılından 2022 yılına kadar dönemde kamu harcamalarına bakıldığında 2005 yılında 2.140,7 milyon AZN, 2006 yılında 3.790,1 milyon AZN, 2007 yılında 6.086,2 milyon AZN, 2008 yılında 10.774,2 milyon AZN, 2009 yılında 10.503,9 milyon AZN, 2010 yılında 11.765,9 milyon AZN. 2011 yılında 15.397,5 milyon AZN. 2012 yılında 17.416,5 milyon AZN, 2013 yılında 19.143,5 milyon AZN, 2014 yılında 18.709,0 milyon AZN, 2015 yılında 17.784,5 milyon AZN, 2016 yılında 17.751,0 milyon AZN, 2017 yılında 17.594,5 milyon AZN, 2018 yılında 22.731,6 milyon AZN, 2019 yılında 24.425,9 milyon AZN, 2020 yılında 26.416,3 milyon AZN, 2021 yılında 27.412,8 milyon AZN ve 2022 yılında 32.063,3 milyon AZN olmuştur. Kamu harcamalarında baktığımızda aynı kamu gelirleri gibi her yıl artmaktadır.

Azerbaycan'ın yıllar üzere dış devlet borcuna bakıldığında, 2010 yılında 3.736,8 milyon dolar, 2011 yılında 3.857,3 milyon dolar, 2012 yılında 4.816,7 milyon dolar, 2013 yılında 5.708,4 milyon dolar, 2014 yılında 4.753,2 milyon dolar, 2015 yılında 6.478,2 milyon dolar, 2016 yılında 6.894,3 milyon dolar, 2017 yılında 6.913,2 milyon dolar, 2018 yılında 9.398,3 milyon dolar, 2019 yılında 8.927,1 milyon dolar, 2020 yılında 8.320,0 milyon dolar. 2021 yılında 8.100,4 milyon dolar, 2022 yılında 7.393,4 milyon dolar olmuştur. Azerbaycan'ın dış devlet borcunun da her yıl arttığı görülmektedir.

Azerbaycan'ın 2005 ve 2022 yıllar arası bütçe açığına incelendiğinde 2005 yılında 85,5, 2006 yılında 78,6, 2007 yılında 79,6, 2008 yılında 12, 2, 2009 yılında 178,0, 2010 yılında 363,5, 2011 yılında 306,0, 2012 yılında 135,0, 2013 yılında 352,8, 2014 yılında 308,4, 2015 yılında 286,5, 2016 yılında 245,0, 2017 yılında 1077,8, 2018 yılında 222,8, 2019 yılında 207,8, 2020 yılında 1734,6, 2021 yılında 993,7, 2022 yılında

1.402,8 olduğu görülmüştür. Azerbaycan bütçe açığının en yüksek göstergesi 2017 yılında 1.077,8, 2020 yılında 1.734,6 ve 2022 yılında 1.402,8 olmuştur.

Azerbaycan'ın bütçe performansı incelendiğinde belirli yıllarda bütçe açığı artışını görmekteyiz. Bunun nedeninin ülkenin gelişmekte olan ülkeler arasında olduğu ve ülkenin önemli kamu gelir kısmının petrol gelirlerinden oluştuğu ve bunun bir neticesi olarak dünya ekonomisindeki petrol gelirlerindeki düşüş veya artışın ülke bütçesinin oluşumuna etkisinin olduğu gösterilebilmektedir. Aynı zamanda Azerbaycan topraklarının %20'sinin işgal altında olduğu dönemlerde de ülke bütçesinden savunma alanına daha fazla para ayrılmış, dolayısıyla da önemli bütçe harcamaları oluşmuştur. Bunlar da Azerbaycan bütçe sisteminin performansını olumsuz etkilemektedir. Azerbaycan'ın bütçe sisteminin performansının artmasına yönelik öneriler:

- Kendi ihracatında üretkenliği artırmak
- Dışa bağımlılığı azaltmak
- Petrol dışı sektörlerin daha çok gelişimini sağlamak
- Kamu gelir türlerindeki çeşitliliği artırma
- Etkin bir vergi denetimi ile vergi erozyonunu en aza indirme
- Kamu harcamalarının etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasını sağlayarak israf ve gereksiz harcamaların önüne geçme
- Kamu maliyesinde şeffaflık ve mali saydamlığı sağlama
- Kamu mali yapısını hesap verebilirlik üzerinde inşa etme
- Bütçe sistemini tekraren gözden geçirerek uluslararası mali standartlara uygun düzenlemeler yapılarak geliştirme
- Tüm kamu gelirleriyle kamu harcamalarını tek bir hesaptan görülecek şekilde Tek Hazine Hesabına geçilmesi
- Kamu gelirlerinin toplanması ve harcamalarının yapılmasında ilgili kurum ve kuruluşlarla çalışanların koordinasyonunun sağlanması ve sorumluluklarının kanuni düzenleme kapsamında belirlenmesi
- Vergi cezalarının sertleştirilmesi ve vergi kaçırıcı tüzel ve gerçek kişilerinde devlet kaydının yapılması
- Girişimcilik faaliyetinin geliştirilmesinde özel sektöre daha fazla yer verilmesi.
- Vergilendirme kurumlarıyla özel sektör arasındaki ortak bağın dahada geliştirilmesi.

KAYNAKÇA

- Adil, İ. (2001). *Azerbaycan petrolü ve hazarın statüsü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ali, G. (2018). *Azerbaycan'ın enerji politikası ve Türkiye* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Amil, A. (2015). *Azerbaycan'ın Avrupa ittifaqıyla iqtisadi emektaşlığının müasir problemleri ve inkişaf prespektivleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Azerbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Anar, A. (2019). *Hollanda hastalığı: Azerbaycan örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Ayaz, C. (2016). *Qeyri-neft sektorunun inkişafına neft strategiyasının tesiri meseleleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azerbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Ayten, N. (2016). *İqtisadi artımın optimal idare edilmesinin kibernetik esasları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Azerbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Ayten, X. (2020). *Azerbaycan respublikasında yüngül senaye sahelerinin erazi teşkilinin ekoloji-iqtisadi problemleri ve helli istiqametleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Azerbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Azer, M. (2015). *Azerbaycan ve Avrupa ittifqı arasında siyasi-iqtisadi münasibetlerin genişlenmesi meseleleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Azerbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Baba, H. (2016). *Müasir dünya iqtisadiyyatında enerji problemi ve Azerbaycanın enerji strategiyası* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azerbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Babek, B. (2021). *Müasir dünya blediyə modellerinin Azerbaycanda tətbiqi imkânlarının qiymetlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azerbaycan Dövlət iktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.

- Cavid, A. (2016). *Dövlət büdcəsinin formalaşmasında gömrük vergi və rüsumlarının rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Cavid, İ. (2015). *Azərbaycanda milli iqtisadi inkişafın təmin olunmasında xarici iqtisadi amillərin rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Ceferli, C. (2016). *Azərbaycanın iqtisadi integrasiya siyasətində enerji və tranzit potensialı determinantları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Celilova, E. (2015). *Azərbaycanın neft sənayesində və onun inkişaf mərhələləri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Ceyhun, E. (2021). *Azərbaycanın maliyyə sisteminin tənzimlənməsində maliyyə nəzarətinin rolu və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Efsane, Q. (2014). *Biznesdə tərəfdaşlıq əlaqələrinin qurulması məsələləri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Elçin, V. (2009). *Azərbaycan'da maliyyə siyasətlərinin iqtisadiyyat üzərindəki təsiri (1990-2008)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Universiteti Sosial Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Elçin, M. (2016). *Azərbaycan respublikasının geoiqtisadi inkişaf strategiyasının formalaşdırılmasının hüquqi təminatı məsələləri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Elgün, O. (2016). *Azərbaycan iqtisadında petrole asılılıq və alternativ enerji* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Universiteti Sosial Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

- Eli, H. (2015). *Müasir şəraitdə vergi yükü və onun sahələr arasında paylanması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Eli, N. (2021). *Azərbaycanın neft-qaz ehtiyatlarından istifadənin xarici iqtisadi aspektləri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Ellada, E. (2016). *Xezer denizinin və sahil erazilerinin təbii resurs potensialının mənimsənilməsi və istifadəsinin ekoloji-coğrafi və sosial-iqtisadi qiymətləndirilməsi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Elmin, A. (2018). *Azərbaycan'ın ekonomik böyüməsi ilə Türkiyə'ye petrol ihracatı arasındakı ilişkinin ekonometrik analizi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Alanya Alaadin Keykubat Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Alanya.
- Elnure, C. (2015). *Azərbaycanın neft sənayesi və onun inkişaf mərhələləri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Elşen, A. (2006). *Azərbaycan cumhuriyyətində yabancı sərmayə yatırımları və Türkiyə dəyərləndirməsi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Sosial Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Emil, Q. (2016). *İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və sənayedə struktur dəyişikliklərinin istiqamətləri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Erdem, M., Şenyüz, D. ve Tatlıoğlu, İ. (2015). *Kamu maliyesi* (7. Basım). Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Eshgın, İ. (2022). *Azərbaycan'ın Avropa birliyi ölkələrinə yaptığı ham petrol ihracatından əldə etdiyi gəlirin ölkə ekonomisinə təsiri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Karabük.
- Fariz, A. (2007). *Azərbaycan'ın petrol sektoru və transit ticarət yollarının dış ticarətinə təsirləri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Fatma, R. (2021). *Müessenin daxili auditinde maliyye tehlilinin tetbiqi meseleleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət iqtisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Feqan, M. (2015). *Azərbaycanda belediye maliyesi ve onun tekmilleşdirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Ferid, E. (2021). *Dövlət maliyye nezaretinin funksional ve struktur modernləşdirilməsi istiqametləri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Ferid, K. (2015). *Azərbaycanın transmilli layihelerde iştirakının müasir problemləri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Feride, M. (2021). *Azərbaycanda ixrac yönümlü sənaye mehsullarının müəyyən edilməsi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Firdovsi, Q. (2016). *Daxili bazarın qorunmasında qiymət amilindən istifadə mexanizmi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Fuad, M. (2015). *Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modeli* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Gunay, M. (2018). *Dövlətin daxili ve xarici borçlarının maliyye menecmenti* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Gurban, M. (2018). *Azərbaycan ekonomisinde petrol ve doğal gazın ekonometrik analizi: Hollanda hastalığı etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Gülay, N. (2013). *Post sosyalist ülkelerde maliye politikasının gelir dağılımına etkisi- Azerbaycan örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Gülşen, M. (2015). *Devlet maliyesinin idareedilmesi problemleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Günay, R. (2015). *Dövlət büdcəsinin idare olunmasında xəzinedarlığın rolunun artırılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Hacızadə, E. (2002). *Neft -qazçıxarma kompleksinin iqtisadi inkişaf modeli*. Bakı: Elm, Anl.
- Hacızadə, E. M. (2000). *Neft-qaz sənayesinde yeni bazar mexanizmlərinin formalaşdırılması istiqamətləri* Bakı: Paşayev.
- Hacızadə, E. M., & Paşayev. T. E. (2000, 13 Mayıs). *Neft-qaz sənayesinde yeni bazar mexanizmlərinin formalaşdırılması istiqamətləri*. Erişim Adresi: http://anl.az/el/h/he_nqsybm.pdf.
- İpek, E. Ş., Sakal, M. ve Çiçek, H. (2014). Performans esaslı bütçəleme sistemi ve diğer bütçə sistemlərindən fərqlilikləri üzərinə bir dəyərləndirmə. *Sosyoekonomi*, 22(22), 1-15.
- Işık, N. ve Alagoz, M. (2005). Kamu harcamaları ve büyüme arasındaki ilişki. *Erciyes Üniversitesi IIBF Dergisi*, (24), 63-75.
- İbrahim, E. (2021). *Azərbaycanda məşğulluq və işsizliyin statistik təhlili* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- İlahe, N. (2015). *Azərbaycan respublikasında regional ümumllii daxili məhsulun hesablanması metodoloji məsələləri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- İsrafil, A. (2021). *Azərbaycan'da petrol istehsalı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosial Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İzmir, F. (2021) *Tikinti sektorunda sahibkarlıq fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinin tədqiqi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.

- Jale, A. (2021). *Ehəlinin gəlir və xərclərinin vergi alətləri vasitəsilə tənzimlənməsi xüsusiyyətlərinin tədqiqi* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosial Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Javid, A. (2022). *Azərbaycan əkonomiyasında petrol sektorünün yeri və socar'ın finansal performansını üzərində bir tətqulama* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.
- Kenan, S. (2006). *Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının Azərbaycan və Türkiyə əkonomiyalarına muhtəmel təkiləri* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosial Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Khayal, B. (2017). *Azərbaycan'ın stratejik önemi və enerji güvənliyi* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Edirne.
- Könül, A. (2016). *Xarici ticarətdə qiymətin emələgəlməsi və tənzimlənməsi* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi) Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Könül, V. (2016). *Azərbaycanın neft strategiyası və onun xarici ticarət əlaqələrinə təsiri* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Lamiye, N. (2021). *Azərbaycanda dövlət gəlirlərinin maliyyə menecmentinin təşkili istiqamətləri* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Letife, B. (2015). *Büdcə xərcləri və onların maliyyələşdirmə sisteminin təkmilləşdirilməsi* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Marta, H. (2016). *Azərbaycanda neft-kimya kompleksinin inkişaf etdirilməsinin maddi-təkniki problemləri* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Mehemmed, H. (2015). *Azərbaycan respublikasının MDB dövlətləriylə ikitərəfli əlaqələrinin tənzimlənməsinin normativ-hüquqi təminatı məsələləri* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.

- Metin, T. (2015). *Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin müasir problemləri* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Mirzeyneb, M. (2015). *Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyasında neft-qaz amili*. (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi) Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Murat, Q. (2019). *Dövlətin maliyyə siyasəti və müasir dövürdə onun xüsusiyyətləri* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi) Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Muraz, M. (2020). *Azərbaycan'da petrol istehsalının tarixi prosesindəki inkişafı* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosial Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Natig, M. (2015). *Yüngül və yeyinti sənaye sahələrinin xammal bazaları və onların genişləndirilməsi imkanları* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Nergiz, M. (2015). *Azərbaycanın enerji siyasətinin beynəlxalq əlaqələrdəki yerinə* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Bakı.
- Nergiz, Q. (2015). *Azərbaycan respublikasında strateji məhsullar ixracının kompleks tədqiqi* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi) Azərbaycan Dövlət Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Nermin, B. (2016). *Azərbaycanda neft biznesinin inkişafı perspektivləri* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Bakı.
- Nermin, İ. (2017). *Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət iqtisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Nermin, M. (2016). *Sənaye müəssisələrinin ərazi üzrə təşkil məsələləri* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.

- Nermin, Q. (2021). *Azərbaycan respublikasında vergi nəzarətinin mövcut vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsində yeni yanaşmalar* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Nicat, M. (2016). *Azərbaycanda neft-kimya kompleksinin inkişaf etdirilməsinin maddi-texniki problemləri* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Nicat, M. (2021). *Uluslararası petrol krizlərində petrokimya sektöri işletmelerinin maliyyələri və denetlenebilirliyi: Azərbaycan petrokimya sektöründə bir uygulama* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bursa.
- Nigar, M. (2015). *Azərbaycanda turizm sisteminin inkişafı* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Nilufer, M. (2015). *Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asya ölkələri regional inkişafın geoiqtisadi aspektləri* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Nrane, A. (2019). *Neft strategiyası və xarici investisiyaların milli inkişaf strategiyasında rolu* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Nurana, M. (2020). *Azərbaycan ekonomisinin genel değerlendirilmesi: Heydar Aliyev dönemi* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Nurane, A. (2019). *Neft strategiyası və xarici investisiyaların milli inkişaf strategiyasında rolu* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Orxan, B. (2021). *Azərbaycan respublikasında kənar maliyyə nəzarəti institutlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Orxan, M. (2015). *Emal sənaye müəssisələrinin axıncı sistemlərində hazır qida məhsullarının keyfiyyət göstəricilərinə təsir edən texnoloji amillərin tədqiqi*

(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.

Osman, M. (2021). *Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri və onun postneft mərhələsində inkişafı istiqamətləri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.

Pehlivan, O. (2007). *Kamu maliyesi* (1. Basım). Trabzon: Celepler Yayınevi.

Pervin, F. (2015). *Müasir şəraitdə dövlət maliyyəsinin aparıcı və istiqamətləndirici rolunun artırılması istiqamətləri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.

Perviz, S. (2021). *Dövlət maliyyəsinin idarə olunmasında fiskal qaydalar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.

Ramile, Q. (2015). *Qloballaşma şəraitində iqtisadi artım sürətilə makro maliyyə sabitliyinin qarşılıqlı əlaqəsinin əsas prinsipləri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət iktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.

Rana, H. (2020). *Azərbaycan petrol endüstrisi və inkişaf mərhələləri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosial Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Rauf, H. (2014, 1 Mart). *Azərbaycan neft sənayesinin inkişaf tarixi*. Erişim Adresi: <https://azerbaijan.az/related-information/130>.

Rauf, N. (2021). *Azərbaycan respublikasında əsas makroiqtisadi göstəricilərin statistik tədqiqi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.

Reşad, N. (2017) *Neftin dünya bazar qiymətləri və ona təsiredən amillər sistemi: Mövcud vəziyyət və perspektivlər* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.

Revan, M. (2015). *Dövlət maliyyə nəzarəti və onun təkmilləşdirilməsi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti, Bakı.

- Röyal, A. (2020). *XIX asırdan günümüze Azərbaycan'ın sosyo-ekonomik gelişimi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.
- Rufat, M. (2019). *Azərbaycan'ın bölgədəki enerji stratejisi və Yeni Azərbaycan Partisi Döneminde hayata geçirilen enerji projeleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sabır, S. (2019). *Azərbaycan və Türkiyə'de petrol işletmelerinde finansal analiz: Tüpraş ve socar uygulaması* tüşü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eskişehir.
- Sabuhi, S. (2009). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve Azərbaycan ekonomisi üzerine etkileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Salman, T. (2016). *Gömrük tarif tenzimlenmesive onun tekminleşdirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Samire, R. (2015). *Milli iqtisadiyyatın inkişafının resurs teminatı ve ondan istifadenin dövlət mexanizmi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Sardar, H. (2019). *Enerji ihracatı ve ekonomik büyüme ilişkisi Azərbaycan özelinde bir analiz* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Seadet, M. (2021). *Vergi planlaşdırılması ve onun iqtisadi subyektlərin maliyyə vəziyyətinə təsiriri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Sebail, Q. (2021). *Azərbaycan respublikasının büdcə təşkilatlarında dövlət maliyyə nəzaretinin inkişaf istiqamətləri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Sebine, A. (2021). *Müasir dövürdə vergi auditinin aparılmasının forma və üsullarının təkmilləşdirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.

- Seferov, R. (2005). Azərbaycan'da petrol istehsalının tarixsel prosesindəki dəyişimi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (18), 285-297.
- Sema, K. (2021). *Aqrar sənaye müəssisələrində istehsal və satışın təşkilində logistik yanaşma* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Lisansüstü Təhsil İnstitutu, Bakı.
- Serxan, Q. (2015). *Maliyyə mexanizmi maliyyənin idarə olunması sistemi* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Lisansüstü Təhsil İnstitutu, Bakı.
- Sevindik, M. (2022). *Bakü-Ceyhan petrol boru xəttinin stratejik önemi* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosial Bilimler İnstitutu, Eskişehir.
- Seyfulla, C. (2015). *Azərbaycan respublikasında dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşması və idarəedilməsinin təkmilləşdirilməsi* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Lisansüstü Təhsil İnstitutu, Bakı.
- Solmaz, Ş. (2018). *Qeyri-neft sahələrinin diversifikasiyasının mexanizmləri və onun təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Lisansüstü Təhsil İnstitutu, Bakı.
- Sünare, A. (2015). *Azərbaycan respublikasında xarici investisiyaların sosial-iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi problemləri* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Lisansüstü Təhsil İnstitutu, Bakı.
- Şadiman, G. (2010). *Azərbaycan iqtisadında petrolün önemi və Hollandada xəstəliyi baxımından qiymətləndirilməsi* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosial Bilimler İnstitutu, Eskişehir.
- Şahsuvar, Ş. (2019). *Sənaye şəhərciklərinin Azərbaycan iqtisadiyyatında potensial qiymətləndirilməsi* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Lisansüstü Təhsil İnstitutu, Bakı.
- Şebnem, İ. (2015). *Azərbaycanda makroiqtisadi proseslər: Pul və məzənnə siyasəti* (Yayımlanmamış Yüksək Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Lisansüstü Təhsil İnstitutu, Bakı.

- Taleh, A. (2017). *Beynelxalq enerji daşıyıcıları bazarı ve Azərbaycanın mövqeyi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Tapdıq, N. (2021). *Bağımsızlıq sonrası Azərbaycan'ın enerji politikası və Türkiyə etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Tebriz, A. (2017). *Senaye müessesində innovasiya yönümlü texnologiyaların tətbiqinin stimullaşdırılması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Tofiq, A. (2015). *Azərbaycanda heyata keçirilən transregional layihələr və onların iqtisadi səmərəliliyi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Toğrul, E. (2016). *Senayede investisiya fəaliyyətinin əsas istiqametləri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Tural, G. (2007). *Azərbaycan'ın petrol sektoründə yabancı sermayenin yeri və petrol gəlirlərinin büdcəyə etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tural, Z. (2015). *Azərbaycanın neft strategiyası və ölkənin sosial iqtisadi inkişafında onun rolu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Tüğen K. (2007). *Devlet bütçəsi* (6. Basım). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınevi.
- Ulker, H. (2021). *Azərbaycanda vergi inzibətçiliğinin təkmilləşdirilməsi istiqametləri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Valiyev, J. *Azərbaycan'da uygulanan ekonomik kalkınma politikaları; Tarım sektörü örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Vüqar, E. (2014). *Mdb regionunda beynelxalq investisiya emekdaşlığının inkişaf meyilləri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.

- Vüsal, H. (2009). *Azərbaycan vergi sistemi: sorunlar ve çözüm önerileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Vüsəle, E. (2015). *Müasir şəraitdə xarici iqtisadi siyasət strategiyasının formalaşdırılması mexanizminin hüquqi təminatı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Xaliq, Q. (2021). *Dövlət borcunun yaratdığı neticələrin qiymətləndirilməsi modelinin işlənməsi və onun təhlili* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Xezer, H. (2016). *Makroiqtisadi tarazlığın təmin olunmasında büdcə-vergi siyasətinin rolu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Zaur, V. (2006). *Azərbaycanın maliyyə sisteminin tənzimlənməsində maliyyə nəzarətinin rolu və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Azərbaycan Dövlət İktisad Universiteti Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bakı.
- Zenfire, Q. (2021, 20 Nisan). *Azərbaycanda müasir neft sənayesinin tarixi inkişaf mərhələləri*. Erişim Adresi: <https://minenergy.gov.az/az/neft/neft-senayesinin-inkisaf-tarixi>.

DİZİN**-A-**

Azerbaycan bütçe performansı, 74
Azerbaycan bütçe sistemi, v, 28, 41, 77

-B-

Bütçe sistemleri, v

-D-

Devlet bütçesi, v, 2, 15, 19, 29, 30, 41,
47, 48, 57, 75, 89
Dış borç, 67

-İ-

İç borç, 66

-K-

Kamu gelirleri, 2, 15, 76, 77
Kamu harcamaları, 2, 76, 77, 82
Kamu maliyesi, 28, 29, 77, 80, 86

-M-

Mali denetim, 38
Maliye, 2, 3, 5, v, vii, 12, 28, 30, 32, 33,
34, 36, 38, 39, 45, 50, 55, 56, 57, 58,
59, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 68, 70, 71

-V-

Vergi, x, 28, 32, 33, 35, 37, 42, 43, 45,
46, 47, 49, 65, 77, 87